

ΑΚΤΙΝΕΣ

ΕΠΙΣΤΗΜΗ-ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ-ΚΟΙΝΩΝΙΚΑ ΖΗΤΗΜΑΤΑ-ΓΡΑΜΜΑΤΑ-ΤΕΧΝΗ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΤΟ ΣΧΙΣΜΑ ΤΟΥ ΝΕΩΤΕΡΟΥ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΟΣ (Paul Tournier)	97
Η ΣΧΟΛΙΚΗ ΟΜΑΣ (Άρ. Α. Άσπιώτη)	101
ΕΛΕΓΧΟΣ ΤΟΥ ΘΑΝΑΤΟΥ; (René Rémond)	105
Η ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΤΕΧΝΗ ΕΝ ΣΥΓΚΡΙΣΕΙ ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΑΡΧΑΙΑΝ ΚΑΙ ΤΗΝ ΝΕΑΝ ΤΕΧΝΗΝ (Β. Χαραλαμποπούλου)	108
Η ΑΝΗΣΥΧΙΑ ΤΟΥ ΠΝΕΥΜΑΤΟΣ ΚΑΙ ΤΟ ΣΩΜΑ (L. Weatherhead)	111
ΑΠΟ ΤΗΝ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗ ΜΑΣ ΚΙΝΗΣΙ	128

ΕΤΟΣ 37^{ον}

ΑΠΡΙΛΙΟΣ 1974

ΑΡΙΘ. 350

ΔΡΑΧ. 10

«ΨΥΧΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΖΩΗ»

ΜΕΛΕΤΑΙ ΤΟΥ ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟΥ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑΣ ΚΑΙ ΨΥΧΙΚΗΣ ΥΓΙΕΙΝΗΣ

Ἐπιμελεία Ἄρ. Ἀ. Ἀσπιώτη, Ψυχιάτρου

ΕΚΥΚΛΟΦΟΡΗΣΕ

Τ Ο

ΕΓΚΟΛΠΙΟΝ

ΓΙΑ ΚΑΘΕ ΕΛΛΗΝΑ ΝΕΟ

Ἔνσ: πνευματικὸ ὀδοιπορικὸ
στὸ ἀντίκρουσμα τῶν προβλημάτων τοῦ σημερινοῦ νέου.

Πωλεῖται εἰς ὅλα τὰ Βιβλιοπωλεῖα. Τιμᾶται δρχ. 50.

Κεντρικὴ διάθεσις τόμων καὶ παραγγελίαι: Γραφεῖα

Περιοδικοῦ «Ἀκτῖνες», ὁδὸς Καρύτση ἀρ. 14,

Ἀθῆναι 124. Τηλ. 3235931

ΑΚΤΙΝΕΣ

Έτος 37ον

ΑΠΡΙΛΙΟΣ 1974

Αριθ. 350

ΤΟ ΣΧΙΣΜΑ ΤΟΥ ΝΕΩΤΕΡΟΥ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΟΣ

Ἡ ἐπιστήμη, γράφει ὁ **Dr Baruk**, μᾶς ὠδήγησε στὸ νὰ θεωροῦμε ὅτι «τὰ ἠθικὰ προβλήματα εἶναι ἀχρηστα». Ἀκόμα καὶ πιστοὶ ἐπιστήμονες προσδέθηκαν στενὰ στὴν ἀντίληψη ἐνὸς θεμελιώδους διαχωρισμοῦ μεταξὺ θρησκευτικῶν καὶ ἐπιστημονικῶν ἀπόψεων.

Ἔτσι καὶ ἀπὸ ψυχολογικῆς πλευρᾶς, ὅπως διεπίστωσε ὁ **Th. Flournoy** ἡ ἀπομάκρυνση ἀπὸ τὴν παράδοση θεωρήθηκε βασικὸς ὅρος τῆς ἐπιστημονικῆς ἔρευνας. Ἡ ἐπιστήμη διατείνεται ὅτι οἰκοδομεῖ πέτρα μετὰ τὴν πέτρα τὴν γνώση σὲ μιὰ ἀέναη ἐξέλιξη, ἡ ὁποία εἶναι ἀντίθετη κατ' ἀνάγκη πρὸς τὴν μεταφυσικὴ καὶ θρησκευτικὴ γνώση, πού ἀνάγεται πάλι σὲ ὀρισμένες καὶ αἰώνιες ἀξίες. Ἡ μεγάλη πρόοδος τῆς μοντέρνας σκέψεως, ἔγραφε ὁ **Renan** μέσα στὸ βιβλίον του «Τὸ μέλλον τῆς ἐπιστήμης», εἶναι ὅτι ἀντικατέστησε τὴν κατηγορία τοῦ «γίγνεσθαι» μετὰ τὴν κατηγορία τοῦ «ὄντος», τὴν ἀντίληψη τοῦ σχετικοῦ μετὰ ἐκείνη τοῦ ἀπολύτου, τὴν κίνηση μετὰ τὴν ἀκίνησια.

Αὐτὸ τὸ ἐπιστημονικὸ δόγμα ἔγινε ἀποδεκτὸ σήμερ' ὁ ἄνθρωπος μπορεῖ νὰ πιστεῦῃ ὅ,τι θέλει, αὐτὸ εἶναι δικαίωμά του, ἀλλὰ ὅσο κι' ἂν γίνεται πλάστης πολιτισμοῦ δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι ἀπόλυτος στὴν πίστη του, πρέπει νὰ μείνῃ στὸ οὐδέτερο πεδίο «τῆς ἀντικειμενικότητος», ἡ πίστη ἀνήκει

στὸν χῶρο τῶν ὑποθέσεων, γιὰ τὶς ὁποῖες μποροῦμε νὰ συζητοῦμε αἰώνως, μόνο ἢ ἀντικειμενικότης ὀδηγεῖ σὲ γνώσεις βέβαιες καὶ χρήσιμες.

Σ' αὐτὸ τὸ καινούργιο δόγμα μποροῦμε νὰ κάνωμε μερικὲς ἀπαραίτητες παρατηρήσεις:

1ον) «Ἡ ἀντικειμενικὴ» γνώση δὲν θίγει παρὰ μόνο ἓνα μέρος τοῦ πραγματικοῦ, δὲν φθάνει στὴν οὐσία τῶν πραγμάτων.

Στὴν ἀρχὴ τοῦ αἰῶνος μας ὁ μεγάλος μαθηματικὸς **Poincaré** ἀπέδειξε ὅτι ἡ ἐπιστήμη δὲν μᾶς προσέφερε αὐτὴ τὴν ἀναμφισβήτητη γνώση, στὴν ὁποία εἶχε ἐλπίζει ὁ **Descartes**, δὲν ἦταν παρὰ μιὰ γλώσσα, ἓνα εἶδος ἄλγεβρας, ἓνας τρόπος σκέψεως πάνω σὲ μιὰ πρώτη ὑπόθεση, ὑποθετικὴ κι' αὐτὴ ἡ ἴδια ὅπως ὅλες οἱ φιλοσοφικὲς ὑποθέσεις. Δὲν ἐκλέγει τὴν βεβαιότερη ὑπόθεση, ἀλλὰ τὴν πιὸ εὐκόλη, καὶ ἔγραφε: οἱ δύο προτάσεις «ἡ γῆ γυρίζει» ἢ «εἶναι πιὸ εὐκόλο νὰ ὑποθέσῃς ὅτι ἡ γῆ γυρίζει», ἔχουν μίαν καὶ τὴν αὐτὴ ἔννοια, δὲν ὑπάρχει τίποτε περισσότερο μέσα στὴ μιὰ καὶ μέσα στὴν ἄλλη.

Νὰ λοιπὸν ἡ περιφρημὴ ἀμφισβήτηση τοῦ Γαλιλαίου, αὐτὴ πού ἐθήκαμε ἀκριβῶς στὴν ἀρχὴ αὐτοῦ τοῦ σχίσματος πού ἐκμηδενίστηκε ἀπὸ τὴν ἴδια τὴν ἐπιστήμη, ἡ ὁποία δὲν μπορεῖ ν' ἀποδείξῃ ἀπόλυτα ὅτι ἡ γῆ γυρίζει. Ἡ Ἐκκλησία ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρὰ

δεν έχει κανένα λόγο ν' άρνηθῆ ὅτι κινεῖται. Εἶναι πρόδηλο ὅτι τὸ βάθος τῆς διενέξεως δὲν εἶναι πνευματικό, ἀλλὰ συναισθηματικῆς τάξεως. Ἐνθυμίζει ἀκριβῶς τὴν ἀντιλογία ἑνὸς ἐφήθου πρὸς τοὺς γονεῖς του, ὅταν αὐτοὶ τὸν κουράζουν μὲ διαβεβαιώσεις πολὺ ἀπόλυτες, καὶ βλέπουν στὸ παιδί τους ἕνα σφάλμα σὲ κάθε ἀντίλογο ἀπὸ μέρους του.

Ὁ καθηγητῆς μου φυσικὸς **Cuye** μᾶς ὑπενθύμιζε τὴν φράση ἑνὸς διασημοῦ μαθηματικοῦ: «Δὲν παίρνομε τίποτε ἄλλο ἀπὸ μία ἐξίσωση παρὰ ὅ,τι ἐθέσαμε σ' αὐτή». Αὐτὸς ἐξηγεῖ τὴν σκέψη ἐκείνων ποὺ ὑποθέτουν ὅτι δὲν ὑπάρχει τίποτε τὸ πνευματικὸ στὸν ἄνθρωπο, ἀφοῦ δὲν συνήντησαν ποτὲ τὸ πνεῦμα. Μέσα στὶς παρατηρήσεις των δὲν σημειώνουν παρὰ τὰ φυσικοχημικὰ φαινόμενα. Ἀλλὰ ἐκεῖ εὐρίσκεται ἡ περιγραφή τοῦ μηχανισμοῦ τῶν φαινομένων καὶ ὄχι τῆς αἰτίας των, μία ἀποψη ἀμοιβαίας σχέσεως τῶν πραγμάτων καὶ ὄχι τῆς φύσεώς των.

2ον) Ἡ ἀληθινὴ «ἀντικειμενικότης» δὲν ὑπάρχει· δὲν εἶναι δυνατόν νὰ παρὰβλέψωμε τὸν παρατηρητῆ· αὐτὸ καθιέρωσε ὁ **Plank** μὲ τὴν ἀξία τῶν **Quanta**. Σὲ μία ὠριμένη κλίμακα, αὐτὴ τῆς κλασσικῆς ἐπιστήμης, μπορεῖ νὰ πέση κανεὶς σὲ πλάνη, ἀλλὰ στὴν κλίμακα τῆς μοντέρνας φυσικῆς, ἐκείνη τοῦ ἀτομικοῦ πυρῆνος, αὐτὴ ἡ πλευρὰ φαίνεται ὄχι τόσο ἀμελητέα, κι' εἶναι ἀδύνατο ν' ἀποφευχθῆ.

Τίποτα δὲν δείχνει περισσότερο τὸν σχετικὸ χαρακτήρα τῆς ἐπιστήμης, γιὰτί ὅ,τι φαίνεται βέβαιον σὲ μία κλίμακα δὲν εἶναι σὲ μία ἄλλη. Εἶναι ἡ κλίμαξ ποὺ πλάθει τὸ φαινόμενο, ἔγραφε ὁ **Cuye**.

3ον) Ἐν τούτοις γνωρίζομε ὅτι ἡ καινούργια φυσικὴ εὐρίσκεται μακρύτερα· στὴν πυρηνικὴ κλίμακα τὰ φαινόμενα μποροῦν νὰ θεωρηθοῦν ἐναλλάξ μέσα στὴν ἀτομικὴ φύση των, ἢ μέσα στὴν κυματικὴ φύση των· δύο ὄψεις ποὺ φαίνονται ἀσυμβίβαστες, μὰ ποὺ στὴν πραγματικότητα δὲν ἀντιτι-

θενται ἄμεσα· εἶναι τὸ ἀξίωμα τῆς συμπληρωματικότητος τοῦ **Bohr**, τὸ ὁποῖο ἀμφισβητεῖ τὴν κλασσικὴ ἀντίληψή μας περὶ ὕλης, ἢ ὁποῖα δὲν εἶναι ἴσως παρὰ μία ὄψις τοῦ πνεύματος. Ἡ στόφα τοῦ κόσμου ἔγινε ἀπὸ τὸ νῆμα τοῦ πνεύματος, γράφει ὁ φυσικὸς **Eddington**.

4ον) Ὁ ἀποκλεισμοὸς τῆς πίστεως ἀφ' ἑτέρου δὲν ἔχει καμμία λογικὴ οὔτε ἐμπειρικὴ βάση· εἶναι *a priori* φιλοσοφικὴ, δὲν εἶναι ἐπομένως ἐπιστημονικὴ.

Σὲ μία διεισδυτικὴ μελέτη του, ὁ **Dr Tzanck** καταδεικνύει ὅτι στὴν ἀνθρώπινη βιολογία ἐπικαλούμεθα τὴν πίστη ὅσο καὶ τὴν γνώση, τὸ κάνομε δὲ χωρὶς νὰ τὸ καταλαβαίνωμε, πρᾶγμα ποὺ μᾶς ἐπιτρέπει νὰ σκεφθοῦμε ὅτι σεβόμεσθε τὸ ἐπιστημονικὸ δόγμα τοῦ ἀποκλεισμοῦ τῆς πίστεως. Π.χ. δὲν ἔχομε κανένα μέσον νὰ γνωρίζωμε, ἐάν ἕνας ἄνθρωπος εἶναι προικισμένος μὲ συνείδηση καὶ ὁμως πιστεύομε καὶ ἐμπιστευόμεσθε τὴν μαρτυρία του καὶ τὴν ἐνδοσκόπησή του. Ἡ πίστη, γράφει ὁ **Dr Tzanck**, ἔχει μὴ νόμιμη θέση μέσα στὴν ἐπιστήμη, καὶ ἰδιαίτερα μέσα στὴν ἐπιστήμη τῆς βιολογίας.

Ὁ **Dr Ponsoye** γράφει ὅτι ἡ γνώση ὑπονοεῖ τὴν πίστη καὶ ὁδηγεῖται ἀπὸ αὐτή, κι' ὅτι ἐκεῖ εὐρίσκεται ἡ κεντρικὴ πραγματικότης τῆς ψυχικῆς ζωῆς, αὐτὴ ποὺ ὁ μηχανικὸς πολιτισμὸς παρεγνώρισε.

✧ ✧ ✧

Στὴν πραγματικότητά αὐτὴ ἡ τάση τῆς ἐπιστήμης ν' ἀποκλείη τὴν πίστη καὶ νὰ βασίζεται μόνο στὴν γνώση κατέληξε σὲ μιὰ ἐξασθένηση πνευματικῆ τοῦ συγχρόνου ἀνθρώπου, καὶ εἶναι αὐτὸ ποὺ κατέδειξε ὁ **Bergson** ὅταν ξανάφερε στὸ φῶς τὴν ἀρχέγονη σπουδαιότητα τῆς διαίσθησεως μέσα σὲ κάθε ἔργο γόνιμης σκέψεως. Ἐπομένως ἡ διαίσθηση, γράφει ὁ **Dr Tzanck**, ἀναφέρεται στὴν συνείδηση

μέσα στο πεδίο της πίστεως, ενώ η σκέψη αναφέρεται στο πεδίο της γνώσεως.

Ἡ μεγάλη φιλοδοξία τοῦ θετικισμοῦ ὅταν ἀπόδιωχνε τὴν ἠθική, τὴν θρησκευία, καὶ τὴν αἰσθητική, μέσα σ' ἓνα καθαρὸ ὑποκειμενισμό, καὶ ἤθελε νὰ οἰκοδομήσῃ πάνω στὴν μόνη ἀντικειμενική γνώση, δὲν ἦταν παρὰ μία οὐτοπία. Μέσα στὶς «ἀντικειμενικὲς» μεθόδους, ἔγραφε ὁ **Dr Baruk**, ὁ παρατηρητὴς μελετᾶ τὰ ἐξωτερικὰ φαινόμενα χωρὶς νὰ μετέχῃ κατὰ κάποιον τρόπο στὴν ἐσωτερικὴ ζωὴ ποὺ τὰ ἐμψυχώνει· πῶς μὲ αὐτὴ τὴν μέθοδο νὰ κατανοήσωμε τὰ βαθειὰ συναισθήματα ποὺ κινητοποιοῦν τὰ ὄντα καὶ ὁλόκληρες κοινωνίες;

5ον) Ἐν τέλει οὐτοπία εἶναι ἡ ἀντίληψη ὅτι ἡ ἐπιστήμη δὲν προσηλώνεται ἢ ὅτι δὲν ξεκινᾷ ἀπὸ κάπου, ὅτι ἡ ἐργασία τῆς ἐπιστήμης εἶναι οὐδέτερα ἠθικά, κί' ὅτι ὁ ἐπιστήμων ὀφείλει ν' ἀκολουθήσῃ τὴν ἔρευνά του χωρὶς καμμία σκέψη διὰ τὶς ἠθικὲς ἐπιπτώσεις τῆς. Αὐτὸ πίστευαν παγκοσμίως πρὶν ἀπὸ μερικὰ χρόνια. Ἐπομένως ἔάν ἡ ἀτομικὴ θόμβα εἶναι προικισμένη μὲ μιὰ ἀπέραντη ὕλικὴ δύναμη, μπορούμε νὰ ποῦμε ὅτι προξένησε μιὰ ἔκρηξη ἠθικὴ καὶ πνευματικὴ ἐξ ἴσου σοβαρὴ μέσα στὸν ἐπιστημονικὸ κόσμον.

Δὲν ἀντιλαμβάνεται ἀκόμα καλὰ τὸ μεγάλο κοινὸ τὸν ἀπέραντο ἀντίκτυπο ποὺ εἶχε μεταξὺ τῶν ἐπιστημόνων· ἀποτόμως ἔθεσε σὲ ἀμφισβήτηση τὴν ἴδια τὴν ἀφοσίωσή τους στὴν ἐπιστήμη. «Θὰ διερωτῶνται, λέγει ὁ **L. de Broglie**, κάθε φορὰ ποὺ θὰ ἀναλαμβάνουν ἓνα ἔργο, ἔάν ἔχουν τὸ δικαίωμα ἀπέναντι σ' ὁλόκληρὴν τὴν ἀνθρωπότητα νὰ ἀκολουθήσουν ἔρευνες οἱ ὁποῖες, στὸ ἐγγὺς ἢ τὸ ἀπώτερο μέλλον, θὰ φέρουν ἀνείπωτες καταστροφὲς ἠθικὲς ἢ ὕλικές»; Καὶ ὁ φυσικὸς **George** τοῦ ἀπαντᾷ: «Ὁ σοφὸς δὲν θὰ ἤξευρε ταῦτοχρόνως νὰ πῆ πῶς ὅ,τι ἄξιο κί' ἐνδιαφέρον ἔρχεται μέσα στὴν ἱστορία τῶν ἀνθρώπων τὸ ὀφείλουν

σὲ μένα· καὶ ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος ἐγὼ δὲν ἔχω καμμία σχέση μὲ τὶς διαφορὲς καταστροφές, οἱ ὁποῖες εἶναι λάθος ἄλλων! Καθένας μπορεῖ νὰ ὑπολογίσῃ τὴν ἀξία αὐτῶν τῶν διαλογισμῶν. Μέσα στὴν σκέψη τοῦ τελευταίου αἰῶνος ἡ ἠθικὴ οὐδετερότης τοῦ σοφοῦ ἦταν «ὄρος τῆς ἐπιστημονικῆς προόδου» καὶ ἡ ἐπιστημονικὴ πρόοδος, ὄρος τῆς εὐτυχίας τῆς ἀνθρωπότητος, κί' ἔξαφνα ὁ σοφὸς ἀντιλαμβάνεται ὅτι προσπαθώντας νὰ μείνῃ οὐδέτερος, ἔπαψε νὰ εἶναι, καὶ ἔγινε συνεργὸς τοῦ κακοῦ, συνεργὸς δυνάμεων ποὺ καταστρέφουν τὴν εὐτυχία τῆς ἀνθρωπότητος. Ἡ ἐπιστήμη, γράφει ὁ **George**, εἶναι ἴσως πάνω ἀπὸ τὴν ἠθικὴ ὅπως καὶ ἡ τέχνη, ἀλλὰ ὁ σοφὸς δὲν εἶναι, γιὰτὶ ὁ σοφὸς εἶναι κί' αὐτὸς δοσμένος σὲ ἀρχές».

Τὸ βλέπομε ὅτι οἱ ἴδιοι οἱ ἄνθρωποι τῆς ἐπιστήμης παντοῦ σήμερα θέτουν τὸ βασικὸ αἴτημα πάνω στὸ ὅποιο στηρίζεται ἡ σύγχρονὴ ἐπιστήμη: δὲν ἔμπορεῖ νὰ ὑπάρχῃ ἓνας ἀδιαπέραστος διαχωρισμὸς ἀνάμεσα στὸν κόσμον τοῦ πνεύματος, τὴν φιλοσοφία, τὴν ἠθικὴ καὶ τὴν πίστη, καθὼς καὶ στὸν κόσμον τῆς ὕλης, τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς ἀντικειμενικῆς γνώσεως. Οἱ μαθηματικοὶ μὲ τὴν κριτικὴ μελέτη των τῆς ἐπιστημονικῆς παρατηρήσεως, οἱ φυσικοὶ μὲ τὴν ἔρευνα πάνω στὴν ὕλη, οἱ βιολόγοι μὲ τὶς σκέψεις των πάνω στὸ μυστήριον τῆς ζωῆς, ὅλοι μὲ τὰ ἀνησυχαστικὰ ἱστορικὰ ἀποτελέσματα, στὰ ὁποῖα καταλήγει ἡ μαγεία τῶν εὐεργεσιῶν τῆς ἐπιστήμης, ὅλοι θέτουν τὸ ἴδιο ἐρώτημα: τὸ σχῆμα τοῦ σύγχρονου κόσμου ἀνάμεσα στὸ ἠθικὸ, ὕλικό, καὶ πνευματικὸ πεδίο εἶναι νόμιμο; Ἡμποροῦμε χωρὶς νὰ ἐκτεθοῦμε στὴν δυστυχία καὶ τὴν ἀδυναμία, ν' ἀγνοήσωμε τὶς «ἀξίες», ὅπως τὸ πίστεψαν εἰλικρινῶς κατὰ τὴν διάρκειαν τριῶν αἰῶνων;

Εἶναι βέβαιον ὅτι ἐκεῖ εὐρίσκεται τὸ αἴτημα τῆς Ἀναγεννήσεως πάνω στὴν ὁποῖα οἰκοδομήθηκε ὁ πολιτισμὸς τῆς ἐποχῆς μας. Πρὶν ἀπὸ τὴν Ἀναγέννηση

ὑπῆρχαν θεβαίως κτήνη, ἀνήθικοι ἄνθρωποι, αἰρετικοί, μετὰ ὑπῆρξαν ποιηταί, φιλόσοφοι, ἄγιοι· δὲν εὐρίσκεται ἐκεῖ τὸ ἐρώτημα· ὑπῆρξαν καὶ θὰ ὑπάρχουν πάντοτε μέσα στὸν ἄνθρωπο παρορμήσεις πού τὸν ὠθοῦν ν' ἀπορρίψῃ τοὺς νόμους τοῦ πνεύματος, καὶ νὰ παραμερίσῃ τὴν ἠθικὴ συνείδηση. Ἄλλὰ ἕως τὴν Ἀναγέννηση κανεὶς δὲν ἀμφισβήτησε τὴν ἀνωτερότητα αὐτῶν τῶν νόμων τοῦ Πνεύματος, ἀκόμα κι' ἂν τοὺς παραβίαζε μέσα στὶς ἀναζητήσεις του.

Κανεὶς δὲν ἀμφισβητοῦσε ὅτι ὑπῆρχαν ἀξίες, δηλαδὴ πραγματικότητες πού δὲν ἔγιναν ἀπὸ ἀνθρώπινο χέρι, οὔτε ἀπὸ ἐγκέφαλο ἀνθρώπινο, ἀλήθειες πού τὸν ξεπερνοῦσαν, πού μποροῦσε νὰ ψηλαφήσῃ μέσα στὴν διαλεκτικὴ του, μὰ τίς ὁποῖες δὲν μποροῦσε νὰ παραγνωρίσῃ. Μποροῦν νὰ συζητηθοῦν οἱ ἀξίες, ἀλλὰ ὄχι ἡ ἔννοια τῶν ἀξιῶν.

Ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τῆς «Ἀναγεννήσεως», στὴ μέθῃ τῆς νεότητός της, ἡ ἄν-

θρωπότης ἐχτύπησε αὐτὴ ἀκριβῶς τὴν ἔννοια.

Ἔτσι συνέβησαν τὰ ἑξῆς:

ἢ ἐστειλάμε τίς ἀξίες σὲ ὑποχρεωτικὴ ἄδεια ἢ ἐζητήσαμε νὰ κατασκευάσωμε τάχα καινούργιες ἢ ἀρνηθῆκαμε ὀλοτελῶς καὶ τὴν ὑπαρξὴ τους ἀκόμη.

Τὸ ἀποτέλεσμα; Δύο μῦθοι τῆς μοντέρνας ἐποχῆς: ὁ μῦθος τῆς προόδου καὶ ὁ μῦθος τῆς δυνάμεως. Καὶ οἱ δύο μᾶς κάνουν νὰ ἀναζητοῦμε τὴν ἀληθινὴν ἢ πρὸ οὐδὸ εἰς τὴν ἀληθινὴν ἢ δύνάμη στὸν αἰῶνα τῆς ἀνησυχίας καὶ τοῦ φόβου. Ἀλλὰ καὶ ἡ μιά καὶ ἡ ἄλλη εἶναι ποτάμια τῆς πηγῆς τοῦ χριστιανικοῦ πνεύματος. Αὐτὸ ἔχει τὴν ἀποστολὴ νὰ ξεκαθαρίσῃ στὸ πνεῦμα του κι' ἔπειτα νὰ τὸ παραδώσῃ στοὺς ἄλλους, ὁ νεώτερος ἐπιστήμων πού θέλει νὰ εἶναι ἀληθινὰ ἐπιστήμων.

PAUL TOURNIER

Ἀπόδοσις: ΜΑΡΙΑ ΖΑΧΑΡΙΟΥ

ΣΤΗ ΒΗΘΑΝΙΑ

Βάζο πού σπάζει κι' ἐλευθερώνει τὴν ὁσμὴ τοῦ μύρου
πάνω ἀπὸ τὴ μυρωδιὰ τῶν φαγητῶν καὶ τοῦ κρασιοῦ.
Κάτω ἀπ' τοῦ ἑπταφώτου λυχνarioῦ τὸ χρυσοφῶς
τὴν πονηρὴ ματιὰ τοῦ Σίμονα, τὴν ἄμομη τοῦ Ἰησοῦ
τὰ πόδια Του νὰ πλένεις μὲ τὰ δάκρυα, σιωπηλῶς.

ΕΛ. ΜΑΪΝΑΣ

Η ΣΧΟΛΙΚΗ ΟΜΑΔΑ

Ἡ σχολικὴ ὁμάδα ἀποτελεῖ μίαν κοινωνικὴν πραγματικότητα.

Ἡ τάξις δημιουργεῖ μίαν ἔννοιαν εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ παιδιοῦ. Ἡ τάξις δὲν εἶναι ἓνα μηχανικὸν ἄθροισμα τῶν μαθητῶν, ὅταν μάλιστα ἡ τάξις εἶναι ὀλιγάριθμος, εἶναι ἐποφελές νὰ ξεύρη τὸ παιδί ὅτι ἀνήκει εἰς μίαν ομάδα, εἰς ἓνα σύνολον, καὶ ὅτι ἀποτελεῖ ἓνα μέλος αὐτοῦ.

Μέχρι πρότινος ἦτο γνωστὴ μόνον ἡ σχέση μαθητοῦ-διδάσκοντος. Σήμερον διεπιστώθη πλέον ποίαν τεραστίαν σημασίαν ἔχει ἡ σχέση μαθητοῦ πρὸς μαθητὴν.

Ἡ παιδαγωγικὴ εἴπομεν ὅτι σήμερον βασίζεται ἐπὶ τῆς γνώσεως τοῦ παιδιοῦ. Ἄλλ' ἡ γνώσις αὐτὴ θὰ ἦτο ἔλλιπής, ἂν δὲν ἐλαμβάνοντο ὑπ' ὄψιν αἱ ἐνδοπροσωπικαὶ καὶ ἀμοιβαῖαι ἀντιδράσεις τῶν παιδῶν καὶ τοῦ περιβάλλοντος. Ὑπάρχει μία ἀμοιβαίότης καὶ ἀλληλοεξάρτησις μεταξὺ ἀτόμου καὶ κοινότητος. Δὲν νοεῖται λοιπὸν πραγματικὴ γνώσις τοῦ παιδιοῦ ἄνευ αὐτῆς τῆς ψυχο-κοινωνικῆς μελέτης.

Μία τάξις εἶναι μία μικρὰ κοινωνία· τὰ παιδιά μέσα εἰς αὐτὴν σκέπτονται καὶ δοοῦν διαφορετικὰ παρὰ ὡς ἄτομα. Ἡ καλὴ ἢ ἡ κακὴ προσαρμογὴ τοῦ παιδιοῦ εἰς τὴν σχολικὴν ομάδα ἔχει ἀποφασιστικὴν συνέπειαν διὰ τὸ μέλλον τοῦ παιδιοῦ.

Ἡ τάξις λοιπὸν εἶναι ἓνα συλλογικὸν πρόσωπον, τὸ ὁποῖον ἔχει ἰδικήν του ὑπαρξίν, ἰδικὰς του ἀντινακλάσεις, ἀντιδράσεις. Ἐκάστη τάξις ἔχει τὴν ἰδικήν της φυσιογνωμίαν.

Διὰ νὰ κατευθύνῃ τὴν τάξιν ὁ παιδαγωγὸς πρέπει νὰ κἀνῃ μίαν κοινωνικὴν μελέτην αὐτῆς, τονίζει ὁ G. Villars εἰς τὴν

ψυχοπαιδαγωγικὴν του. Μέσα εἰς τὴν σχολικὴν ομάδα ὑπάρχει ἓνας ἐσωτερικὸς δυναμισμός. Οἱ παράγοντες οἱ ὁποῖοι ἐνοποιοῦν τὴν σχολικὴν ομάδα εἶναι: ἡ κοινὴ ἡλικία, τὸ αὐτὸ σχεδὸν κοινωνικὸν ἐπίπεδον καὶ αἱ αὐταὶ περίπου ἀνάγκαι καὶ ἐνδιαφέροντα. Μόνον τὰ ἀτομικὰ δεδομένα κάνουν τὰ παιδιά τῆς ομάδος νὰ διαφέρουν. Ἡ ἀνάγκη τῆς κοινῆς σχολικῆς δραστηριότητος συνευθροιοεῖ τὴν ἀνάγκην μιᾶς σχολικῆς κοινότητος. Ὁ τεχνικὸς χαρακτήρ τῆς σχολικῆς ομάδος ἡμπορεῖ νὰ ἐξαφανισθῇ, ἐὰν ἡ τάξις παύσῃ νὰ εἶναι μία ἐπιβαλλομένη κοινωνία καὶ γίνῃ ἓνα ἀληθινὸν περιβάλλον ζωῆς, εἰς τὸ ὁποῖον ὁ μαθητὴς εὐχαριστεῖται νὰ ἐξελισσεταί. Τὸ παιδί αἰσθάνεται τότε ὅτι εἶναι ἓνα ὄργανικὸν στοιχεῖον αὐτῆς τῆς κοινότητος.

Αὐτὴ ἡ ὄργανικὴ ἰφὴ τῆς ομάδος δὲν πραγματοποιεῖται αὐθουρήτως. Εἶναι ἔργον τοῦ παιδαγωγοῦ, ἡ παρουσία τοῦ ὁποῖου φαίνεται ἐπίσης ὅτι εἶναι ἓνας ἀποφασιστικὸς παράγον ἐνοποιήσεως. Ἡ σχολικὴ ὁμάς εἶναι ἡ μόνη ἡ ὁποία ἀνταποκρίνεται εἰς τὰς ἀνάγκας καὶ τὴν φύσιν τῆς παιδικῆς ἡλικίας.

Ἡ ἐνοποίησις τοῦ ἀνθρωπίνου αὐτοῦ συνόλου γίνεται διὰ τῆς ἀλληλεγγύης. Πολὺ ἔνωρις τὸ παιδί ἀποκτᾷ συνείδησιν αὐτῆς τῆς ἀλληλεγγύης. Ἡ πρωτόγονος αὐτῆ ἀλληλεγγύη βασίζεται ἐπὶ μιᾶς αὐστηρῆς ἐσωτερικῆς πειθαρχίας. Ὅπως κάθε πρωτόγονος κοινωνία ἀποτελεῖ καὶ αὐτὴ ἓνα κλειστὸν σύστημα. Δυσκόλως εἰσέρχεται κανεὶς εἰς αὐτὴν. Αὐτὴ ἡ ἀναδίπλωσις τῆς τάξεως εἰς τὸν ἑαυτὸν της ἐκδηλοῦται ἐπίσης καὶ δι' ἑνὸς πνεύματος ἐπιθετικότητος ἐναντίον τῶν ἄλλων σχολικῶν ομά-

δων. Ὡς πρωτόγονος κοινωνία, ἡ σχολικὴ ὁμάς ἐπιδεικνύει μίαν ὑποσυνείδητον σκληρότητα. Ἡ βία καὶ ὁ παλληκαρισμὸς ἐδῶ εἶναι κύριαι ἀξίαι.

Ὅπως ὁμως εἰς ὅλας τὰς πρωτογόνους κοινωνίας καὶ ἐδῶ ἡ συναισθηματικότης τίθεται ἔξω τῆς λογικῆς. Τάσεις καὶ ἔνστικτα κυριαρχοῦν. Ἡ συμπεριφορὰ τῆς μὴσέως κυριαρχεῖ. Δημιουργεῖται μία ὁμαδικὴ ὑποβολή, ἡ ὁποία δύναται νὰ ὀδηγήσῃ ὀλόκληρον τὴν τάξιν εἰς ἀσυνήθεις ἐκδηλώσεις. Ἐνα χάσμημα, ἕνα γέλοιο διοχετεύεται ἀμέσως εἰς ὅλους τοὺς μαθητὰς καὶ φέρεῖ τὸν διδάσκαλον εἰς δύσκολον θέσιν. Μὲ τὴν αὐτὴν ταχύτητα διαχέεται μία ἰδέα ἢ ἕνα συναίσθημα. Εἶναι ἰσχυρὸν μέσον παιδαγωγικῆς πράξεως, ἀρκεῖ ὁ παιδαγωγὸς νὰ τὸ χειρισθῇ μὲ σύνεσιν. Ὅλοι οἱ διδάσκαλοι ἔχουν πείραν τῆς διακυμάνσεως τοῦ ὁμαδικοῦ ψυχικοῦ τόνου. Ὑπάρχουν ἡμέραι ὅπου τὰ παιδιά ἀναπτύσσουν μεγάλην δεκτικότητα καὶ ἡμέρας νωθρότητος καὶ συγκεχυμένης ἐνεργητικότητος. Δὲν δύναται κανεὶς νὰ ἀγνοῇ ὅλα αὐτὰ τὰ ὁμαδικὰ φαινόμενα.

Ἐνα ἄλλο κοινωνικὸν φαινόμενον, τὸ ὁποῖον θὰ φέρωμεν πλέον εἰς τὴν συνείδητὴν σκέψιν, εἶναι ἡ ἀμίλλα. Ὁ Buisson τὴν ὀρίζει ὡς ἔξης: «ἡ ἀμίλλα γενικῶς εἶναι ἕνα συναίσθημα, τὸ ὁποῖον ὠθεῖ εἰς τὸ νὰ θέλωμεν νὰ κάνωμεν ἕξ ἴσου καλὰ ἢ καλλίτερα ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον κάνουν οἱ ὁμοιοί μας». Ἐχει λοιπὸν διπλοῦν χαρακτῆρα: συναισθηματικὸν καὶ κοινωνικόν. Ὑπάρχουν δύο εἶδῶν ἀμίλλαι. Τὸ ἕνα εἶδος εἶναι προσωπικόν, ὠθεῖ τὸ ἄτομον εἰς τὸ νὰ ξεπεράσῃ τὸν ἑαυτὸν του καὶ νὰ ἐπιτύχῃ καλλίτερα ἀποτελέσματα. Εἶναι φύσεως ψυχολογικῆς. Εἶναι ὁμως ὀλιγότερον συχνὴ εἰς παιδιά, διότι προϋποθέτει ἀνεπτυγμένην συνείδησιν, ἰσχυρὰν θέλησιν καὶ ἀκριβῆ ἀντίληψιν τοῦ σκοποῦ. Τὸ ἄλλο εἶδος εἶναι κοινωνικόν. Διότι περιλαμβάνει μίαν σύγκρισιν τοῦ ἑαυτοῦ πρὸς ἄλλα ἄτομα τῆς ὁμάδος. Ὑφίσταται μόνον λόγῳ συγκρίσεως καὶ προκαλεῖ τὴν γένεσιν τοῦ συναγωνιστικοῦ πνεύματος. Ἀναζητεῖ τὸν δημόσιον ἔπαινον, φοβεῖται τὴν κατηγορίαν, ἀναζητεῖ τὴν ἀνταμοιβήν, φοβεῖται τὴν τιμωρίαν, θανατᾷζει ἢ περιφρο-

νεῖ τὸν συμμαθητὴν του καὶ ἀναζητεῖ διαρκῶς ἐξαιρετικὰ σημεῖα ἀνωτερότητος. Ὑπ' αὐτὰς τὰς συνθήκας ἡ ἀξία τῆς ἀμίλλης φαίνεται συζητήσιμος. Παρουσιάζει ἀσφαλῶς πλεονεκτήματα μὲ τὸ νὰ ὠθῇ τὸ παιδί εἰς προσπάθειαν καὶ νὰ παίξῃ τὸν ρόλον τοῦ συνεχοῦς ἐρεθίσματος, ἀλλὰ ἔχει καὶ πολλὰ μειονεκτήματα. Ἡ προσπάθεια τοῦ παιδιοῦ, ὑπὸ τὸ πρῖσμα αὐτό, δὲν ἀποβλέπει εἰς τὴν προσωπικὴν του τελειοποίησιν, ἀλλ' εἰς τὸν θρίαμβόν του ἐπὶ τῶν ἄλλων.

Τὸ παιγνίδι τῆς ἀμίλλης περιορίζεται ταχέως μεταξὺ μερικῶν μαθητῶν, οἱ ὁποῖοι ἔχουν τὴν εὐκαιρίαν νὰ ἐπιδειχθοῦν. Οἱ ὑπόλοιποι ἀποδέχονται ὀλίγον κατ' ὀλίγον τὴν κατάστασιν τῶν μὲ κάποιαν μοιρολατρείαν καὶ ἐλαττοῦται κάθε πνοὴ καὶ κάθε ἐνθουσιασμός. Ἐκτὸς τούτου ἡ ἀμίλλα ἀποδίδει τὰ πρωτεῖα εἰς τὴν ἐπιτυχίαν μᾶλλον παρὰ εἰς τὴν ἀξίαν. Ἡ ἀξία δὲν κρίνεται πάντοτε μὲ τὸν βαθμὸν τῆς ἐπιτυχίας. Ἐνα παιδί μὲ μέτρια ἀποτελέσματα, τὸ ὁποῖον προοδεύει κατόπιν συνεχῶν προσπαθειῶν, ἔχει μεγαλύτεραν ἀξίαν ἀπὸ ἕνα παιδί περισσότερον προικισμένον, τὸ ὁποῖον εἰς τὴν πραγματικότητα καταβάλλει μίαν περιορισμένην προσπάθειαν. Μόνον λοιπὸν μετρημένη χρῆσις τῆς ἀμίλλης πρέπει νὰ γίνεται χωρὶς νὰ ἀπορριφθῇ ὀλόκληρον τὸ σύστημα τῶν ἀμοιβῶν καὶ τιμωριῶν, θὰ πρέπει ἐν τούτοις νὰ περιορισθῇ.

Σκοπὸς τῆς παιδείας εἶναι νὰ κἀνῃ νὰ γεννηθῇ εἰς τὸ παιδί ἡ συνείδησις τῆς προσωπικῆς προσπάθειας. Μὲ τὸν ἑαυτὸν του πρέπει ὁ μαθητὴς νὰ εὐρίσκεται εἰς συναγωνισμόν. Αὕτη ἡ προσωπικὴ ἀμίλλα ἔχει κάποιαν παιδαγωγικὴν ἀξίαν καὶ τὸ καλύτερον μέρος εἶναι νὰ ἐπιτύχωμεν ἕνα ὑψηλὸν ἐπίπεδον κοινωνικοποίησεως τῆς τάξεως.

Αἱ ἐνδοπροσωπικαὶ σχέσεις τοῦ παιδιοῦ εἰς τὴν τάξιν πρέπει νὰ εἶναι ἀντικείμενον μελέτης, διότι ἡ ἐπίδρασις τῆς ὁμάδος ἐπὶ τοῦ παιδιοῦ, ἀλλὰ καὶ τῶν παιδιῶν μεταξὺ τῶν εἶναι σπουδαία. Πολλὰ ρεῖματα ἀναπτύσσονται ἐντὸς τῆς τάξεως. Αἱ ἐνδο-

ατομικά σχέσεις καθορίζουν την θέση του παιδιού εντός της ομάδος.

Έτσι οι δεσμοί, από δεσμούς απλής συμμαθητίας εξελίσσονται εις δεσμούς φίλιας. Οί δεσμοί αυτοί δέν είναι πάντοτε καλοί, ήμπορεί νά μεταφράζονται εις αντιζηλίαν ή έχθρότητα. Η έλλειψις δεσμού σημαίνει άτομον άπομακρυσμένον, άγνοούμενον, άπωθημένον.

Προσφάτως έχουν γίνει πολλαί έρευναι εις ομάδας παιδιών τη βοηθεία του test κοινωνιομετρίας. Διά του test αυτού εύρίσκωμεν ποια παιδιά επιλέγονται από άλλους ως φίλοι, συμμαθηταί, συνεργάται εις μίαν δραστηριότητα και ποια άπορρίπτονται. Μερικά παιδιά εκλέγονται πολύ, ώστε νά γίνονται άντικείμενον προτιμήσεων μέσα εις την ομάδα, ενώ άλλα δέν εκλέγονται καθόλου. Έτσι έχωμεν δύο άκραίους τύπους, τον «άρχηγόν» και τον «άπομεμονωμένον».

Πολλάκις εις τό έσωτερικόν της τάξεως δημιουργούνται ύπομαδες από διαφόρους αίτίας και μέ διαφόρους σκοπούς. Αί ύπομαδες συνδέονται συναισθηματικώς και κοινωνικώς ή εξελίσσονται ως στοιχία άντιθέσεως, φθάνουν δέ έξωσχολικώς μέχρι του νά δημιουργήσουν σπείραν. Η ύπαρξις τοιούτων ομάδων φανερώνει συνήθως την άδυναμίαν του σχολείου νά προσανατολίση όρθώς τον δυναμισμόν των μαθητών και ίδια των άρχηγών.

Είναι ώφέλιμον εις τον εκπαιδευτικόν νά γνωρίζη την έσωτερικήν όργάνωσιν της τάξεως, όπως αυτή δημιουργείται αυθορμήτως.

Υπάρχουν παιδιά τά όποια δέν προσαρμόζονται εις την σχολικήν ομάδα και εις την σχολικήν εργασία. Η σχολική άπροσαρμοστία μεταφράζεται κυρίως από μίαν κατάστασιν άπομονώσεως. Το παιδί αρνείται νά άναμιχθίη εις την ομάδα και εις τά παιγνίδια τους. Αντιθέτως ή όμάς τό άγνοεί. Δέν τό καλεί εις τά παιγνίδια της, και ένίστε διασκεδάξει εις βάρος του. Το όμαλόν παιδί πρέπει νά προσαρμοσθίη, αλλά και νά γίνη άποδεκτόν από την ομάδα. Η άποδοχή δέν έξαρτάται από την σχολικήν έφύτιαν, αλλά είναι θέμα περισσότερον ώριμότητος του παιδιού.

Η άνάπτυξις αυτή των σχέσεων είναι άπαραίτητος, διότι εις τάς σχέσεις του μέ τον άλλον θα άποκτήση τό παιδί όλίγον κατ' όλίγον συνείδησιν του έγώ του.

Η γνώσις της σχολικής ομάδος περιλαμβάνει διπλήν έρευναν. Αφ' ένός την έρευναν των χαρακτηριστικών ιδιοτήτων αυτης ταύτης της ομάδος, λαμβανομένης ως συνόλου: σπουδαιότης και συχνότης των φαινομένων ύποβολής, μιμήσεως, φυσικής άναπτύξεως της άμίλλης, και έπίπεδον κοινωνικοποίησεως. Αφ' έτέρου μελέτην της έσωτερικής ύφης της τάξεως: ύπαρξις ύπομαδων, καθορισμός του χαρακτήρος και της λειτουργίας αυτών, συναισθηματικοί δεσμοί ή συνεργασία μεταξύ των μαθητών, ύπαρξις άρχηγών και άπομεμονωμένων. Μεταξύ των δύο αυτών σχημάτων ύπάρχει πολλάκις μία άλληλοεπίδρασις.

Τό συμπέρασμα όλων αυτών είναι ότι ή τάξις είναι ένα άπαραίτητον περιβάλλον διά την πλήρη άνάπτυξιν του παιδιού και ότι ο παιδαγωγικός χαρακτήρ αυτού του περιβάλλοντος είναι περισσότερον έξησφαλισμένος, όσον τό έπίπεδον της κοινωνικοποίησεως είναι ύψηλότερον. Αυθορμήτως ή τάξις ενεργεί και λειτουργεί κατά τον τρόπον μίας πρωτογόνου κοινωνίας. Έργον του παιδαγωγού είναι ή άνύψωσις της ομάδος ύπεράνω της αυθορμήτου-πρωτογόνου κοινότητος.

Διά νά έπιτευχθίη τοϋτο, ως αναφέρει ο Villars, πρέπει νά όργανώσωμεν τό σχολικόν ύλικόν πλάσιον: έστω και μία άπλή μηχανική ένέργεια, π.χ. μία διάταξις άκτινοειδής των θρανίων δημιουργεί εύνοϊκότερον κλίμα. Η διακόσμησις, ο φωτισμός, ή θέσις της έδρας, παίζουν επίσης ρόλον. Η θέσις των μαθητών μέσα εις την τάξιν πρέπει επίσης νά προσεχθίη.

Έπειτα ο παιδαγωγός πρέπει νά προσέξη τον άπομεμονωμένον διά νά τον βοηθήση νά ένσωματωθίη εις την ομάδα. Προς τον σκοπόν αυτόν θα πρέπει νά ανακαλύψη τά αίτια της άπομονώσεως. Η δημιουργία ομάδων εργασίας θα πρέπει νά λάβη ύπ' όψιν τάς ένδοπροσωπικάς αυτάς σχέσεις.

Γενικώς ο διδάσκων θα χρειασθίη νά έπεμβαίη διά νά έξομαλίη τάς σχέσεις των παιδιών έντός της ομάδος και νά ώθη

πρὸς τὴν δημιουργίαν ἠθελήμενος ὁ οργανικῆς συνεχῆς διασείας διὰ τοῦ καταμερισμοῦ τῆς ἐργασίας, δηλ. διὰ τῆς κοινωνικοποιήσεως τῆς ὁμάδος.

Ἡ κατανομή τῆς ἐργασίας μᾶς ὀδηγεῖ εἰς μίαν μορφήν ἐξατομικεύσεως, πὺν ἐπιτρέπει τὴν προσαρμογὴν τῆς ἐργασίας εἰς εἰς τὰς ἀτομικὰς δυνατότητας ἐκάστου μέλους. Ἀλλὰ τὸ ἐπὶ μέρους ἔργον πρέπει νὰ παρουσιασθῆ ὡς μέρος ἑνὸς συνόλου. Ἔτσι τὸ παιδί γίνεται ὑπεύθυνον διὰ τὴν ἐργασίαν του, ἀλλὰ ταυτόχρονως καὶ ὑπεύθυνον διὰ τὸ σύνολον.

Ἡ ἐνεργητικὴ μέθοδος συσχετίζει τὴν ἀτομικὴν ἐργασίαν μὲ τὴν ἐργασίαν ὁμάδος, ἐπιτυγχάνει δηλ. ἀγωγὴν τῆς κοινωνικοποιήσεως μὲ τὴν ταυτόχρονον ἀγωγὴν τῆς προσωποποιήσεως, ἐπάγεται ὁ Villars. Διὰ νὰ ἔχωμεν ἀργότερα ἀνθρώπους ἰσχυροὺς ὡς ἄτομα, ἀλλὰ καὶ καλοὺς κοινωνικοὺς ἐργάτας, πὺν θὰ ξεύρουν ὅτι δὲν εἶναι μόνοι τῶν εἰς τὴν ζωὴν, ἀλλὰ ὑπάρχει καὶ ὁ ἄλλος, πὺν πρέπει νὰ τὸν σεβασθῶν καὶ νὰ τὸν βοηθήσουν.

A. A. A.

ΚΑΤΑΝΑΛΩΤΙΚΗ ΚΟΙΝΩΝΙΑ

Μὲ δίψα ἀκόρεστη
ζοῦμε σὲ θύελλα προόδου.
Ἔχουμε σύντροφον ἀχώριστο
τῆς μηχανῆς τὴν ἀπειλή.
Βρίσκουμε ὀλοένα ἀφάνταστες
δυνάμεις
πὺν ἐξουσιάσανε τὸ πνεῦμα μας
—ψυχροὶ κατακτητῆς
σ' ἕνα βασίλειο πὺν πεθαίνει...—
Οἱ ἰδέες γι' ἀνθρωπιὰ καὶ εὐγένεια
ἔχουνε ξεθωριάσει πιά.
Ἡ ἱστορία μοιάζει παραμῦθι ἀνιαρό.

Καὶ εἶναι ζήτημα ἂν ποτὲ
σκεφτήκαμε ποιὰν ἔχουμε καταγωγὴ
γιὰ ποῦθε πᾶμε.
Μοιάζει ὁ ἄνθρωπος πῶς φτειάχτηκε
γιὰ εὐχαρίστηση καὶ πλοῦτο.
Καμπάνες ἠχηρὲς τὸ πρῶινὸ
χτυποῦν «εἰς μὴ ἀκουόντων ὦτα».
Τὸν οὐρανὸ—λησημονημένη ὑπόσχεση—
τώρα τὸν βλέπουμε γιὰ διάστημα
ξέθωρη εἰκόνα ἀπόμεινεν σβυστή.

Γ. Δ. ΚΑΧΡΙΜΑΝΗΣ

ΕΛΕΓΧΟΣ ΤΟΥ ΘΑΝΑΤΟΥ;

‘Ολόκληρος ὁ πολιτισμός μας ἀγωνίζεται νὰ ξεγελάσῃ τὸ θάνατο, νὰ τὸν ἐκδιώξῃ ἀπὸ τὸ πεδίο τῆς συλλογικῆς συνειδήσεως. Τὸ νὰ ἐντάσῃ τὸ θάνατο μέσα στὴ ζωὴ, τὸ νὰ καθιστᾷ ἀνεκτὴ τὴ σκέψι του, τὸ νὰ ὀργανώῃ τὴν προσδοκία του, τὸ νὰ διατηρῇ μίαν θέσιν στὴ μνήμη τῶν νεκρῶν, εἶναι ἀπὸ τὶς μεγαλύτερες προκλήσεις ποὺ ἀπευθύνονται σὲ κάθε κοινωνία. Ἡ σχέσις ποὺ μίαν κοινωνία ἀποκαθιστᾷ μεταξὺ τῆς ζωῆς καὶ τοῦ θανάτου, μεταξὺ τῶν ζώντων καὶ τῶν νεκρῶν, συντελεῖ πολὺ στὸν προσδιορισμὸ ἑνὸς πολιτισμοῦ.

Ἄλλ’ ὅταν μίαν κοινωνία ἀρχίζῃ νὰ διαγράφῃ τὸ θάνατο σὰν φαινόμενο ἐπονείδιστο στὸ ὁποῖο ἔπαυσε νὰ θρῖσκῃ νόημα, τὸ νόημα τῆς ζωῆς ἐπίσης δὲν ἀπέχει ἀπὸ τοῦ νὰ σβῆῃ. Ἔτσι δὲν εἶναι οὔτε ὑπεκφυγὴ οὔτε, ἀκόμη λιγώτερο, παρέκκλισις τὸ νὰ διερωτώμεθα γιὰ τὸ θάνατο μὲ τὴν εὐκαιρία ἑνὸς στοχασμοῦ γιὰ τὴ ζωὴ⁽¹⁾.

Σ’ αὐτὸ τὸ λόγο ὄλων τῶν καιρῶν προστίθεται ἕνας περισσότερο ἐπίκαιρος: ὅσο περιέργο κι ἂν μπορῇ νὰ φαίνεται τὸ πρᾶγμα, καὶ ὁ θάνατος ἔχει ἀλλάξει ἀπὸ τὸ γεγονὸς τῆς προόδου τῆς ἐρεύνης. Ἔχει καὶ αὐτὸς εὐεργετηθῆ, ἂν μπορούμε νὰ τὸ εἰπούμε ἔτσι, ἀπὸ τὶς ἀνακαλύψεις γιὰ τὴ ζωὴ. Ἡ

περισσότερο διεισδυτικὴ γνῶσις τῶν αἰτίων τῶν ἀσθενειῶν ἐπὶ παραδείγματι ἐπέτρεψε, ἐνεργώντας σ’ αὐτές, νὰ ἐπιβραδύνωμε τὴν ὥρα τοῦ θανάτου, νὰ παρατείνωμε τὴ ζωὴ τοῦ ἀτόμου, νὰ παρατείνωμε αἰσθητὰ τὴ μέση διάρκεια τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς. Γνωρίζωμε ἄρα γε ἄλλες ἀναστατώσεις τὸ ἴδιο ἀποφασιστικὲς γιὰ τὴ μοῖρα τοῦ ἀνθρώπου ὅσο ὁ διπλασιασμός, μέσα σὲ μερικὲς δεκαετίες, τῆς διάρκειας τῆς ζωῆς του;

Παράτασις τῆς ζωῆς καὶ φθορά.

Αὐτὴ ἡ νέα σχέσις τοῦ ἀνθρώπου μὲ τὸ θάνατό του θέτει ἕνα πρόβλημα ἰδιαιτέρως σοβαρό: αὐτὸ τῆς φθορᾶς ποὺ εἶναι κάποτε ἡ συνέπεια τῆς παρατάσεως τῆς ζωῆς. Οἱ συγγενεῖς, οἱ ἰατροί, ἡ κοινωνία ἔχουν ἄρα γε καθήκον, σὲ ὁποιαδήποτε περίπτωσι νὰ ἐξαντλοῦν μέχρι τέλους τὶς δυνατότητες, νὰ παρατείνουν μὲ κάθε τίμημα μίαν ζωὴν ἂν αὐτὴ δὲν εἶναι πλέον παρά φυτικὴ; Ἄσφαλῶς, ὁ σεβασμὸς τῆς ζωῆς, στὴν ὁποία ἡ ἐποχὴ μας δίδει ἀναμφισβήτητη καὶ ἀπόλυτη ἀξία — τὴ στιγμή ἀκριβῶς ποὺ θυσιάζει ἑκατομμύρια ὑπάρξεις — μᾶς ὑποχρεώνει νὰ τὸ θεωροῦμε καθήκον. Ἄλλά, εἶναι ἀκόμη μίαν ζωὴν ἀνθρωπίνην, ὅταν δὲν ὑπάρχῃ πλέον οὔτε ἐπικοινωνία μὲ τὸν ἄλλον οὔτε αὐτοσυνείδησις;

Ποιὸς ὅμως θ’ ἀνεγνώριζε στὸν ἑαυτό του τὸ δικαίωμα νὰ διακόψῃ ὀριστικὰ μίαν ζωὴν, νὰ διακυβεύσῃ μίαν πιθανότητα — ἔστω καὶ ἐλαχίστη — παρατάσεώς της; Ἐρώτημα βασανιστικόν: ποιὸς δὲν θὰ κατελαμβάνετο ἀπὸ τρόμο στὴ σκέψι ὅτι μίαν ἡμέραν θὰ μπορού-

(1) Αὐτὲς οἱ γραμμὲς ἀποτελοῦν ἀπόσπασμα ἀπὸ τὸ «Ἐλεγχος τῆς ζωῆς» (ἐκδ. Desclée de Brouwer), ποὺ περιλαμβάνει τὶς ἐργασίες τῆς Ἑβδομάδος τῶν Καθολικῶν Ἐπιστημόνων (8-14 Μαρτίου 1972), τῶν ὁποίων ὁ κ. René Rémond εἶναι πρόεδρος.

σε και αυτός ο ίδιος να θρεθῆ κάτω από τὴ φοβερή, τὴν τρομερὴ εὐθύνη νὰ πρέπη ν' ἀποφασίσῃ γιὰ ἓνα ἀγαπημένο ὄν, ἂν θὰ παρατείνῃ ἀκόμη ἢ θὰ σταματήσῃ τὴ ζωὴ του; Ποιὸς θὰ ἐτόλμα νὰ θεωρήσῃ τὸν ἑαυτὸ του ἀρμόδιο γιὰ ἓνα τέτοιο σταμάτημα; Καὶ ὅμως δὲν εἶναι δυνατὸν ν' ἀποφύγωμε τὸ ἐρώτημα ἐπειδὴ εἶναι ἀπάνθρωπο.

Δὲν ἔχει λιγώτερο τεθῆ ἐπιτακτικὸ ἀπὸ τῆς στιγμῆς κατὰ τὴν ὁποία ἡ δυνατότης ἐπεμβάσεως τῆς ἀνθρωπίνης εὐφυΐας καὶ τῆς ἀνθρωπίνης πρωτοβουλίας ἄρχισε ν' ἀντικαθιστᾶ τὴν καθαρὰ μηχανικὴ ἐνέργεια τῶν λεγομένων φυσικῶν παραγόντων πού ἀπεφάσιζαν χωρὶς ὁ ἄνθρωπος νὰ μπορῇ νὰ εἰπῆ λέξι γιὰ τὴ ζωὴ καὶ τὸ θάνατο.

Ὁ ἔλεγχος, ἂν καὶ μερικός, τῆς ζωῆς ἐπιφέρει ἐπίσης κάποιον ἔλεγχο τοῦ θανάτου.

Ἐλεγχος τοῦ θανάτου; Ἴδου ὅτι αὐτὸ μᾶς ὀδηγεῖ πρὸς ἓνα ἐρώτημα περισσότερο ἀκόμη οὐσιώδες καὶ τὸ ὁποῖο μᾶς ἐγγίζει ριζικώτερα. Ποιὰ θὰ εἶναι στὸ μέλλον ἡ σχέση μας μὲ τὸ δικὸ μας θάνατο; Ἡ Δύσις ἦταν συνηθισμένη ἀπὸ αἰῶνες νὰ βλέπη στὸ θάνατο τὸ γεγονός τὸ περισσότερο ἀνεξάρτητο τῆς θελήσεώς μας, ἀλλ' ἐπίσης ἐκεῖνο πού ὁ ἄνθρωπος μπορεῖ νὰ καταστήσῃ τὸ περισσότερο προσωπικὸ μὲ τὸ νὰ ἐτοιμάζεται γι' αὐτὸ σ' ὅλη του τὴ ζωὴ. Γιὰ μιὰ ὀλόκληρη φιλοσοφικὴ παράδοση, ἡ σοφία συνίστατο στὴν ἐξοικείωσι μὲ τὴν ἰδέα τοῦ θανάτου. Ὁ μεγάλος φόβος ἦταν μήπως εἶναι ὁ θάνατος ἀνάξιος τῆς ζωῆς πού ἦταν κάποιος ὑποχρεωμένος νὰ ζῆ, τῆς ἰδέας πού εἶχε γιὰ τὸν ἑαυτὸ του καὶ τῆς εἰκόνας πού φιλοδοξοῦσε ν' ἀφήσῃ στοὺς ἄλλους καὶ στοὺς ἐπιγόνους του. Αὐτὴ ἡ ἀντίληψις διατηρεῖ ἄρα γε ἀκόμη ὅλη της τὴν ἔννοια, ἂν ὁ θάνατος ἐπέρχεται, ὅπως τόσο συχνά, ἀπὸ ἀτύχημα, στὴ στροφή ἑνὸς δρόμου;

Χωρὶς ν' ἀπαρηθῆ αὐτὴ τὴν κληρονομία τῆς ἀρχαίας σκέψεως, ἡ χριστιανικὴ Δύσις παρεδέχετο συγχρόνως ὅτι ὁ θάνατός μας δὲν μᾶς ἀνήκε καθόλου: ἀνήκε στὸ Θεό. Αὐτὸς ἦταν ὁ Κύριος τῆς

ζωῆς. Σ' Αὐτὸν ἀνήκε νὰ καθορίσῃ καὶ τὴ διάρκεια καὶ τὸ τέλος της. Ὁλόκληρη ἡ ζωὴ κυλοῦσε μὲ ἀγνοία τοῦ τέλους της. Ἡ Γραφὴ μᾶς προειδοποιεῖ: ὁ θάνατος θὰ ἔλθῃ σὰν κλέπτῃς. Δὲν ὑπῆρχε ἄλλος κανὼν γιὰ νὰ προσέχωμε ἀπὸ τοῦ νὰ εἴμαστε πάντοτε ἕτοιμοι: ἀπ' αὐτὸ ἡ χριστιανικὴ πνευματικότης ἀνελάμβανε γιὰ λογαριασμό της, μεταμορφώνοντάς τα, τὰ παραγγέλματα τῆς φιλοσοφικῆς σκέψεως. Μόνον πού ἐνδιεφέρετο λιγώτερο γιὰ τὴν πιστότητα στὸ πρόσωπο, παρὰ γιὰ τὴ σωτηρία τῆς ψυχῆς. Γι' αὐτὸ φοβόταν νὰ καταληφθῆ αἰφνιδιαστικὰ ἀπὸ τὸ θάνατο.

Πόσες γενεές ἔζησαν μὲ τὸ φόβο τοῦ αἰφνιδίου θανάτου! Ἡ χάρις ἑνὸς καλοῦ θανάτου ἦταν μιὰ ἀπὸ τίς περισσότερο σταθερὲς ἐπιθυμίες τῆς χριστιανικῆς ψυχῆς.

Καλὸς θάνατος ἢ ὠραῖος θάνατος;

Ἡ κοινωνία τῶν λαϊκῶν ἀπεδέχετο αὐτὴ τὴ θεβαιότητα, ὅτι ὁ ἄνθρωπος δὲν ἐξουσιάζει καθόλου τὸ θάνατό του καὶ ὅτι δὲν ἔχει τὸ δικαίωμα νὰ διαθέτῃ μιὰ ζωὴ πού δὲν τοῦ ἀνήκει. Ἡ ἀποδοκιμασία πού συνώδευε τὴν αυτοκτονία, πού περιελάμβανε τοὺς συγγενεῖς ἐκεῖνων πού εἶχαν αὐτοκτονήσει, πού περιεκλείε ἀκόμη καὶ τοὺς χώρους, ἀπεδείκνυε τὴν παραδοχὴ αὐτῆς τῆς πεποιθήσεως ἀπὸ τοὺς πιστοὺς.

Ἄλλ' ἰδοὺ ὅτι διακρίνομε κάτι σὰν προειδοποιητικὰ σήματα μιᾶς ἀπτόμης ἀντιστροφῆς τῆς νοοτροπίας. Ἀπὸ τὸ ἓνα μέρος, ἡ κοινὴ γνώμη ἔπαυσε νὰ φοβῆται τὸν αἰφνιδιο θάνατο. Ἀντιθέτως, αὐτὸς πού, ἂν καὶ χριστιανικὴ, θεωρεῖ εἰς τὸ ἔξῃς ὠραῖο θάνατο, εὐρίσκεται στοὺς ἀντίποδες τοῦ καλοῦ θανάτου τῆς ἄλλοτε: εἶναι ἀκριβῶς αὐτὸς πού συμβαίνει ἀπροειδοποίητα καὶ πού μᾶς παίρνει αἰφνιδιαστικὰ σὰν κλέπτῃς καὶ μᾶς γλυτώνει ἀπὸ τὸν πόνο, τὴν σωματικὴ καὶ ψυχικὴ φθορά, τὴ συναίσθησι τῆς τελευταίας ὥρας. Ὅσο γιὰ τὸ ἐρώτημα πού τίθεται ἀπὸ τὸν ἑκούσιο θάνατο, ἡ κοινὴ γνώμη τα-

λαντεύεται σ' αυτό τὸ θέμα, σχεδὸν χω-
ρίς μεταβατικὸ στάδιο, ἀπὸ τὴν ἀποδο-
κιμασία στὴν ἐπιδοκιμασία: δὲν ἀπέχει
ἀπὸ τοῦ νὰ βλέπη στὴν κίνησι αὐτοῦ
ποῦ θέτει τέρμα στὴ ζωὴ του, γιὰ νὰ
ξεφύγη τὴν ὑποβάθμισι, τὴν ἀπόφρασι
μιάς διαυγοῦς καὶ γενναίας θελήσεως.
Λίγο ἀκόμη καὶ θὰ ἴδῃ σ' αὐτὴν μία
ἐξαιρετικὴ πράξι.

Τυπικὰ ἀπ' αὐτῆς τῆς ἀπόψεως μοῦ
φαίνονται τὰ σχόλια μὲ τὰ ὁποῖα ὁ τύ-
πος συνώδευσε τὴν αὐτοκτονία τοῦ κα-
θηγητοῦ Lacassagne⁽²⁾. Σημαίνει μῆ-
πως αὐτὸ ὅτι ἡ ἀναγνώρισις τοῦ ἐλέγ-
χου τῆς ζωῆς ἀπὸ τὸν ἄνθρωπο ἐπιφέ-
ρει, ipso facto, τὴν ἐλευθέρη διάθεσι
τοῦ θανάτου του; Τὸ δικαίωμα τοῦ ἄν-
θρώπου στὸ θάνατό του θὰ ἦταν μῆ-
πως ἡ φυσικὴ, ἔννομη συνέπεια τοῦ δι-
καιώματος στὴ ζωὴ; Πράγματι, στὸ
ὄνομα τίνος, ἂν παραδεχθῶμε ὅτι εἰς
τὸ ἔξῃς ἡ ζωὴ ἀποτελεῖ μέρος τοῦ ἰ-
διαιτέρου πεδίου, αὐτοῦ ἐπάνω στὸ ὁ-
ποῖο ἀσκεῖται ἡ προσωπικὴ ἐλευθερία
κρίσεως καὶ ἀποφάσεως, ν' ἀρνηθῶμε
στὸ ἄτομο νὰ ὀρίζη τὴν ὥρα τοῦ θανά-
του του; Στὸ ὄνομα τοῦ σεβασμοῦ τῶν
νόμων τῆς φύσεως, ἀλλὰ τί σημαίνουν
αὐτοὶ οἱ νόμοι ἀπὸ τῆς στιγμῆς ὅπου ἡ
γνώσις καὶ ἡ ἰκανότης τῶν ἀνθρώπων
ἔχουν ἀρχίσει νὰ μεταβάλλουν τὴν ἄλ-
ληλουχία των καὶ νὰ περιορίζουν τὶς
συνέπειές των;

Τὸ χριστιανικὸ νόημα τοῦ θανάτου.

Μποροῦμε, πράγματι, νὰ σκεφθῶμε
ἄλλους ἀποφασιστικούς λόγους, γιὰ νὰ
μὴ θέσωμε τέρμα στὶς ἡμέρες μας, ἀπὸ

(2) Περισσότερο πρόσφατα, ἡ δημοσιότης
ποῦ ἐδόθη στὴν αὐτοκτονία τοῦ Montherland
ἐπιβεβαιώνει ἐντονα τὴν ὀρθότητα αὐτῶν τῶν
ἀναλύσεων.

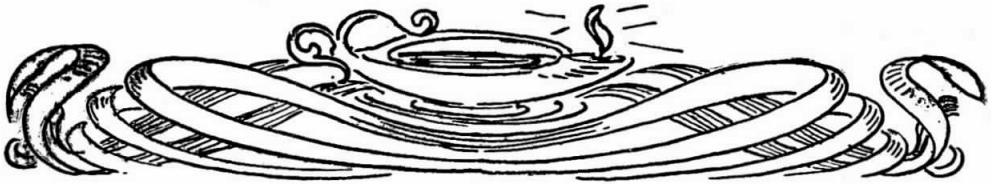
τὴν ὑποταγὴ στὴ θέλησι τοῦ Θεοῦ, γιὰ
ὅσους πιστεύουν σ' αὐτὴν;

Ἄλλ' ἀκόμη καὶ αὐτὴ ἡ τάξις ἔχει
μεταβληθῆ ἀπὸ τὴν πρόοδο τῶν γνώ-
σεων. Χθές, ἡ ἄγνοιά μας γιὰ τὰ δεύ-
τερα αἷτια καὶ ἡ ἀδυναμία μας νὰ ἐπι-
δρουμε σ' αὐτὰ ὡδηγοῦσαν φυσικὰ στὸ
νὰ ἐμπιστευώμαστε τυφλὰ στὴν σοφία
τοῦ Θεοῦ καὶ νὰ βλέπωμε στὶς συνθήκες
τοῦ θανάτου μας τὴν ἄμεσο ἐπέμβασι
τῆς θείας προνοίας. Μποροῦμε σήμερα
νὰ τὸν φαντασθῶμε μὲ τὸν ἴδιο τρό-
πο; Ποῦ νὰ τοποθετήσωμε τὴ θέλησι
τοῦ Θεοῦ; Ὅφειλομε ἀκόμη νὰ φαντα-
ζώμαστε ὅτι ἀναμιγνύεται σὲ καθένα
ἀπὸ τὰ ἀτομικά μας πεπρωμένα, ὅτι
ἐπεμβαίνει στὶς ἀρρώστιές μας, ὅτι ἔ-
χει καθορίσει ἐκ τῶν προτέρων τὸ χρό-
νο καὶ τὸν τρόπο τοῦ θανάτου μας;
Ἄλλοτε, οἱ πιστοὶ διέκριναν χωρὶς
προσπάθεια στὸ πλησίασμα τοῦ τέλους
των, τὴν παρουσία τῆς φιλευσπλάγχχνου
θελήσεώς Του καὶ αὐτὴ ἡ σκέψις τοὺς
βοηθοῦσε κατὰ τὴν τελευταία των ὥρα.

Ἄλλὰ, σήμερα, ποῦ νὰ τὴν ἀναγνω-
ρίσωμε στὸν ἀγῶνα ποῦ διεξάγουν οἱ
ἰοὶ ἢ τὰ μικρόθια μὲ τὶς ἱατρικὲς συν-
ταγές; Σ' αὐτὸ τὸ πεδίο, ὅπως σὲ πολ-
λὰ ἄλλα, ἡ πίστις μας εἶναι ὑποχρεω-
μένη νὰ ἐγκαταλείψῃ ἰδέες ποῦ τὴν
συγκρατοῦσαν ἄλλοτε, καὶ καλεῖται ν'
ἀντιμετωπίσῃ τὸ μυστήριο τοῦ θανάτου
χωρὶς καμμία βοήθεια ἀπὸ τὴ φαντα-
σία. Στὴ γυμνὴ μας πίστι μένει ἡ μο-
ναδικὴ θεβαιότης τῆς Ἀναστάσεως:
γνωρίζομε ὅτι ὁ Χριστὸς νίκησε τὸ θά-
νατο, πιστεύομε ὅτι μαζί Του ἔχομε ἤδη
ἀναστηθῆ, τολμᾶμε νὰ εἰποῦμε ὅτι μαζί
Του ζοῦμε ἤδη στὴ ζωὴ τοῦ ἴδιου τοῦ
Θεοῦ.

RENE RÈMOND

(Πρύτανις τοῦ Πανεπιστημίου τῶν Παρισίων
Nanterre).

Η ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΤΕΧΝΗ

ΕΝ ΣΥΓΚΡΙΣΕΙ ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΑΡΧΑΙΑΝ ΚΑΙ ΝΕΑΝ ΤΕΧΝΗΝ

Ἡ σύγκρισις τῆς βυζαντινῆς τέχνης πρὸς τὴν ἀρχαίαν ἑλληνικὴν, τὴν μεσαιωνικὴν εὐρωπαϊκὴν καὶ τὴν νεωτέραν, θὰ μᾶς βοηθήσῃ νὰ τὴν κατανοήσωμεν καλλιτέρον καὶ νὰ ἐκτιμήσωμεν τὴν ἄξιαν καὶ τὴν συμβολὴν τῆς εἰς τὴν ἐξέλιξιν τῆς τέχνης.

Ἡ ἀρχαία ἑλληνικὴ τέχνη, ἡ ὁποία εἶναι πάντοτε ἀντικείμενον παγκοσμίου θαυμασμοῦ, εἶναι ἡ πρώτη ἀποκάλυψις τοῦ πνεύματος τῆς τέχνης εἰς τὸν κόσμον, εἶναι ἡ πλέον ὠραία καὶ θαυμαστὴ τέχνη, ἡ ὁποία ἐξήσκησεν ἀκαταμάχητον γοητείαν εἰς ὅλας τὰς ἐποχὰς καὶ ἐπέδρασε σημαντικῶς εἰς τὴν μετέπειτα ἐξέλιξιν τῆς τέχνης. Ἡ τέχνη αὐτὴ ὑπῆρξε γνήσιον δημιουργημα καὶ λαμπρὸν ἀπαύγασμα τοῦ ἀθανάτου ἑλληνικοῦ πνεύματος, ἐκφράζει δὲ μὲ ἀπαράμιλλον τρόπον τὰ ἰδανικὰ τῶν ἀρχαίων περὶ κάλλους καὶ τελειότητος.

Κατ' ἐξοχὴν τέχνη τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων ὑπῆρξεν ἡ γλυπτικὴ, διὰ τῆς ὁποίας παρέστησαν τοὺς θεοὺς τῶν ὡς ἀνθρώπους μὲ ἰδανικὸν κάλλος. Ἔτσι ἐξηθρόωπισαν τοὺς θεοὺς καὶ ἐθεοποίησαν τὸν ἄνθρωπον, τοῦ ὁποίου τὴν ἰδανικὴν εἰκόνα ἀπέδωσαν μὲ τὰ ἀγάλματα τῶν θεῶν. Τὰ ἑλληνικὰ ἀγάλματα διαφέρουν πολὺ ἀπὸ τὰς ἀποκρουστικὰς παραστάσεις τῶν θεῶν ὑπὸ τῶν ἀνατολικῶν καὶ τῶν ἄλλων εἰδωλολατρικῶν λαῶν τῆς Ἀσίας, τῆς Ἀφρικῆς καὶ τῆς Ἀμερικῆς. Οἱ ἄρθραροι εἰδωλόατραι παριστοῦν τοὺς θεοὺς τῶν τερατώδεις καὶ φρικιαστικοὺς, διὰ νὰ καταπλήξουν τοὺς πιστοὺς καὶ νὰ τοὺς ἐμπνεύσουν τρόμον καὶ δέος.

Πρῶτοι οἱ Ἕλληνες ἔπλασαν τοὺς θεοὺς τῶν ὠραίους, μὲ ρεαλισμὸν καὶ ἰδανικὸν κάλλος. Ἔτσι ἐξέφρασαν καλλιτεχνικῶς τὸ

ἀνθρωπιστικὸν τῶν ιδεῶδες περὶ τοῦ τελείου ἀνθρώπου, ὁ ὁποῖος εἶναι καλὸς εἰς τὸ σῶμα (ὠραῖος) καὶ ἀγαθὸς εἰς τὴν ψυχὴν. Διότι ἔλεγον: «Ὅσα ἡ μορφή, τοιάδε καὶ ἡ ψυχὴ».

Οἱ ἀρχαῖοι καλλιτέχνη ἐνεπνεύσθησαν καὶ ἀπὸ τὰ σώματα τῶν ἀθλητῶν, τὰ ὁποῖα διέπλαττον ὠραῖα καὶ ἁρμονικὰ ἢ γυμναστικὴ καὶ ἢ ἄθλησις. Ἀλλὰ προσεπάθησαν νὰ τὰ παραστήσουν τελειότερα, διὰ ν' ἀποδώσουν τὸ ἰδεατὸν κάλλος τῶν θεῶν. Ἐπίσης ἐμελέτησαν τὴν ἀνατομίαν τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος καὶ τὰ χαρακτηριστικὰ του, καὶ προσεπάθησαν νὰ τὰ ἀναπαραστήσουν πιστῶς, τηροῦντες τὰς ἀναλογίας καὶ τοὺς νόμους τῆς φυσικότητος.

Ἡ ἀρχαία ἑλληνικὴ τέχνη μιμεῖται τὴν φύσιν. Ἀλλ' ἡ μίμησις αὐτὴ δὲν εἶναι δουλική, ἀλλὰ δημιουργικὴ καὶ συνδυαστικὴ, διότι ἡ φύσις δὲν εἶναι τελεία. Εἰς τὴν περίπτωσιν τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος, δὲν ὑπάρχει σῶμα τελειον καθ' ὅλα. Ὁ ἀρχαῖος καλλιτέχνης, ὅπως ἄλλωστε κάθε καλλιτέχνης, κάμνει κάποιαν ἀφαιρέσιν, ἀφαιρεῖ τὰ περιττὰ καὶ ἄσχημα στοιχεῖα, συνδυάζει τὰ ὠραῖα χαρακτηριστικὰ καὶ ἔτσι δημιουργεῖ ιδεώδεις τύπους, οἱ ὁποῖοι δὲν συναντῶνται εἰς τὴν καθημερινὴν ζωὴν. Τὰ ἀγάλματα τῶν ἀρχαίων θεοτήτων δὲν ἔχουν ἀποκλειστικῶς ἀνδρική χαρακτηριστικὰ τὰ τῶν θεῶν καὶ γυναικεία τὰ τῶν θεαινῶν, ἀλλὰ συνδυάζουν στοιχεῖα τοῦ ἀνδρικοῦ καὶ τοῦ γυναικείου σώματος, ὥστε ν' ἀφαιρῆται ἡ δυσμαρτία, αἱ δυσαναλογίαι καὶ νὰ διαπλάσσειται ἐν ἁρμονικῶν καὶ τελειῶν σῶμα.

Κύρια χαρακτηριστικὰ τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς τέχνης εἶναι τὸ κάλλος, ἡ φυσικότης, ἡ συμμετρία, ἡ ἀναλογία, ἡ ἁρμονία,

ή πλαστικότητα, ή παραστατική και ζωντανή έκφρασις. Τὰ χαρακτηριστικά αὐτὰ ἐθεωρήθησαν βασικοὶ τύποι καὶ ἰδανικά τῆς τέχνης, κάθε τέχνης, καὶ ἡ ἀρχαία ἑλληνική τέχνη, ἐθεωρήθη κανὼν κάθε τέχνης καὶ μέτρον κρίσεως τῶν καλλιτεχνικῶν ἔργων. Αὐτὸ ὅμως ἀποτελεῖ παρανόησιν, διότι κάθε τέχνη κρίνεται μὲ τοὺς ἰδικούς της κανόνους καὶ ἀνάλογα μὲ τὴν ἐποχὴν της.

Κρινομένη ἀπὸ πολλοὺς μὲ βάσιν τοὺς κανόνους τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς ἢ βυζαντινῆς τέχνης ἐθεωρήθη κατωτέρα. Ἄλλὰ τὰ ἰδανικά τῆς βυζαντινῆς τέχνης εἶναι τελείως διαφοροτικά ἀπὸ τὰ τῆς ἀρχαίας. Ἡ βυζαντινὴ τέχνη παριστᾷ ὄχι τὴν παροῦσαν, ἀλλὰ τὴν ὑπερβατικὴν πραγματικότητα, ἕναν κόσμον αἴθρον, πνευματικόν. Διὰ τοῦτο παριστᾷ τὰς μορφὰς ὀλίγον παραμορφώμενας καὶ σχηματικάς, ἐπὶ ἐπιπέδου ἐπιφανείας, ἐξαιλωμένας, ὡς νὰ ὑπάρχουν εἰς ἰδεατὸν χώρον.

Ἡ βυζαντινὴ τέχνη δὲν ἐπιδιώκει ἀπλῶς νὰ τέρψη τὸν θεατὴν, ὅσον νὰ τὸν συγκινήσῃ, νὰ τὸν διδάξῃ, νὰ τοῦ δημιουργήσῃ θρησκευτικὴν κατάνυξιν καὶ ἔκστασιν. Δὲν ἐκφράζει τὸ σωματικόν, ἀλλὰ τὸ ψυχικὸν κάλλος. Τὰ ρυτιδωμένα πρόσωπα τῶν ἀσκητῶν παριστοῦν ἀνθρώπους, οἱ ὅποιοι ἠγωνίσθησαν διὰ τὴν ἀρετὴν καὶ ἔφθασαν εἰς ἕνα μεγάλον βαθμὸν τελειότητος καὶ ἀγνότητος. Ὅλη ἡ ἔκφρασις συγκεντρώνεται εἰς τὰ μάτια, τὰ ὁποῖα κυττάζουν κατὰματα τὸν θεατὴν, ὡς νὰ ἐξετάζουν τὰ μύχια τῆς ψυχῆς του. Διότι οἱ ἅγιοι κρίνουν τὸν κόσμον. Ὑπέρτατος κριτὴς ὄλων εἶναι ὁ Χριστός, ὁ ὁποῖος παρίσταται εἰς τὸν τροῦλλον ὡς Παντοκράτωρ. Τὸ πρόσωπόν του εἶναι μελίχιον καὶ ὄραϊον, ἀλλὰ τὰ μάτια μεγάλα καὶ ἀσθηρά. Ἔτσι συνδυάζει τὴν καλωσύνην μὲ τὴν ἀσθηρότητα, τὴν ἐπιείκειαν μὲ τὴν δικαιοσύνην κατὰ τὴν χριστιανικὴν ἀντίληψιν.

Ἐξ ἄλλου ἡ βυζαντινὴ τέχνη ἐξεφράσθη κυρίως μὲ τὴν ζωγραφικὴν καὶ εἶναι ἐηρεασμένη ἀπὸ τὴν Ἀνατολήν. Σκοπίμως δὲ υἰοθέτησε στοιχεῖα τῆς ἀνατολικῆς τέχνης, διὰ νὰ τονίσῃ τὴν ὑπερβατικότητα τῶν μορφῶν. Ἀπέκλεισε τὴν παράστασιν τοῦ βάθους, διὰ νὰ δείξῃ ὅτι τὰ πρόσωπα

ζοῦν εἰς ἕνα πλασματικόν, οὐράνιον χῶρον, ὁ ὁποῖος δηλοῦται μὲ τὸ χρυσοῦν ἢ γαλάζιον φόντο. Τὸ ὑπερφυσικὸν μεγαλεῖον καὶ τὴν δόξαν τῶν ἁγίων τονίζουν καὶ τὰ φωτοστέφανα, τὰ ζωηρὰ χρώματα μὲ τὰς θαυμασίας ἀποχρώσεις καὶ τοὺς ποικίλους συνδυασμούς.

Ἐπειτα ἡ βυζαντινὴ τέχνη προσέχει τὴν λεπτομέρειαν, διακοσμῆ μὲ προσοχὴν τὰ ἐνδύματα (πτυχώσεις, σταυροὶ καὶ ἄλλα κεντήματα), διὰ νὰ προκαλέσῃ τὴν προσοχὴν καὶ νὰ τονίσῃ τὴν ἀγνότητα τῶν προσώπων.

Ἐπομένως ἡ βυζαντινὴ τέχνη διαφέρει ριζικῶς ἀπὸ τὴν ἀρχαίαν ἑλληνικὴν, διότι ἐκφράζει μίαν ἄλλην κοσμοθεωρίαν, ἕνα ἄλλον κόσμον, ἄλλα ἰδεώδη, τὰ ἰδεώδη τῆς χριστιανικῆς πίστεως καὶ εὐσεβείας. Ἡ ἀρχαία ἑλληνικὴ τέχνη ἐκφράζει τὸ κάλλος, ἡ βυζαντινὴ τέχνη τὸ ὑψηλόν, τὸ ὑπέροχον, τὸ θεῖον, τὸ ὑπερβατικόν, εἶναι μία τέχνη καθαρῶς πνευματικὴ. Ἡ βυζαντινὴ τέχνη ἐδέχθη πολλὰς ἐπιδράσεις ἀπὸ τὴν ἀρχαίαν κατὰ διαφόρους ἐποχάς, ἀλλὰ τὰς ἀφομοίωσε καὶ τὰς ὑπέταξεν εἰς τὸν σκοπὸν της. Ἐνῶ ἡ δυτικὴ τέχνη τῆς Ἀναγεννήσεως ἐπηρεάσθη πολὺ ἀπὸ τὴν ἀρχαίαν ἑλληνικὴν τέχνην καὶ ἀπέβαλε τὸν χαρακτήρα τῆς θρησκευτικῆς τέχνης, ἔγινε τέχνη κοσμικὴ.

Ἡ χριστιανικὴ τέχνη εἰς τὴν Εὐρώπην ἤρχισε μὲ τὴν μίμησιν τῆς βυζαντινῆς τέχνης. Ἐπειτα, κατὰ τὸν 9ον-12ον αἰῶνα, ὁπότε ἤρχισαν νὰ διαμορφώνονται τὰ δυτικὰ κράτη καὶ ὁ δυτικὸς πολιτισμὸς τοῦ μεσαίωνος, ἤρχισε καὶ ἡ διαφοροποίησις τῆς τέχνης καὶ ἡ βαθμιαία ἀπομάκρυνσις αὐτῆς ἀπὸ τὴν βυζαντινὴν παράδοσιν (10ος-12ος αἰὼν Ρωμανικὴ τέχνη, 12ος-15ος αἰὼν Γοτθικὴ τέχνη). Ἡ δυτικὴ τέχνη γίνεται περισσότερο ρεαλιστικὴ καὶ ἀπεικονίζει τὸν πολιτισμὸν τῆς ἐποχῆς. Εἰς τὴν ἀρχὴν αἱ εἰκόνες εἶναι κάπως ἄτεχνοι, ἀλλ' ἔχουν ἕν ἀρχαϊκὸν κάλλος, τὸ ὁποῖον προεικονίζει τὴν μελλοντικὴν ἐξέλιξιν τῆς δυτικῆς τέχνης. Μὲ τὴν πάροδον τοῦ χρόνου οἱ καλλιτέχναι ἀποδίδουν περισσότερο

τὸ κάλλος καὶ τὴν εὐγένειαν τῶν προσώπων.

Τὰ πρόσωπα, τὰ ἐνδύματα, τὰ κοσμήματα, τὸ περιβάλλον τῶν εἰκόνων ἐνθυμίζει ἐντόνως τοὺς ἱππότες τοῦ μεσαίωνα, τὴν λαμπρότητα καὶ ἐπιδεικτικότητα τοῦ μεσαιωνικοῦ πολιτισμοῦ.

Περισσότερον ἐντυπωσιάζει μὲ τὸ ἱποτικὸν πνεῦμα ἡ γοτθικὴ τέχνη, ἡ ὁποία ἀρέσκειται εἰς τὰς σκηναὺς κυνηγίου, μαχῶν, εἰς περιστατικὰ τῆς ζωῆς τῶν ἱπποτῶν καὶ εἰς προσωπογραφίας. Τὰ πρόσωπα ἔχουν ἔντονα χαρακτηριστικὰ καὶ ἐκφραστικότητα, λαμπρὰ καὶ πολυτελῆ ἐνδύματα, μὲ πολλὰς πτυχώσεις καὶ ἐντυπωσιακὰ χρώματα. Σύνηθες καὶ ἀγαπητὸν θέμα εἰς τοὺς καλλιτέχναις εἶναι ἡ παράστασις τῆς Θεοτόκου βρεφοκρατούσης, ἡ ὁποία ὁμοιάζει μὲ εὐγενῆ κυρίαν τῆς ἐποχῆς, ἐπίσης ἡ Δευτέρα Παρουσία κ.ά. Περισσότερον ρεαλιστικὰ εἶναι τὰ πρόσωπα τῶν συγχρόνων προσώπων. Ἔχουν ζωντανὴν ἔκφρασιν καὶ πάθος καὶ ἐνδύματα μὲ ἔντονα χρώματα.

Ἡ δυτικὴ τέχνη ἀπομακρύνεται βαθμιαίως ἀπὸ τὸν βυζαντινὸν μυστικισμὸν καὶ ἐκφράζει ἕναν ἄλλον κόσμον, ἕναν ἄλλον πολιτισμὸν. Κατὰ τὴν Ἀναγέννησιν, μὲ τὴν μελέτην τῶν ἀρχαίων προτύπων ἐπιδιώκει τὴν ἔκφρασιν τοῦ κάλλους καὶ τοῦ ψυχικοῦ κόσμου τῶν προσώπων. Τονίζει ὑπερβολικῶς τὴν σάρκα, ὀρμωμένη ἀπὸ τὴν ἀντίληψιν τῶν ἀρχαίων ὅτι ἡ ἰδανικὴ σωματικὴ καλλονὴ εἶναι τὸ κύριον χαρακτηριστικὸν τῶν θείων προσώπων. Ἔτσι ἀποβάλλει τὸν αὐστηρὸν θρησκευτικὸν χαρακτήρα καὶ γίνεται τέχνη κοσμικὴ. Ἐπειτα ἀναζητεῖ νέους τρόπους ἔκφρασεως (ρωμαντισμὸς, ρεαλισμὸς, ὑπερρεαλισμὸς, ἐξπρεσιονισμὸς, κυβισμὸς κ.λ.π.) καὶ πελαγοδρομεῖ ἀποκοπτομένη τελείως ἀπὸ τὴν θρησκείαν καὶ τὰς ἠθικὰς ἀξίας. Ἐνῶ ἡ βυζαντινὴ τέχνη διατηρεῖ πάντοτε τὸν πνευματικὸν τῆς χαρακτήρα καὶ ἀνανεοῦται μὲ βάσιν τὴν παράδοσιν.

Β. ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΠΟΥΛΟΣ

Ἡ ἐγγραφή νέων συνδρομητῶν εἰς τὰς «Ἀκτῖνας» καὶ μάλιστα σπουδαστῶν, ἀπὸ τοὺς ἤδη συνδρομητὰς μας, εἶναι ἕνα πνευματικὸν ἔργον, τὸ ὁποῖον ἡμποροῦμεν νὰ ἐπιτελέσωμεν ὅλοι μὲ μικρὰν προσπάθειαν.

Η ΑΝΗΣΥΧΙΑ ΤΟΥ ΠΝΕΥΜΑΤΟΣ ΚΑΙ ΤΟ ΣΩΜΑ

Ἡ λέξις «ἀνήσυχος» χρησιμοποιεῖται γιὰ νὰ ἐκφράσῃ καὶ τὸν φόβον καὶ τὴν ἐπιθυμίαν. Ἡ πρότασις «ἀνησυχῶ γιὰ σέ»⁽¹⁾ ἐκφράζει φόβον. Ἡ πρότασις «ἀνυπομονῶ νὰ σέ συναντήσω»⁽¹⁾ ἐκφράζει ἐπιθυμίαν. Πρέπει νὰ εἴμαστε ἄγρυπνοι γιὰ νὰ ἀντιδροῦμε στὸ φόβον ποῦ μᾶς προκαλεῖ δυσκολία, ἐπειδὴ θρίσκεται σὲ σύγκρουση μὲ τὴν ἐπιθυμίαν. Τὸ πνεῦμα μπορεῖ εὐκόλως νὰ ἀνθέξῃ στὴν μεγάλη ἔνταση ποῦ ὑφίσταται ἐὰν ἡ «ἐλξις» εἶναι ὅλη πρὸς μίαν κατεύθυνση. Αὐτὸ ποῦ εἶναι δυσκολώτερον νὰ ἀνθέξῃ τὸ πνεῦμα εἶναι ἡ «ἐλξις» τοῦ φόβου ἀπὸ τὸ ἓνα μέρος καὶ τῆς ἐπιθυμίας ἀπὸ τὸ ἀντίθετον μέρος. Αὐτὸ παράγει ὅτι οἱ ψυχολόγοι ὀνομάζουν «κατάστασις ἀγωνιώδους ἀνησυχίας». Μερικὲς φορὲς οἱ παράγοντες ποῦ προκαλοῦν μιά τέτοια κατάσταση ἀπωθοῦνται στὸν ἀσυνείδητον χῶρον τοῦ πνεύματος ἢ εἶναι ἐν μέρει συνειδητοὶ καὶ ἐν μέρει μὴ συνειδητοὶ. Ἐὰν ἡ σύγκρουσις δὲν ἀντιμετωπισθῇ, μπορεῖ νὰ προκαλέσῃ κατάρρευση, καί, ἐὰν οἱ συντελεσταὶ τῆς δὲν εἶναι συνειδητοὶ ἀπαιτεῖται γενικῶς ἡ βοήθεια τοῦ ψυχιάτρου.

Συγχρόνως, πολλὰ μποροῦν νὰ γίνουσι γιὰ τὴν ὑπερνίκηση τῆς ἀνησυχίας ἀπὸ ἐκείνους ποῦ εἶναι πρόθυμοι νὰ εἶναι ἀνηλεῶς εἰλικρινεῖς μὲ τὸν ἑαυτὸν τους καὶ νὰ ἀναγνωρίσουν, ὅσο μποροῦν, αὐτὸ ποῦ τοὺς ταράσσει. Ἐχομε ἕναν ἄνδρα ποῦ ἐπιθυμεῖ νὰ ἀποδεχθῇ μίαν ὑπεύθυνη θέση λόγω τῆς προβολῆς καὶ

τοῦ μισθοῦ, ἀλλὰ φοβᾶται ὅτι δὲν θὰ ἀνταποκριθῇ στὶς εὐθύνες καὶ θὰ ἀποτύχῃ. Ὁ αὐτοσεβασμὸς του ἀπειλεῖται καὶ ἀναπτύσσει ἀγωνιώδη ἀνησυχία. Μία κοπέλλα ἐπιθυμεῖ νὰ γίνῃ ἱεραπόστολος, ἀλλὰ φοβᾶται ὅτι οἱ ἄνθρωποι θὰ τὴν κατηγορήσουν ὅτι ἐγκατέλειπε ἡλικιωμένη μητέρα καὶ πατέρα. Ἐχομε μίαν νεάνισσον ποῦ ἐπιθυμεῖ τὸν γάμον καὶ ἓνα σπιτικό, ἀλλὰ φοβᾶται τὸ σέξ, καὶ τὰ συμπτώματα τῆς ἀνησυχίας τῆς ἐκδηλώνονται κάθε φορὰ ποῦ εἶναι μὲ τὸν ἀγαπημένο της. Ἐνας ἄνδρας ἐπιθυμεῖ νὰ ἐκδηλώσῃ τὴν συγκίνηση τοῦ θυμοῦ ἢ ἐπίθεση, ἀλλὰ φοβᾶται τὴν ἐχθρότητα ἢ τὴν ἀπομάκρυνση τῆς ἀγάπης. Ἐχομε ἀναρίθμητους ἡλικιωμένους ἀνθρώπους ποῦ ταράσσονται περισσότερο ἀπὸ ὅσο ἀντιλαμβάνονται ἀπὸ τὴν σύγκρουση μεταξὺ τῆς ἐπιθυμίας νὰ διατηρήσουν τὰ παλαιὰ τους ἐπίπεδα ἀποδοτικότητος καὶ τοῦ φόβου ἐκ τῆς μειώσεως τῶν ἱκανοτήτων λόγω γήρατος. Ἐλλείπει βοήθειαν ψυχιάτρου μποροῦμε νὰ προσπαθήσουμε μὲ θάρρος νὰ κατανοήσουμε τέτοια συμπτώματα, γιατί ἡ κατανόησις ὁδηγεῖ στὴ νίκη.

Ἐνα ἀπὸ τὰ συμπτώματα εἶναι τὸ τρεμούλιασμα. Προκαλεῖται μερικὲς φορὲς ἀπὸ τὴν σύγκρουση μεταξὺ τῆς ἐπιθυμίας τῆς φυγῆς καὶ τοῦ φόβου νὰ χαρακτηρισθῇ δειλὸς κανεὶς καὶ νὰ προσδώσῃ τὸν ἑαυτὸν του καὶ τοὺς ἄλλους, παραδείγματός χάριν μὲ τὸ νὰ ἐγκαταλείψῃ τὴν ἐργασία του. Ἡ κατανόησις βοηθᾷ. Ἡ κατανόησις μπορεῖ νὰ μᾶς ὁδηγήσῃ νὰ ἀντιληφθοῦμε καλὰ ὅτι ἀξίζει καὶ εἶναι δυνατόν νὰ συνεχίσουμε καὶ ὅτι εἶναι ἀναξιοπρεπὲς νὰ προτιμήσουμε τὴν φυγὴν. Αὐτὸ τὸ

(1) Σημ. Μετάφρ.: «I am anxious...» καὶ στίς δύο προτάσεις.

μαρτύριο του διχασμένου «ἐγώ» εμφανίζεται ὡς ἕνας δαίμονας μὲ πολλές μεταμφιέσεις, ἀπὸ τις ὁποῖες μία εἶναι τὸ τρεμούλιασμα. Ὑποχονδρία, πονοκέφαλοι καὶ πόνοι στὴ ράχη καθὼς καὶ σὲ ἄλλα μέρη τοῦ σώματος εἶναι μερικές φορές τὰ ἄλλα συμπτώματα. Ἀκόμη καὶ ἡ κατανόηση ἐνδέχεται νὰ μὴ σταματᾷ τὸ τρεμούλιασμά μας. Στὴν περίπτωση αὐτὴ πρέπει νὰ ἀποδεχθῶμε τὸ τρεμούλιασμα καὶ νὰ τραβήξουμε μπροστὰ ὅπως ὁ γενναῖος γηραιὸς στρατάρχης Turpinne τῆς Γαλλίας ποῦ ἐθυσίασε τόσα πολλὰ γιὰ νὰ διατηρήσῃ τὴ χριστιανικὴ μαρτυρία του. «Ὅταν ξυριζόταν μόλις πρὶν ἀπὸ μιὰ μάχη, τὸ χέρι του ἔτρεμε πολὺ καὶ ἐστράφη στὸ ἴδιο του τὸ σῶμα καὶ εἶπε αὐτά: «Τρέμεις ποταπὸ κουφάρι; Περισσότερο θὰ ἔτρεμες ἐὰν ἤξερες ποῦ πρόκειται νὰ σὲ πᾶω σήμερα!» Ἀλλὰ παρ' ὅλο ὅτι ἔτρεμε ἐπροχώρησε. Ἕνας ἀπὸ τοὺς πιὸ γενναίους ἄνδρες ποῦ ἐγνώρισα ποτέ, ἕνας κομμάντο στὸν πόλεμο, ποῦ στὰ εἴκοσι τρία του ἦταν ταγματάρχης μὲ παράσημα Στρατιωτικῆς Διακρίσεως καὶ Στρατιωτικοῦ Σταυροῦ, μοῦ εἶπε ὁ ἴδιος ὅτι σὲ κάθε περιπέτεια ἔτρεμε καὶ αἰσθανόταν τὸ στόμα του νὰ στεγνώνει καὶ τὰ γόνατά του νὰ τρέμουν.

Σκέπτομαι πολλοὺς ἀνθρώπους ποῦ γνωρίζω, ποῦ θρέθηκαν σὲ συγκρούσεις, μερικές ἐνσυνείδητες, μερικές μὴ συνείδητες, καὶ ὑπέμειναν τὸ βασανιστήριό τῆς ἐπιθυμίας τῆς φυγῆς χωρὶς νὰ τραποῦν εἰς φυγὴν, μέχρις ὅτου τελικὰ ὁ δαίμονας τοῦ φόβου τοὺς ἐγκατέλειψε καὶ οἱ ἄγγελοι τῆς παραμυθίας καὶ ἕνας νέος αὐτοσεβασμὸς καὶ μιὰ αἴσθησις δυνάμεως ἤλθαν καὶ τοὺς ὑπέρησαν.

Ἐὰν ὁ διάβολος μπορῇ νὰ μᾶς ἄρρωσταίνῃ ἢ πάντα νὰ μᾶς ταραξῇ νοσηρὰ γιὰ τὴν υγεία μας μέχρις ὑποχονδριακῆς καταστάσεως, μᾶς πιάνει ὅπως θέλει, ἐπειδὴ μᾶς κάνει νὰ λέμε, «Εἶμαι τόσο ἄρρωστος, πρέπει νὰ ἀποσυρθῶ». Πρέπει νὰ πιστεύουμε στὸ πραγματικὸ «ἐγώ» καὶ αὐτὸ θὰ δυναμώσῃ. Πρέπει

νὰ ἀναγνωρίζουμε καὶ νὰ περιγελοῦμε τὸν δαίμονα ποῦ λέει: «Φύγε, νὰ ἀποσυρθῆς, ἀποτραβήξου». Οἱ δαίμονες μισοῦν τὸν ἐμπαιγμὸ.

Ἡ κόπωση εἶναι ἕνα ἄλλο συνηθισμένο σύμπτωμα ἀνησυχίας. Ἐνδέχεται νὰ προκαλῆται ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι τόσο πολλὴ ἐνεργητικότης καταναλώνεται στὴν καθήλωση τοῦ φόβου καὶ τῆς ἀνησυχίας στὰ ἀσυνείδητα βάθη τοῦ πνεύματος (μᾶλλον ὅπως ἡ προσπάθεια νὰ κρατήσουμε τὴν μπάλλα κάτω ἀπὸ τὴν ἐπιφάνεια τοῦ νεροῦ), ὥστε νὰ μὴ ἀπομένῃ ἀρκετὴ δύναμις γιὰ νὰ ἀντιμετωπίσουμε τις συνήθειες ἀπαιτήσεις τῆς ζωῆς.

Ἡ κόπωση μερικές φορές προέρχεται ἀπὸ ἕνα μικρὸ τμήμα τοῦ πνεύματος ποῦ λέει: «Ὑποχώρησε, δὲν εἶσαι ἀρκετὰ καλὰ γιὰ νὰ ἀντιμετωπίσης τὴ ζωὴ». Μερικές φορές ὑποκρύπτει καθαρὴ δειλία. Εἶναι εὐκολώτερο γιὰ τὸ πνεῦμα νὰ ἀνεχθῇ τὴν κατάστασι τῆς κοπώσεως, παρὰ νὰ δεχθῇ τὴ δειλία καὶ ἀσφαλῶς ἡ κόπωσησ ὀδηγεῖ στὸν οἶκτο γιὰ τὸν ἴδιο τὸν ἑαυτὸ μας καὶ συχνὰ στὴν συμπῶνια τῶν ἄλλων γιὰ μᾶς, ἔτσι ὥστε μποροῦμε νὰ εἶμαστε δειλοὶ καὶ παρὰ ταῦτα νὰ διατηροῦμε τὸν αὐτοσεβασμὸ μας καὶ τὴν φιλαυτία μας. Μερικές φορές ἡ κόπωσησ δημιουργεῖται ἀπὸ τις προσπάθειες μας νὰ παραμείνουμε πάνω σὲ κάποιον θάθρο ἐπιτυχίας ἢ σὲ κάποια θέσι στὰ μάτια τοῦ κόσμου, ὅταν ἀδύνατη υγεία ἢ ἠθικὴ ἀδυναμία ἀποδεικνύῃ ὅτι τὸ θάθρο πρέπει νὰ ἐγκαταλειφθῇ. Φοβόμαστε τὴν ἀπώλεια τοῦ αὐτοσεβασμοῦ ἀπὸ μιὰ τέτοια ἐγκατάλειψη. Θέλουμε τὴ δημόσια ἐπιδοκιμασία καὶ ἔπαινο καὶ ὄχι νὰ εἶμαστε εἰλικρινεῖς μὲ τὸν ἑαυτὸ μας. Ἡ πραγματικὴ, ἢ σωματικῶς προκαλουμένη κόπωσησ, ἐξαφανίζεται μὲ τὴν ἀνάπαυση, ἀλλὰ αὐτὴ ἢ πλαστικὴ ἀπάτη συνεχίζει μέχρις ὅτου τὴν προκαλέσουμε ἢ τὴν καταλάβουμε ἢ μέχρις ὅτου θελήσομε πράγματι νὰ κάνουμε κάτι. Τότε μπορεῖ νὰ φύγῃ σὲ μιὰ ὥρα. Ἐγὼ ὁ ἴδιος ἀποδείξει τὴν ἀλήθεια αὐτῆ.

Ἡ συγκινησιακή κόπωση εἶναι διαφορετική. Βρίσκω ὅτι μὲ προσβάλλει πρὶν καὶ μετὰ τὸ κήρυγμα ἢ ἀφοῦ ἔχω ἀκούσει ἐπὶ πολὺ τὰ προβλήματα ἄλλων ἀνθρώπων. Ἡ νευρικότης καὶ ἡ συμπόνια τεντώνει τὰ νεῦρα καὶ ἔτσι κουράζει. Ἐὰν δὲν μπορῆ κανεὶς νὰ μάθῃ πῶς νὰ χαλαρώσῃ, πρέπει νὰ ὑποβληθῆ σὲ ἄσκηση στὸν καθαρὸ ἀέρα. Συχνὰ αἰσθάνεται κανεὶς ὑπερβολικὰ κουρασμένος καὶ δὲν τὸ κάνει, ἀλλὰ ἐὰν ἐπιμείνῃ, μπορεῖ κανεὶς νὰ ἀνταλλάξῃ τὴ θλιθερῆ συγκινησιακὴ ἐξάντληση μὲ σωματικὴ (ἐξάντληση) πού μπορεῖ κατόπιν νὰ θεραπευθῆ μὲ ἀνάπαυση.

Πρέπει νὰ παρακολουθοῦμε συνεχῶς τὴ δύναμη πού ἔχει πάνω στὸ σῶμα ἐκεῖνο τὸ μικρὸ μέρος τοῦ πνεύματος πού θέλει νὰ ἐγκαταλείψουμε τὸν ἄγῶνα καὶ νὰ κρυφτοῦμε εἴτε στὴν ἀσθένεια εἴτε σὲ κάποια ἄλλη ἐπιπόνηση φυγῆς. Συχνὰ συλλαμβάνω τὸν ἑαυτό μου στὸ θέμα αὐτό. Τὸ Σάββατο εἶναι ἡ ἡμέρα πού μου παρουσιάζονται συμπτώματα! Θὰ μὲ μεταχειρίζονταν μὲ πολλὴ καλωσύνη τὴν Κυριακὴ ἐὰν μπορούσα νὰ πῶ «δὲν αἰσθανόμουν καλὰ χθές». Ἔτσι ἡ ἐπιθυμία νὰ πάω καλὰ καὶ ὁ φόβος τῆς ἀποτυχίας δημιουργοῦν μία σύγκρουση. Γίνομαι «ἀνήσυχος». Τότε τὸ προδοτικὸ τμήμα τοῦ πνεύματος προσπαθεῖ νὰ μαλακώσῃ τὸ πλήγμα τῆς πιθανῆς ἀποτυχίας, παράγοντας συμπτώματα, πού μὲ κάνουν νὰ λέω στὸν ἑαυτό μου: «Θὰ εἶχα πάει καλὰ ἐὰν αἰσθανόμουν καλύτερα». Τί προδότες περιμένουν μέσα μας! Πόσοι τραγουδισταὶ δὲν ἔχουν φαρυγγίτιδα τὴν τελευταία στιγμή μὲ τὴν ἐλπίδα ὅτι ὁ ἀκροατὴς θὰ αἰσθανθῆ: «Ἐὰν μπορῆ νὰ τραγουδᾷ ἔτσι ὅταν ἔχη φαρυγγίτιδα, πόσο θαυμάσιος πρέπει νὰ εἶναι ὅταν εἶναι πράγματι καλὰ!» Πόσο συχνὰ τὸ πνεῦμα ἐπιδιώκει νὰ ἀποτρέψῃ ἐπιθέσεις ἐναντίον τοῦ αὐτοσεβασμοῦ μας, παράγοντας συμπτώματα πού ἐλπίζουμε ὅτι θὰ προκαλέσουν τὸν οἶκτο ἐκείνων πού ἐνδεχομένως θὰ μᾶς κατέκριναν!

Ἡ ἐμφάνισις ὑπόπτων συμπτωμάτων πρέπει νὰ μᾶς κἀνῃ νὰ ἐρωτῶμε εἰλικρινὰ τί εἶναι πιθανόν νὰ κερδίσῃ ἐκεῖνο τὸ προδοτικὸ τμήμα τοῦ πνεύματος παράγοντας τὰ συμπτώματα αὐτά. Οἱ ψυχολόγοι πάντοτε λέγουν στὸν ἑαυτό τους: «Τί κερδίζει ὁ ἀσθενὴς ἔχοντας τὰ συμπτώματα αὐτά;» Γνωρίζουν ὅτι τὸ προδοτικὸ πνεῦμα ἐπιθυμεῖ νὰ εἶμαστε ἀρκετὰ ἄρρωστοι ὥστε νὰ ἀποφεύγουμε μιὰ δυσκολία πού — λόγῳ κάποιας ἐσωτερικῆς ἀδυναμίας — δὲν μπορούμε νὰ λύσουμε, καὶ γνωρίζουν ὅτι οἱ ἀσθενεῖς συχνὰ αἰσθάνονται τὴν ἀνάγκη νὰ τιμωρήσουν τὸν ἑαυτό τους γιὰ τὴν ἀδυναμία ἐκείνη. Ἐνα σύμπτωμα παρέχει τὸ μέσον, διὰ τοῦ ὁποῦ μπορούμε νὰ ἀποφύγουμε κάποια δυσκολία καὶ νὰ ἔχουμε μιὰ δικαιολογία γιὰ τὴν ἀποφυγῆ. Ἐχουν γίνῃ ἐρευνες πάνω σ' αὐτὸ πού ὀνομάζουν «προδιάθεσις γιὰ τὰ ἀτύχημα», ἐπειδὴ μερικοὶ ἄνθρωποι φαίνονται νὰ ἔχουν πολὺ μεγαλύτερη πιθανότητα νὰ «ὑποστοῦν ἀτύχημα», ἐὰν τὸ ἀτύχημα ἢ τὰ ἀποτελέσματά του θὰ ὑπηρετοῦσαν ἕναν ἀντισταθμιστικὸ σκοπὸ. Δὲν ἐνωῶ ὅτι ἐνσυνειδήτως ἐλκύουν ἀτυχήματα. Τὸ ἀσυνειδήτο πνεῦμα προσπαθεῖ νὰ τοὺς βοηθῆσῃ νὰ θέσουν τέρας στὴν ἀνησυχίαν τους θγάζοντας τους ἀπὸ τὶς δυσκολίες τους. Ὁ σκοπὸς του καὶ ἡ μέθοδος του δὲν εἶναι συνειδητά. Μερικὲς φορές ὁ σκοπὸς αὐτὸς εἶναι ἡ ἀνάγκη γιὰ τιμωρία, πού μέρος τοῦ πνεύματος ἀπαιτεῖ σὰν τμήμα τῆς ἀπελευθερώσεώς μας ἀπὸ ἔνοχα αἰσθήματα. Ἐὰν εἶναι ἔτσι, δὲν ὑπάρχει θεραπεία πού νὰ μπορῆ νὰ συγκριθῆ μὲ τὸ χριστιανικὸ Εὐαγγέλιο τῆς συγχωρητικότητος τοῦ Θεοῦ.

Ὅσον γιὰ τὴν κατάθλιψη, θὰ φύγῃ κι' αὐτὴ καὶ ὅσο συντομώτερα θὰ θελήσουμε πράγματι νὰ τὴν ἀποχωριστοῦμε τόσο καλύτερα. Μᾶς εἶναι μερικὲς φορές χρήσιμο νὰ ἐρωτᾶμε τὸν ἑαυτό μας ἐὰν δὲν θὰ ἔφευγε ἀμέσως, ἐὰν κάποιος ἐρχόταν στὸ δωμάτιό μας πού ἰδιαίτερος θὰ ἠθέλαμε νὰ ἔχη καλὴ

ιδέα για μᾶς, ἢ ἐὰν ἓνα παιδάκι — πού δὲν θὰ ἐπιθυμούσαμε νὰ πληγώσουμε μὲ κατάθλιψη — ζητοῦσε τὴ βοήθειά μας. Εἶναι μερικές φορές κάτι στο ὁποῖο κυλιόμαστε για νὰ πληγώσουμε τοὺς ἄλλους; Πρέπει νὰ ἐλέγχουμε, ἐὰν αἰσθανόμαστε: «Ἐχω κατάθλιψη καὶ μὴ νομίζετε ὅτι μπορεῖτε νὰ μὲ βγάλετε ἀπ' αὐτή. Θὰ τὴν διατηρήσω για νὰ ἔχω τὴ συμπόνια σας καὶ τὴν ἀγάπη σας καὶ ἂν δὲν μοῦ τὴν προσφέρετε σύντομα, μπορεῖ νὰ κάνω κάτι ἀπεγνωσμένο, καὶ τότε θὰ αἰσθανθῆτε λύπη για μένα». Εἶναι εὐκολώτερο νὰ θυτιστοῦμε στὴν κατάθλιψη, παρὰ νὰ ἐνεργήσουμε μὲ γενναιοσύνη, ἀγνωόντας πῶς «αἰσθανόμαστε».

Μὲ ἐβοήθησε νὰ ἀπαλλαγῶ ἀπὸ τὴν κατάθλιψη, ὅταν σκέφθηκα ὅτι ἂν καὶ διψοῦσα για ἀγάπη, εἶναι ἡ ἀγάπη πού δίνει κανεὶς πού φέρνει μιὰ πολὺ βαθύτερη ἱκανοποίηση, παρὰ ἡ ἀγάπη πού δέχεται. Δὲν συμπαθῶ τὴν ἰδέα ὅτι σώζει κανεὶς τὴν δικὴ του ψυχὴ ὑπερηφάντας κάποιον ἄλλον, ἀλλὰ ὅμως δὲν ὑπάρχει κάτι σ' αὐτό; Πάντοτε αἰσθανόμουν λίγο καλύτερα ἐὰν μποροῦσα νὰ πάω νὰ ἰδῶ κάποιον πού ἦταν λίγο χειρότερα ἀπὸ ἐμέ, εἰδικά, ὅπως συμβαίνει τόσο συχνά, ὅταν οἱ ἄνθρωποι πού ἐπισκεπτόμαστε δείχνουν περισσότερο θάρρος για τὶς μεγαλύτερες συμφορές τους, παρὰ ἐμεῖς για τὶς μικρότερες συμφορές μας. Οἱ ἐπισκέψεις σὲ ἄλλους παίρνει τὸ νοῦ ἀπὸ τὸν ἑαυτὸ μας, κατὰ πρῶτον, καὶ τὸν στρέφει ἀπὸ τὶς ἀρνητικὲς σκέψεις στὶς θετικὲς, καὶ αὐτὸ εἶναι κάτι πάρα πολὺ σπουδαῖο.

Κάποτε ἐγνώριζα ἓναν ἄνθρωπο πού κολλοῦσε συνθήματα πάνω σ' ὄλο τὸ γραφεῖο του. Συνήθιζα νὰ τὸν πειράζω γι' αὐτά, ἀλλὰ τώρα νομίζω ὅτι ἦταν πολὺ σοφός. Ἦσαν ὅλα θετικὲς διαβεβαιώσεις ὅπως: «Πάντα ἰσχύω ἐν τῷ ἐνδυναμοῦντί με Χριστῷ», ἢ «ἰδοὺ ἐγὼ μεθ' ὑμῶν εἰμι πάσας τὰς ἡμέρας ἕως τῆς συντελείας τοῦ αἰῶνος». Εἶναι καλὴ ἰδέα νὰ ἔχη κανεὶς ἓνα χαρτόνι στὸν καθρέφτη τοῦ ξυρισματος για κάθε ἡμέρα ἢ για λίγες ἡμέρες. Θὰ προ-

χωρούσαμε ὄλοι πιὸ γρήγορα ἔξω ἀπὸ τὶς σκοτεινὲς μας κοιλάδες, ἐὰν πειθαρχούσαμε τὸν ἑαυτὸ μας για νὰ ἀπορρίψουμε ἀπὸ τὸ πνεῦμα μας ὅλες τὶς ἀρνητικὲς καὶ γεμάτες φόβο ἰδέες καὶ ἐὰν τὶς ἀντικαθιστούσαμε μὲ θετικὲς διαβεβαιώσεις τῶν ὑποσχέσεων τοῦ Θεοῦ.

Ἡ ἀϋπνία εἶναι ἓνα ἀπὸ τὰ πιὸ δυσάρεστα συμπτώματα τῆς ἀγωνιώδους ἀνησυχίας. Ἐδῶ ὁ γιατρός μπορεῖ νὰ μᾶς βοηθήσει μὲ τὴν πρόσκαιρη χρῆση φαρμάκων. Ἐνας γιατρός συμβουλεύει τοὺς ἀσθενεῖς του νὰ μὴ στριφογυρίζουν ἀνήσυχτα στὸ κρεβάτι καὶ νὰ περιμένουν μέχρι τὴ μία ἢ δύο ἢ ὥρα τὸ πρωὶ καὶ μετὰ νὰ παίρνουν ὑπνωτικὸ χάπι, ἀλλὰ νὰ παίρνουν ἓνα τακτικὰ ἐπὶ μιὰν ἑβδομάδα ἢ δύο ἑβδομάδες ὅταν πλαγιάζουν καὶ νὰ ἐξασφαλίσουν μιὰ καλὴ νύχτα καὶ μετὰ ἀφοῦ ἔχουν ἐπαναφέρει τὸν ρυθμὸ τοῦ ὕπνου, νὰ μειώνουν σιγά-σιγά τὴν ποσότητα καὶ, εἰ δυνατόν, νὰ πᾶνε για διακοπὲς μέχρις ὅτου οἱ ἀσθενεῖς ξεχάσουν νὰ παίρνουν τὸ χάπι καὶ ἀνακαλύπτουν ὅτι δὲν τὸ χρειάζονται, ἐκτὸς ἴσως μετὰ ἀπὸ μιὰν ἀσυνήθως ἔντονη καὶ συγκλονιστικὴ ψυχικὰ ἡμέρα.

Ἡ μεγαλύτερη βοήθεια πού εἶχα σχετικὰ μὲ τὴν ἀϋπνία πάντως ἦταν ὁ λόγος ἑνὸς εἰδικοῦ: τὸ νὰ εἶμαστε ἐξαπλωμένοι καὶ ξύπνοι δὲν μᾶς θλάπτει καθόλου. Αὐτὸ πού θλάπτει εἶναι ἡ στενοχώρια για τὴν ἀϋπνία. Ἐὰν ἐξαπλώσουμε χαλαρωμένοι καὶ ἡσυχιοὶ δὲν χάνουμε πολὺ μὲ τὴν ἀγρυπνία. Ἀκόμη καὶ κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ ὕπνου τὸ πνεῦμα στὸ βάθος εἶναι ἐν κινήσει, ὅπως δείχνουν τὰ ὄνειρά μας. Μπορεῖ κανεὶς νὰ περάσει μιὰ νύχτα περισσότερο κουραστικὴ ἀπὸ τὰ ὄνειρα παρὰ ἀπὸ τὴν ἀϋπνία. Στριφογυρίζουμε καὶ θυμώνουμε λέγοντας στὸν ἑαυτὸ μας: «Θὰ εἶμαι ἄχρηστος αὔριο ἐὰν δὲν κοιμηθῶ λίγο» καὶ ὁ ἐκνευρισμὸς μᾶς φθείρει, ἐνῶ ὅταν ἀγρυπνοῦμε στὸ κρεβάτι χωρὶς νὰ στενοχωριόμαστε γι' αὐτὸ δὲν μᾶς θλάπτει καὶ συμπτωματικὰ εἶναι μιὰ στάσις πού προσελκύει καὶ κερδίζει

ύπνο. Κάποια άλλη μικρή παρηγοριά που είχα, ήταν ότι ανακάλυψα ότι πολλοί άνθρωποι πάνω από τα πενήντα βρίσκουν ότι πέντε και μισή ή ξέξη ώρες ύπνου αρκούν κάθε βράδυ.

Δέν μπορεί κανείς να έλπιζε να γράψω ένισχυτικά για όλα τα συμπτώματα που ο φόβος μπορεί να φέρη στο σώμα. Διάφοροι πόνοι και έννοχλήσεις που δέν έχουν καμμιά προέλευση σέ σωματική κατάσταση είναι καταφανώς «ψυχοσωματικοί». Είναι μία θαυμάσια λέξις, αλλά σημαίνει ότι άν και οί πόνοι είναι στο σώμα, ή προέλευσις τους είναι στο πνεύμα. Έπανελημμένως, κάποια συγκινήσεις που κανείς δέν μπορεί να εκφράση άνοικτά, και ένδεχομένως να μην άναγνωρίζη την ύπαρξή της καθ' όλου, μπορεί να μεταφράζεται σέ σωματικό πόνο. 'Αξίζει να έρωτώμε τον έαυτό μας εάν στο πνεύμα μας ύπάρχη κανέννας θυμός, ή φόβος, ή μνησικακία, ή μίσος, ή αίσθημα έννοχης, ή διάψευσις ελπίδων, που δέν επιτρέπουμε να έλθη στην έπιφάνεια τής συνειδήσεως και που μεταφράζεται σέ σωματικά συμπτώματα. 'Αλλά εάν οίσοδηποτε πόνος έπιμένη και ο γιατρός είναι θέβαιος ότι δέν ύπάρχει καμμιά σωματική αίτια, έγώ θα συμβούλευα μερικές συνομιλίες με έναν καλό ψυχίατρο. 'Εάν αυτές οί συζητήσεις πραγματοποιηθοϋν, ο άσθενής πρέπει να είναι έτοιμος να είναι έντελώς ειλικρινής μαζί του και να μη στενοχωριέται για τó τί νομίζει γι' αυτόν. 'Εάν είναι καλός ψυχίατρος, έργο του είναι να θεραπεύση, όχι να κρίνη, και είναι άνόητο να ύποκριθῆ κανείς σ' αυτόν. «'Ανοίγοντας τόν έαυτό μας» του δίνουμε την εύκαιρία να βοη-

θήση. 'Όπωσδήποτε όμως κανέννας καλός ψυχίατρος δέν ένεργεί σαν διαιτητής τής ήθικης του άσθενους του.

Τό να μιλήση κανείς όπως έμιλησα έγώ για την τρεμούλα και την κόπωση και την άϋπνια δέν είναι άρκετό, αλλά βοηθά λίγο τó να ξέρη κανείς ότι και άλλοι άνθρωποι είχαν αυτές τις άνωμαλίες και τις έπέρασαν. Τα συμπτώματα θα φαίνωνται όλο και περισσότερο άσήμαντα καθώς θα γνωρίζουμε την αίτια τους και καθώς θα έργαζώμαστε πολϋ στον έαυτό μας για να ξερριζώσουμε τά αίτια και π ρ ά γ μ α τ ι έμπιστευόμαστε στο Θεό.

Γνωρίζω πώς μπορούν να μάς έρεθίζουν τα συμπτώματα ώστε να έπιθυμούμε τόν θάνατο. 'Εδω μπορούμε να άκούσουμε ένα μεγάλο και γενναίο άνδρα, τόν Edward Wilson, που έπηγε στο νότιο πόλο με τόν Scott: «Δέν είναι άμαρτία να περιμένη κανείς τόν θάνατο, ή άμαρτία βρίσκεται στην άποτυχία να ύποτάξουμε τις θελήσεις μας στο Θεό για να μάς κρατήση έδω όσο Αυτός έπιθυμεί... Σηκωθήτε πάνω από τις δυσκολίες σας — λυπηθήτε γι' αυτούς από τους όποιους σας έρχονται οί δυσκολίες. "Όταν άρνήσθε να αισθανθήτε όργη και ένόχληση, παίρνετε μέσα στα χέρια σας τó χέρι του Θεού και άπαξ και αισθάνεσθε τó χέρι του Θεού, ή τó χέρι όποιουδήποτε που άγαπά τó καλό, μέσα στο δικό σας — άς πάρη ο ο ι κ τ ο ς τή θέση του ένκνευρισμού, άς πάρη ή σιωπή τή θέση μιās θιαστικής άπαντήσεως, άς άντικαταστήση ή έπιθυμία να ύποφέρουμε λίγο την έπιθυμία τής άναπαύσεως».

LESLIE D. WEATHERHEAD

Μετάφρασις: ΝΙΚΟΣ ΤΣΙΡΩΝΗΣ

ΓΥΡΩ ΑΠΟ ΤΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΗΣ ΑΥΤΟΓΝΩΣΙΑΣ

ΤΟ «ΓΝΩΘΙ ΣΑΥΤΟΝ» ΤΟΥ ΣΩΚΡΑΤΗ ΚΑΙ Η ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΚΟΤΗΣ ΤΗΣ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗΣ-ΠΑΤΕΡΙΚΗΣ ΑΥΤΟΓΝΩΣΙΑΣ

Δέν θά μπορούσαμε ποτέ νά φαντασθοῦμε ἕνα ἄνθρωπο χωρίς αὐτογνωσία: ἕνα ἄνθρωπο, πού θά κατασκεύαζε ἠλεκτρονικούς ἐγκεφάλους, πού θά ἔφθανε στή σελήνη, πού θά μεταμόσχευε καρδιές, πού θά καλλιεργοῦσε τήν γνώση καί τήν ἐπιστήμη σέ ὑψηλό βαθμό, ἀλλά θά ἄγνοοῦσε τόν ἑαυτό του. Θᾶταν ὁ μέγας ἄγνωστος μέσα στή γνώση του...

Εὐτυχῶς ὅμως στήν πάροδο τῶν χρόνων ἡ αὐτογνωσία ἔχει διαποτίσει τόν ἄνθρωπο, συμβαδίζοντας παράλληλα μέ τήν ἔμφυτη ἐξωστρεφῆ του τάση γιά γνώση⁽¹⁾.

Στή φιλοσοφική διανόηση ἤδη ἀπ' τοὺς χρόνους τοῦ Σωκράτη τίθεται ὁ προβληματισμός τοῦ «γνώσι σαυτόν», πού ἐπιδρᾷ στίς κατοπινές γενιές μέχρι σήμερα. Ποιὸ ὅμως εἶναι τὸ νόημα τοῦ «γνώσι σαυτόν»; Πῶς προβληματίζονται οἱ ἐπόμενες γενιές πάνω στήν αὐτογνωσία; Ποιὰ ἡ θέση τοῦ Χριστιανισμοῦ πάνω στοῦ «γνώσι σαυτόν» ἢ καλύτερα, ποιὰ ἡ θέση τῆς αὐτογνωσίας μέσα στὸν Χριστιανισμό;

(1) Δηλαδή βλέπουμε δύο τάσεις γιά γνώση στὸν ἄνθρωπο: τὴν ἐσωστρεφικὴ πού κατευθύνεται πρὸς τὰ ἄδυστα τοῦ ἐσω-κόσμου, τοῦ ἴδιου του τοῦ «εἶναι», τῆς ὑπαρξῆς του, καί τὴν ἐξωστρεφικὴ, πού κατευθύνεται πρὸς τὰ ἄδυστα τοῦ ἐξω-κόσμου, τῆς ἐπιστήμης, τῆς τέχνης κ.λ.π.

Α'

Λέγοντας αὐτογνωσία ὁ ψυχολόγος πιθανὸν θά ἔννοοῦσε αὐτοσυνειδησία⁽²⁾, ὁ ψυχίατρος ἴσως αὐτοψυχανάλυση⁽³⁾. Τί ἔννοεῖ ὅμως ὁ φιλόσοφος; Ὁ φιλόσοφος δέν θεωρεῖ τὴν αὐτογνωσία σάν μία μεμονωμένη ἐνέργεια τοῦ πνεύματος, πού ὀδηγεῖ σ' ἕνα τέλος ὀρισμένο, ἀλλὰ τὴν θεωρεῖ σάν τὴν γενικὴ ἐνδοσκόπηση τοῦ Ἐγώ, τῶν σκέψεων, αἰσθημάτων, βουλευτικῶν ροπῶν, πνευματικῆς καί ἠθικῆς ὑποστάσεως⁽⁴⁾, πού σκοπὸ θά ἔχη νά μεταμορφώσῃ τὸν ὅλο ἄνθρωπο καί νά τὸν ὀδηγήσῃ στοῦ ἀγαθό⁽⁵⁾.

Ὁ Σωκράτης τόνιζε ὅτι «δεινὸν ἢ ἄγνοια καί πολλῶν κακῶν αἰτία». Ἡ ἄγνοια ἐμποδίζει τὸν ἄνθρωπο στοῦ «γνώσι σαυτόν». Ἀκριβῶς γι' αὐτὸ ἐξέταζε τίς διαφορὲς ἔννοιες: ἀγαθό, δίκαιο, ἀνδρεία, σωφροσύνη..., διότι αὐτὲς θά τοῦ χρησίμευαν σάν γνώμονας στήν αὐτογνωσία. Βάσει αὐτῶν ἐρευνᾷ

(2) Chevalier: *Das Entstehen und Werden des Selbstbewusstseins*, 1897. Müller-Freienfels: *Die Philosophie der Individualität*, 1922.

(3) Βλ. Ι. Ροκάκη: «Γνώσι σαυτόν», Ἄλεξάνδρεια, σελ. 275, 287-288, ὁ ὁποῖος νοεῖ τὴν πραγματικὴ αὐτογνωσία σάν μία καθαρὴ αὐτοψυχανάλυση, καί ἀναφέρει παραδείγματα πραγματοποιήσεώς της.

(4) Βλ. Α. Δαλέζιου: «Αὐτογνωσία», Μ.Ε.Ε., ΣΤ'.

(5) Βλ. ὑπόσημειωση 7.

καί θαθμολογεῖ (γνωρίζει) τὸν ἑαυτὸ του ὁ ἄνθρωπος καὶ ἀνάλογα τὸν καθοδηγεῖ.

Ὁ ἄνθρωπος καλεῖται στό: «τί τε τυγχάνει εἰδῶς καὶ τί τε μή»⁽⁶⁾. Ἡ αὐτογνωσία δὲν θὰ ἦταν δυνατὴ (ἢ ἂν ἦταν κάπως δυνατὴ, δὲν θὰ ἦταν δημιουργικὴ) ἂν ἔλλειπαν οἱ ἐξῆς φιλοσοφικὲς διευκρινήσεις πάνω σὲ βασικὲς ἔννοιες: Δηλαδή συγκεκριμένα: ἂν ὁ Α δὲν γνωρίζη τί εἶναι ἀγαθὸ καὶ τί εἶναι κακὸ δὲν μπορεῖ νὰ γνωρίσῃ τὸν ἑαυτὸ του, δὲν μπορεῖ δηλαδή νὰ πῆ ἂν εἶναι ὁ ἴδιος ἀγαθὸς ἢ κακός. Ἄν ὅμως ἔχη τὴν γνώση τοῦ ἀγαθοῦ κ.λ.π., μπορεῖ νὰ ὀδηγηθῆ σὲ αὐτογνωσία (νὰ χαρακτηρίσῃ δηλ. καὶ νὰ γνωρίσῃ τὸν ἑαυτὸ του) ἢ καὶ νὰ προχωρήσῃ στὴ «δημιουργικὴ προέκταση» τῆς αὐτογνωσίας (νὰ ὀδηγηθῆ στό ἀγαθὸ)⁽⁷⁾.

Πῶς ὅμως ὁ ἄνθρωπος ὀδηγεῖται στὴν αὐτογνωσία;

Ὁ ἄνθρωπος εὐρισκόμενος στὸν κόσμο εἶναι ἀναγκασμένος νὰ προσαρμοσθῆ στὴν ζωὴ, νὰ προβληματισθῆ καὶ δίνοντας λύσεις νὰ προχωρᾷ στὴ γνώση του, ἐργασία του, ἐν γένει δραστηριότητά του. Διαφορετικὰ εἶναι καταδικασμένος σὲ ἀφάνεια ἢ θάνατο. Ἡ συνεχὴς ἔρευνα συνδέεται μὲ τὴν ζωὴ, καθὼς ἔλεγε ὁ Σωκράτης: «ὁ ἀνεξέταστος

βίος οὐ βιωτὸς ἀνθρώπων». Βλέπει ὁ ἄνθρωπος τὸ θαῦμα τῆς δημιουργίας, τὶς ἀπαιτήσεις τῆς ζωῆς καὶ τοῦ κόσμου καὶ ἐναγωνίως ζητᾷ νὰ μάθῃ καθὼς τοῦ τὸ ὑπαγορεύει καὶ ἡ ἔμφυτη τάση του⁽⁸⁾. Εὐκολώτερα καὶ καλύτερα ἐρευνᾷ κανεὶς κάτι τὸ ἀντικείμενό του ἔτσι ἐξετάζει τὸν ἀντικείμενο — ἄψυχο, ὄρατό — ἄόρατο κόσμο. Δὲν μένει ὅμως ἱκανοποιημένος, διότι τὸ ἐσωτερικὸ του εἶναι ἀνεξερεύνητο. Ὁ ἐσωτερικὸς ὑποκείμενος, κόσμος κρύβει ἄλλα τόσα καὶ δυσκολώτερα μυστήρια. Δημιουργεῖται ἔτσι ἓνα ἐσωτερικὸ κενὸ ἄγνοιας.

Ἐὰν κατορθώσῃ ὁ ἄνθρωπος νὰ κάνῃ τὸν ἑαυτὸ του ἀντικείμενο σὰν νὰ καθρεπτίζεται νοερά σ' ἓνα καθρέπτη⁽⁹⁾, ὥστε νὰ τὸν βλέπῃ σὰν τὸ εἶδωλο ποῦ σχηματίζεται μέσα σ' αὐτόν, τότε μπο-

---

(8) Πρβλ. Τὸ Ἀριστοτελικό: «φύσει τοῦ εἰδέναι ὀρέγεται ἄνθρωπος».

(9) Ἄς σημειωθῆ ὅτι ὁ συμβολισμὸς τοῦ καθρεπτίσματος δὲν ἀντιστοιχεῖ ἀπόλυτα μὲ τὴν αὐτογνωσία, ἀλλὰ μὲ μιὰ ἀπλὴ αὐτοπαρατήρηση, γι' αὐτὸ μερικοὶ τὸν ἀπορρίπτουν. Μποροῦμε ὅμως νὰ τὸν δεχθῶμε σὰν ἀρχικὸ στάδιο αὐτοπαρατήρησης, ποῦ θὰ ὀδηγήσῃ σὲ πλήρη αὐτογνωσία.

Πρβλ. Ε. Ματθόπουλου: «Ὁ προορισμὸς τοῦ ἀνθρώπου», 1966¹² παρ. 139, σελ. 170 καὶ Karl Jaspers: Einführung in die Philosophie III, I, σελ. 117: «ἂν κάνω τὸν ἑαυτὸ μου ἀντικείμενο τῆς σκέψης μου, γίνομαι ὡσάν ἄλλος ἄνθρωπος, ἐνῶ συνάμα εἶμαι πάντοτε τὸ ἴδιο σκεπτόμενο ἐγώ, τὸ ὁποῖο σκέφτεται τὸν ἴδιο τὸν ἑαυτὸ του».

Ἐπίσης σχετικὰ μὲ τὴν ἀντιστοίχιση τῆς αὐτογνωσίας μὲ τὸ καθρέπισμα πρβλ. τὸ ἔργον τοῦ Αὐγουστίνου (427 μ.Χ.), «Speculum», ὅπου βέβαια λειτουργεῖ μ' ἓνα ἰδιότυπο τρόπο ἡ αὐτογνωσία, μὲ τὴν ἀναγκαιότητα ἐνός αὐθεντικοῦ καθρέπτη (τὴν Βίβλο). Σχετικὰ μὲ τὸ θέμα μας ὁ Αὐγουστίνος τονίζει: «ἡ αὐτογνωσία εἶναι ἰδανικὸ προχριστιανικὸ καὶ ἐξωχριστιανικὸ. Οἱ φιλόσοφοι λέγουν ὅτι θὰ γνωρίσουν τὸν ἑαυτὸ τους μὲ τὴ σκέψη τους, τὸ στοχασμὸ τους, παρατηρώντας τὸν ἴδιο

.. (6) Πλάτωνος - Χαρμίδης, 167 α'.

(7) Ἔτσι στὴν φιλοσοφία δὲν ἔχουμε μόνο τὸ δόγμα: «ἡ φιλοσοφία γιὰ τὴν φιλοσοφία» ποῦ εἶναι καὶ σωστό, ἀλλὰ καὶ τὸ «ἡ φιλοσοφία γιὰ τὸν ἄνθρωπο». Πίστευε ὁ Σωκράτης ὅτι ἡ γνώση θὰ ὀδηγήσῃ τὸν ἄνθρωπο στό ἀγαθὸ. «Οὐδεὶς ἐκὼν κακός» ἔλεγε, κακὸς εἶναι ὁ «μὴ εἰδώς». Καθὼς ὁ ἄνθρωπος γνωρίζει, τί εἶναι ἀγαθὸ, κακὸ κ.λ.π., καὶ καθὼς χαρακτηρίζει τὸν ἑαυτὸ του καὶ ὀδηγεῖται σὲ αὐτογνωσία προχωρᾷ καὶ σὲ μιὰ δημιουργικὴ κατάσταση, τῆς προσαρμογῆς του στό ἀγαθὸ, δίκαιο κ.λ.π. Ἡ καθαρὴ αὐτογνωσία δὲν περιλαμβάνει καὶ τὴν δευτέρη κατάσταση, τὴν ἀναφέρουμε ὅμως μαζί (χωρὶς νὰ τὴν ὑπερτονίζουμε), διότι εἶναι ἄμεση καὶ ἀναγκαστικὴ ἀπόρροιά της.

ρεί νά ὀδηγηθῆ σέ μία πρώτη αὐτοπα-
ρατήρηση, καί νά ὀδηγηθῆ ἔπειτα στό
σύνθετο «ἐαυτὸν γινῶναι».

Ἄπ' τὸ σημεῖο μιᾶς ἀπλῆς ἀρχικῆς
αὐτοπαρατήρησης-αὐτογνωσίας ἕως τοῦ
τελικοῦ σημείου νά δώσῃ νόημα ὁ ἄν-
θρωπος σ' αὐτὴ καί νά διαποτίσῃ τὴν
ὑπαρξή του, τὸν ὄλο ψυχοπνευματικὸ
ἄνθρωπο, ἀπέχει ἀρκετά. Ἄλλὰ ἂν ὁ
ἄνθρωπος βρεθῆ στό 1ο σημεῖο κάποτε
θὰ φθάσῃ στό πλήρωμα τοῦ τελευταίου.
Αὐτὸ θὰ ἐξαρτηθῆ ἀπὸ τὴν ἐσωτερικὴ
διαίσθησή του, τὸ περιβάλλον καί τίς
διάφορες ἐπιδράσεις ἐπὶ τοῦ ἐρευνητοῦ
πού θὰ τοῦ δώσουν τὴν ἀνάλογη σχετι-
κὴ ὥθηση.

Ἔτσι διαφαίνεται ὅτι αὐτογνωσία ἔ-
χουμε ὅταν ὁ ἄνθρωπος, εὐρισκόμενος
στὴν χαοτικὴ κατάσταση⁽¹⁰⁾ τῆς ἀγνοί-
ας του, κατορθώσῃ νά περάσῃ στὴ
γνώση τῆς ἀγνοίας (τὸ Σωκρατικὸ
«ἐν οἶδα ὅτι οὐδὲν οἶδα»)⁽¹¹⁾, πού θὰ τοῦ
δημιουργήσῃ τὴν ἀναγκαιότητα, νά κα-

τους τὸν ἑαυτό. Δὲν σκέφθηκαν ὅτι ὁ ἄν-
θρωπος ἀγαπᾷ τὸν ἑαυτό του, τὸν θαυμάζει
ἐγώστικα καί δὲν μπορεῖ μόνος του νά δῆ
τὰ σφάλματά του. Κανεὶς δὲν εἶδε τὸν ἑαυτό
του χωρὶς καθρέφτη (Speculum). Ἔτσι χωρὶς
ἐξωτερικὴ βοήθεια εἶναι ἀδύνατη ἡ αὐτογνω-
σία. Μὲ τὸν καθρέφτη τῆς Ἁγίας Γραφῆς
βλέπει κανεὶς, πῶς τὸν θέλει ὁ Θεὸς καί τί
εἶναι. Ἀπαλλάσσεται ἀπὸ αὐταπάτες, δὲν γί-
νεται μόνον ἠθικολόγος».

(10) Γιά τὴν χαοτικὴν κατάσταση τῆς παν-
τελοῦς ἀγνοίας πρβλ. Jean Piaget: Journal
de Psychologie, 42ον ἔτος, ἀρ. 2, Ἀπρ. Ἰ-
ούnius 1949. (γιά τὴν ψυχολογικὴ ἄποψη τοῦ
θέματος, κυρίως, στὰ παιδιὰ).

(11) Ἄς μὴ θεωρηθῆ τὸ «ἐν οἶδα ὅτι οὐ-
δὲν οἶδα», ὡς κάτι δογματικὸ ἢ κάτι πού δὲν
ἔχει θέση. Αὐτὴ ἡ παραδοχὴ τῆς ἀγνοίας δὲν
εἶναι τίποτα ἄλλο, παρὰ μιὰ γνώση πράγματι,
ἡ «γνώση τῆς ἀγνοίας». Ὁ Σωκράτης, πού
τὸ ἔλεγε, εἶχε περάσει ἀπ' τὴν πρώτην χαοτι-
κὴν κατάσταση στὴν γνώση τῆς ἀγνοίας του,
πού αὐτόματα τὸν ὀδηγοῦσε σέ μιὰ γνώση-αὐ-
τογνωσία.

ταλήξῃ ἀσυναίσθητα καί αὐτόματα στὴ
«γνώση τῆς γνώσης» του, σχῆμα πού
ἐκφράζει τὴν ἀληθινὴν γνώση. Ἡ πλη-
σμονὴ αὐτῆ, τὸ ἐσωτερικὸ πλήρωμα τοῦ
ἑαυτοῦ μὲ γνώση, ὀδηγεῖ τὸν ἄνθρωπο
σέ μιὰ ἐσωτερικὴ ἱκανοποίησι καί μα-
καριότητα (σωκρατικὴ) καθὼς διὰ τῆς
γνώσεως ἀφ' ἑνὸς ὀδηγεῖται στό ἀγαθόν,
ἀφ' ἑτέρου ἱκανοποιεῖ μιὰ ἀχόρταγη
ἔμφυτη τάση του, πάνω στό ἴδιο του
τὸ εἶναι.

Σ' ἕνα κλασσικὸ σχῆμα προβληματι-
σμοῦ, ὅπως εἶναι τὸ «γνώθι σαυτόν»
τοῦ Σωκράτη, φυσικὸ καί γνωστὸ εἶναι
ὅτι ὁ φιλοσοφικὸς στοχασμὸς θὰ γεννή-
σῃ παρατηρήσεις, ἀντιρρήσεις, νέες ἀπό-
ψεις.

Ἡ ἀνάλυση τῆς αὐτογνωσίας ὅπως
διαφαίνεται στοὺς διαφόρους φιλοσό-
φους, ἀπ' τοὺς μετασωκρατικούς, ἕως
τοὺς νεωτέρους, ἀκόμη καί τοὺς Κινέ-
ζους μὲ τὸν Λάο-Τσέ καί τοὺς Ἰνδοὺς
κ.ἄ. εἶναι ἀνεξάντλητη. Ὁ κάθε ἕνας
σύμφωνα μὲ τὸ κοσμοθεωριακὸ του
πλαίσιο καί τίς τοπικές-χρονικές πολι-
τιστικὰς ἀξίες, πού τὸν περιβάλλουν, ἔ-
χει μορφώσει ἕνα δικό του σύστημα ἰδε-
ῶν πάνω στό θέμα αὐτό. Ἐμεῖς ἐδῶ θὰ
κάνουμε ἕνα πῆδημα ἀπ' τὴν ἐποχὴ τῆς
γέννησής τοῦ «γνώθι σαυτόν» καί τῆς
σωκρατικῆς φιλοσοφικῆς χροιάς του, ὡς
τὴν αὐτογνωσία τῶν Πατέρων, παρα-
βλέποντας ὅλα τὰ ἐνδιάμεσα.

Προηγουμένως σταθήκαμε γιά λίγο
στοὺς πρώτους ἀνιχνευτὰς τῆς ἀλήθειας,
καθὼς προσπαθοῦσαν μέσα στό σκοτάδι,
νά φτάσουν σ' ἕνα κάποιο ξέφωτο κι' ἄ-
νοιξαν ἕνα δρόμο, πού ἄλλοι φιλόσοφοι
κι' ἐρευνητὰς τὸν συνέχισαν, μὰ τοὺς
ἔρριξε σέ γκρεμοὺς καί ἀδιέξοδα, ἄλ-
λοι πάλι σκόπιμα ξέφυγαν ἀπ' τὸ δρό-
μο φτιάχνοντας μονοπάτια-ἀπατηλὰ καί
μοιραίες προσπάθειες ὅμως, πού δὲν εἴ-
χαν κανένα ἀποτέλεσμα παρὰ τὴν αὐ-
ξησὴ τῶν δρόμων τοῦ λαθυρίνου (πρῶ-
γμα πού μπορεῖ νά μελετηθῇ κανεὶς ἄλ-
λοτε) τῆς ἀνθρώπινης ἀναζήτησης.

Τώρα θὰ κάνουμε ἕνα πῆδημα γιά νά
βρεθοῦμε ἔξω ἀπὸ τὸν δαιδαλοῦ αὐτοῦ τῆς
φιλοσοφίας καί ἀναζήτησης (καθαυτὸ

άνθρώπινης άναζήτησης), φροντίζοντας νά δοϋμε όσο είναι δυνατόν, μέσα στό χώρο πιά τής Θείας Άποκάλυψης τήν λειτουργικότητα τής άυτογνωσίας «βιωμένη» στους Άγίους και στους Πατέρες του Χριστιανισμού, διαλέγοντας έκείνους, οί όποίοι είχαν και μιά κάποια προπαιδεία στους άρχαίους φιλοσόφους.

Θά έξετάσουμε όμως κάπως άντικειμενικά τήν χριστιανική άυτογνωσία σάν νά πρόκειται για μιά άπό τις πολλές φιλοσοφικές άπόψεις (χωρίς νά πιστεύουμε κάτι τέτοιο), πράγμα, πού θά μάς έπιτρέψει νά κάνουμε παραλληλισμούς και νά θγάλλουμε συμπεράσματα.

Β'

Στή «φιλοσοφία» τών Πατέρων ή άντιμετώπιση τής άυτογνωσίας θρίσκεται κάτω άπ' τήν έπίδραση του Χριστιανισμού και συγκεκριμένα κάτω άπό τήν έπίδραση του θελήματος Έκείνου, πού κηρύσσει τήν άπομάκρυνση άπ' τόν κόσμο τής ματαιότητας και τό δόσιμο στον οϋρανό, στην αιωνιότητα, με κατάληξη τήν «κατά χάριν θέωση» (12).

Βασικά ή Σωκρατική μέθοδος τής ένδοσκόπησης και ή προετοιμασία της ύπάρχει κι έδω. Δηλαδή πριν άπ' τήν άπλή άυτοπαρατήρηση, πού θά οδηγήση στην άυτογνωσία ό «φιλόσοφος-Πατήρ» πρέπει νά γνωρίζη βασικές άρχές, νά έχη ώρισμένες γενικές θέσεις-θάσεις πάνω στις όποιες θά στηριχθή, για νά περάση στό «γνώθι σαυτόν» π.χ. θά γνωρίζη τί είναι καλόν, τί κακόν, τί είναι άμαρτωλόν, τί ζητᾶ άπ' αϋτόν ό Θεός, ποίος είναι ό προορισμός του κ.λ.π., χωρίς αϋτά ή (ύποκειμενική) άυτογνωσία

(12) Για νά γίνη ή άντιδιαστολή με τήν «κατά φύσιν» θεότητα: Έκείνος Θεός «κατά φύσιν», έμεις θεοί «κατά χάριν», σύμφωνα με τήν Όρθόδοξη Θεολογία. Πρβλ. «Θεός έννηθρώπησεν, ίνα ήμεις θειοϋώμεν» (Μ. Άθανάσιος) ή τό: «άνθρωπος γίνεται Θεός, ίνα Θεόν τόν Άδάμ άπεργάσται» κ.ά.

θά είχε ύποκειμενικό χαρακτήρα ένω τώρα έχει άντικειμενικό, δηλαδή λειτουργεί με άντικειμενικά κριτήρια (13).

Ένα άλλο επίσης χαρακτηριστικό είναι: ότι κατά τόν Γρηγόριον τόν Θεολόγον ή άυτογνωσία είναι άπαραίτητη, πρέπει δε σάν γνώση νά προηγηθή άπό κάθε άλλη γνώση, δηλ. δέν τονίζει ό Πατήρ μόνο τήν άναγκαιότητά της, αλλά και τήν άπόλυτη προτεραιότητά της. Προχωρεί πέρα άπ' τό σωκρατικό: ότι ό άνθρωπος χωρίς άυτογνωσία οδηγείται σε πολλά κακά, ή ζωή είναι άβίωτη κ.λ.π. και κατευθύνεται στον στόχο του όλου χριστιανικού προσανατολισμού του ανθρώπου, στον σκοπό του: τήν θέωση. Έ υιοθέτηση τών ανθρώπων άπό τόν Θεόν, ή όποία άντικειμενικά έγινε έπάνω στό Σταυρό (μαζί με τό σχίσμο του χειρογράφου τής άμαρτίας) πρέπει τώρα νά εφαρμοσθή ύποκειμενικά στον κάθε άνθρωπο. Αϋτό τό ύποκειμενικό στοιχείο, ή προσωπικότητα πού παίρνει άξία με τήν θέωση, έρχεται σάν πρόβλημα σ' αϋτή τή ζωή, μοναδική δόδος για νά οικειοποιηθή ό άνθρωπος τήν σωτηρία. Δέν νοείται σωτηρία χωρίς ύποκειμενική συγκατάθεση, δέν νοείται θεώση μα ζικας, χωρίς «Έγώ», δέν έπιτυγχάνεται ή αγιότης χωρίς τήν προσωπική γνώση, πού θά άνα-

(13) Κάθε άυτογνωσία είναι μία ύποκειμενική ένέργεια (μιά ένέργεια του Έγώ μέσα στό ίδιο του τό «Είναι»), αλλά μπορεί νά έχη ή άντικειμενικό χαρακτήρα (όταν βασίζεται σε κριτήρια άντικειμενικά, σε γενικές βασικές παραδεγεμένες άρχές) ή ύποκειμενικό (όταν γίνεται τελείως ιδιότυπα, άσθαίρετα, καταλύοντας κάθε τι παραδεγεμένο). Δέν μπορούμε νά μιλούμε όμως τόσο πολύ για ύπαρξη ύποκειμενικής άυτογνωσίας: ή άυτογνωσία τείνει νά είναι άντικειμενική, γιατί ύπάρχει μέσα σ' όλους τους ανθρώπους τό γενικό κριτήριο — βάση κάθε ένδοσκόπησης — ή συνείδηση, έμφανιζόμενη ποικιλοτρόπως και ώθουσα σε μιά άντικειμενική άυτογνωσία (πρβλ. έσωτερική διαίσθηση, τό σωκρατικό «δαμόνιο»).

μοχλεύση τὸ ἴδιο τὸ «εἶναι» καὶ θὰ τὸ καθαρίζῃ⁽¹⁴⁾.

Τὴν πρωτεύουσα θέση, πού ἔχει ἡ αὐτογνωσία στὸν ἄνθρωπο δείχνει καὶ τὸ παρακάτω ἀπόσπασμα τοῦ Ναζιανζηνοῦ, πού τόσο χαρακτηριστικὰ ἀναφέρεται στὸ θέμα μας, τὸ «γνώθι σαυτόν»: «... Τί λοιπὸν πρὸς οὐρανὸν ἀνίπτασαι πεζὸς ὢν; Τί πύργον οἰκοδομεῖς τὰ πρὸς ἀπαρτισμὸν οὐκ ἔχων; Τί καὶ σὺ μετρεῖς τῇ χειρὶ τὸ ὕδωρ καὶ τὸν οὐρανὸν σπιθαμῇ καὶ πᾶσαν τὴν γῆν δρακί στοιχεῖα μεγάλα καὶ μόνῳ μετρητὰ τῷ ποιήσαντι; Γνώθι σαυτόν πρῶτον. Τὰ ἐν χειρὶ κατανόησον. Καθ' ὅτι εἰς τούτων μηδὲν κατενόησας, ὦ ἄνθρωπε, εἰς σεαυτὸν οὐκ ἔγνωσ... πῶς Θεὸν ἀκριβῶς ὕπερ τε καὶ ὅσον ἔστιν εἰδέναι, ὑπολαμβάνεις;...»⁽¹⁵⁾. Στὴ σκέψη τῶν Πατέρων ὑπῆρχε πάντα ἡ ρῆση τοῦ Σολομῶντος: «οἱ ἐπιγινῶντες ἑαυτοὺς σοφοὶ» ἔτσι ἀσκοῦσαν τὴν αὐτογνωσία μὲ τέτοια ἀγάπη, σὰν νὰ βαπτίζονταν στὰ ἔγκατα τῆς σοφίας.

Ἡ πρώτη αὐτοπαρατήρηση, πού θὰ ὀδηγήσῃ σὲ μιὰ πρώτη αὐτογνωσία θὰ ἀντικρῶσῃ πάντα — κατὰ τοὺς Πατέρες — μιὰ ἀθλιότητα στὰ ἔσω τοῦ ἀνθρώπου, θὰ νοιώσῃ ὁ ἄνθρωπος ἕνα θάρος. "Ἐνα πόθο θὰ αἰσθανθῇ συνυφασμένο μὲ τὸ ἴδιο του τὸ εἶναι. Ἡ ἀθλιότητα αὐτὴ πού ὑπενθυμίζει τὴν ἀδυναμία, ἡ μηδαμινότητα πού ὑπενθυμίζει τὴν ματαιότητα. Ὁ ἄνθρωπος δὲν ἀπαλλάσσεται ἀπ' αὐτές, γι' αὐτὸ καὶ οἱ πιὸ

---

(14) Στὴν περίπτωση αὐτὴ ἄς μὴν ὑπερτονίσθῃ τὸ ὑποκειμενικὸ ὡς ἀτομικὸ πρὸς κάλυψη τοῦ συνολικοῦ, πού ὑπάρχει σὰν ἔκφραση τῆς Ἐκκλησίας μὲ τὰ Μυστήρια, ἢ μὲ τὴν ἐννοια τῆς Κιβωτοῦ ἢ τοῦ Σώματος τοῦ Χριστοῦ, μέλη τοῦ ὁποίου εἶναι οἱ πιστοί. "Ἄς μὴ νοηθῇ δηλ. ἐδῶ κάτι ἀπ' τὸν ὑποκειμενισμό, τὴν ἀτομοκρατία καὶ σχετικοκρατία τῆς Διαμαρτυρήσεως.

(15) Βλ. Γρηγορίου Ναζιανζηνοῦ Λόγος λθ'.

ἅγιοι Πατέρες ἔβλεπαν στὸ πρόσωπό τους ἕνα μεγάλο ἁμαρτωλό⁽¹⁶⁾.

Ἐπειδὴ ὑπάρχει ἡ πίστις καὶ τὸ γεγονός, ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἐκ φύσεως ἁμαρτωλός, γι' αὐτὸ στρέφεται πιὸ πολὺ στὴν αὐτοπαρατήρηση τῶν ἰδίων ἐλαττωμάτων, ἢ δὲ διόγκωση αὐτῶν δὲν εἶναι μιὰ ταπεινολογία, ἀλλὰ ἡ διεΐσδυση τοῦ πνεύματος στὸ ἀπειροῦ ἔσω τοῦ ἑαυτοῦ γιὰ πλήρωση μιᾶς ἀνιδιοτελοῦς αὐτογνωσίας. "Ἐτσι ἡ λειτουργικότης τῆς Πατερικῆς αὐτογνωσίας εἶναι τέτοια, ὥστε νὰ ὀδηγῇ σὲ μιὰ ταπείνωση (πρβλ. «δεδικαιῶται» ὁ τελώνης, καὶ πραγματικὰ μεταρσιώθηκε στὸν Οὐρανό, ἀφοῦ ταπεινώθηκε).

"Ὅταν λέγῃ ὁ Παῦλος «ὦν πρῶτος εἰμι ἐγὼ (τῶν ἁμαρτωλῶν)...»⁽¹⁷⁾, καὶ ἄλλοῦ «ζῶ δὲ οὐκέτι ἐγὼ, ζῆ δὲ ἐν ἐμοὶ Χριστός»⁽¹⁸⁾ - ταυτίζοντας τὸν ἑαυτό του μὲ τὸν Χριστόν, αὐτὰ τὰ δύο φαίνονται ἀρχικὰ ἀντιφατικά: Πῶς ὁ μέγιστος ἁμαρτωλός εἶναι ἕνα μὲ τὸν Χριστό; Τὸ θαυότερο νόημα καὶ ἡ λύση βρίσκεται στὴ φύση τῆς αὐτογνωσίας, ἢ ὁποία ἀρχίζει μὲ τὴν κάθοδο πρὸς ταπείνωση, πού δημιουργεῖ τὴν αὐτόματη ὑψωση τῆς θέωσης, τῆς ἐσωτερικῆς ταύτισης μὲ τὸν Θεόν⁽¹⁹⁾.

Ὁ ἐρευνῶν τὸν ἑαυτό του ταπεινούμενος, «δυναμίει» μετέχει τοῦ Θεοῦ, ἔχει θεῖαν μέθεξιν. Καὶ γιὰ νὰ θυμηθοῦμε

---

(16) Πρβλ. Ὁ ἅγιος Ἀντώνιος συχνὰ ἔλεγε: «Ναὶ ὑπάρχει Κόλαση, ἀλλὰ μόνο γιὰ μένα», καὶ τόσα ἄλλα παραδείγματα...

(17) Α' Τιμ. α' 15.

(18) Γαλάτ. β' 20.

(19) "Ἄς μὴ ξεχνᾶμε τὸ ἐξῆς βασικό: ὅτι οἱ καταστάσεις, πού ἔχουν τὴν σφραγιδα τῆς πληρότητας ἀναλυόμενες κρύβουν ἀντιθετικὰ στοιχεῖα μέσα τους (ἀντιθετικὰ ὄχι μὲ τὴν ἐννοια τῆς ἀπόκρουσης ἢ μὴ συμφωνίας).

Παρόμοια εἶναι ἡ κατάσταση, πού οἱ Πατέρες ὀνομάζουν ἰδιότυπα «χαρμολύπη» πού δηλώνει τὴν ταύτιση-συνύπαρξη τῶν δύο ἀντιθετικῶν καταστάσεων (χαρᾶς-λύπης), ἢ ὁποία ἀναλυομένη οὐσιαστικὰ εἶναι συνεχῆ διαδοχὴ τῶν δύο καταστάσεων. Αὐτὴ ἡ χαρμολύπη εἶναι ὁ ὕψιστος πόνθος ἰκανοποίησης ἂν σκε-

λίγο τὴν σωκρατικὴ αὐτογνωσίᾳ, μποροῦμε νὰ παραλληλίσουμε τὴν ὀνομασθεῖσα δημιουργικὴ προέκτασή της (δηλαδή τὴν ἔφεση-πορεία πρὸς τὸ ἀγαθὸ κ.λ.π), μὲ τὴν θέωση τῶν Πατέρων (δηλαδή τὴν πορεία πρὸς τὸν Θεόν, τὴν ἔφεση πρὸς τὴν αἰωνιότητα) ποὺ συνοδεύεται ἀπὸ μίᾳ γαλήνια διάθεση ἀντιστοιχιζομένη πρὸς τὴν σωκρατικὴ μακαριότητα⁽²⁰⁾ (προσοχή: ἀντιστοιχιζομένη ὄχι ταυτιζομένη).

Ἔτσι συγκρίνοντας τὸν πρωτογενῆ σωκρατικὸ φιλοσοφικὸ διαλογισμό μὲ τὸν Πατερικὸ φιλοσοφικὸ στοχασμὸ πᾶνω στὴν αὐτογνωσίᾳ βλέπουμε νὰ κρύβη μέσα της ἡ λειτουργικότητά της αὐτογνωσίας μίᾳ «δυνάμει» τάση πρὸς ἓνα ἀπόλυτο, πέρασ, ποὺ θὰ ὀδηγήσῃ σὲ μίᾳ ἱκανοποίηση — πλήρωση (σωκρατικὸ ἀγαθὸ — Πατερικὴ θέωση).

Ἡ ἀντιστοίχιση τοῦ ἀγαθοῦ μὲ τὴν θέωση (τῶν δύο ἀντιστοίχων φιλοσοφικῶν σκέψεων) δὲν πρέπει νὰ μᾶς ὀδηγήσῃ σὲ μίᾳ ταύτιση - ἐξίσωση στὴν οὐσία τῆς λειτουργικότητάς καὶ τοῦ πέραςτος τῆς κάθε μίᾳς αὐτογνωσίας, ἀλλὰ ἀρκεῖ σὲ μίᾳ ἀρμονικὴ συσχέτιση ἀπλῆ ἀντιστοιχία (Θεός-ἀγαθὸ) διατηρῶντας ἢ κάθε μίᾳ τὴν αὐτοτέλειά της καὶ τὴν ἀξία της.

Βέβαια ὑπάρχουν διάφορες ἀπόψεις μέσα στὴν Πατερικὴ φιλοσοφία πᾶνω στὴν αὐτογνωσίᾳ μὲ πλοῦσια προσωπικὰ στοιχεῖα ἑναρμονιζόμενα μὲ τὶς γενικὲς χριστιανικὲς κατευθύνσεις.

φθῆ κανεῖς ὅτι δὲν ἔχουμε μίᾳ μονομερῆ κατάσταση (ποὺ εἶναι καταδικασμένη στὴν μονοτονία τῆς συνέχειας της ἢ ποὺ κάποτε ἴσως θὰ τὴν διαδεχθῆ ἢ ἄλλῃ ἀντίθεσή της, χάνοντας ἔτσι κι αὕτη τὴν ὑπαρξή της γιὰ νὰ δώσῃ τὴν θέση της σὲ μὸν ὁλόγο τῆς ἄλλης, ἀλλὰ δύο ἀντίθετες σὲ συνεχῆ διαδοχὴ — συγκρασιασμὸ — διάλογο, σὰν νὰ εἶναι μίᾳ νέα ὁπότε ἔχουμε τὴ λύση τῆς ἀγωνίας καὶ τῆς ἀναζήτησης τῆς ψυχῆς.

(20) Δὲν ζῆ πιά ὁ ἄνθρωπος παρὰ γιὰ τὸν Θεόν (πρβλ. τὸν Γρηγόριον τὸν Θεολόγον: «μνημονευτέον Θεοῦ μᾶλλον ἢ ἀναπνευστέον»).

Ἄρκεσθήκαμε ἀπλῶς νὰ δώσουμε τὴν πολὺ γενικὴ γραμμὴ τῆς πορείας καὶ τοῦ νοήματος ὅπως ἀπασχόλησε πρωταρχικὰ καὶ γενικὰ τοὺς Πατέρες, ὥστε νὰ γίνῃ καὶ μίᾳ σύγκριση μὲ τὶς ἀντίστοιχες ἐκφράσεις τῆς σωκρατικῆς ἐννοίας τοῦ «γνώθι σαυτόν» (καὶ εἶδαμε ποῦ ὑπάρχει συσχέτιση) (*).

ΣΤΑΥΡΟΣ Γ. ΞΥΔΗΣ

(*) ΓΕΝΙΚΗ ΥΠΟΣΗΜΕΙΩΣΗ

Ἡ παρούσα μελέτη δὲν θέλει νὰ δεῖξῃ μ' αὐτὴ τὴ συσχέτιση ὅτι στὴ χριστιανικὴ αὐτογνωσία ἐπέδρασε τὸ δελφικὸ (καὶ ἔπειτα σωκρατικὸ) «γνώθι σαυτόν» στὴν ἰδιαιτερότητα τῆς δομῆς της. Κάτι τέτοιο θὰ ἦταν ἄστοχο καὶ παρεξηγήσιμο, ἐφ' ὅσον ἡ χριστιανικὴ αὐτογνωσία λειτουργεῖ σ' ἓνα ἄλλο χῶρο: τῆς Θεῖας Ἀποκάλυψης καὶ ἀλήθειας, αὐθεντικὰ μόνη της. Ἡ συσχέτιση δείχνει ὁμοιότητα, ποὺ δὲν καταλύει ὅμως τὴν αὐτοτέλεια τῆς λειτουργικότητάς της κάθε μίᾳς σκέψης.

Ἐπίσης ἄς σημειωθοῦν καὶ τὰ ἔξης γενικὰ μὲ τὴν μελέτη:

Ἐπὶ τὸν ἀπὸ τὸ θέμα καὶ ἡ γνωσιολογικὴ-ὀρθολογικὴ ἀποψη, νὰ γνωρίσῃ ὁ ἄνθρωπος τὴν καθ' αὐτὸ οὐσία τοῦ ἑαυτοῦ του. Μίᾳ τέτοια ἀποκλειστικὴ ἀνάπτυξη δὲν θὰ ἦταν προσιτὴ καὶ δυνατὴ ἐδῶ. Μέσα στὴν παρούσα — περισσότερο ἠθικὴ — ἀνάπτυξη ὑπάρχουν καὶ γνωσιολογικὲς νύξεις. Ἡ ἠθικὴ αὐτογνωσία συνεπάγεται καὶ μέρος τῆς γνωσιολογικῆς.

Ἀκόμη, ἐπειδὴ μιλοῦμε γιὰ φιλοσοφικὲς θέσεις καὶ Χριστιανισμό, ἄς διευκρινισθῆ ὅτι ὁ Χριστός (ὁ ὁποῖος εἶναι ἡ κορυφὴ τῆς πυραμίδας τοῦ Χριστιανισμοῦ καθὼς παρουσιάζεται στὸν κόσμον τοῦ πνεύματος ἔστω καὶ τῆς φιλοσοφίας, ποὺ ἐρευνοῦμε), δὲν εἶναι καθ' ἑξοχὴν διδάσκαλος, οὔτε «μεγάλος μύστης» οὔτε φιλόσοφος, ὅπως λέχθηκε ἢ ἴσως πιστεύεται. Εἶναι ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ, εἶναι ἡ καθ' αὐτὸ οὐσία τῆς ὑπαρξῆς, εἶναι: «ὁ ὢν, ὁ ἦν καὶ ὁ ἐρχόμενος»: μ' αὐτὴ δὲ τὴν φράση παρουσιάζεται ἡ ἐνσάρκωση τῆς πεμπτουσίας τῆς ὑπαρξῆς στὴν ἀπειρότητα τοῦ χρόνου. Μὰ ἐδῶ στηρίζοντας τὴν αὐτογνωσίᾳ ἀνοίγεται ἓνας ἄλλος διαφορετικὸς δρόμος στοχασμοῦ, ποὺ ἴσως δοθῆ ἢ εὐκαιρία νὰ διανυθῆ ἄλλῃ φορᾶ.

ΠΡΟΣΑΝΑΤΟΛΙΣΜΟΙ ΤΗΣ ΜΟΥΣΙΚΗΣ ΣΤΟΝ ΑΙΩΝΑ ΜΑΣ

I. Ο αιώνας μας δέν είναι μόνο αιώνας της υπαρξιακής αγωνίας και του μεταφυσικού άγχους, που έκδηλώνονται τόσο έντονα στη σύγχρονη τέχνη. Υπάρχει στις ημέρες μας και το μεταφυσικό θίωμα, εμφανίζεται πολλές φορές και ό προφητικός λόγος, διαγράφεται και ό σωστός προβληματισμός που οδηγεί στους κόσμους της αιωνιότητας, εκδηλώνεται και ή κοπιώδης μά ύγιής αναζήτησι, θιώνονται και τὰ συγκλονιστικά δράματα τών ουρανίων συλλήψεων.

Και αυτὰ τὰ θιώματα και αυτέσ οι λαχτάρες και οι κραδασμοί τών ψυχών έκφράζονται στον αιώνα μας χωρίς άμβολία και με τὸ θείο δῶρο τῆς μουσικής. Μπορεί οι μουσικοί τρόποι νά άλλαξαν. Μπορεί οι τεχνοτροπίες νά διαφέρουν. Μπορεί τῆς πίστεως ή όμολογία νά μη γίνεται πλέον ή πρό πάντων «με τις όμοθροντίες τών χορῶν και τών τυμπάνων, με τὸ χείμαρρο του έκκλησιαστικού όργάνου», όπως έγραψε ό Stefan Zweig στις «μεγάλεσ ὄρες τῆς ανθρωπότητας», αλλά με άλλα όργανα και άλλους τρόπους.

Και σήμερα όμως, όπως και στον Μεσαίωνα, την Αναγέννησι ή τὸ Μπαρόκ, την περίοδο του Ροκοκό ή του Ρωμαντισμού, χάρις στη θεία γλῶσσα τών ήχων, ακούγονται κραυγές ευχαριστίας και δοξολογίας και χαρῆς που καλύπτουν πολλές φορές τούς στεναγμούς του άγχους και τῆς άπογνώσεως.

Κάπως σχηματικά, σύντομα και υπεραπλουστευμένα θά χωρίζαμε τῆ μουσική του αιώνα μας σε τρεῖς περιόδους: Τῆν περίοδο που τερματίζεται περίπου με τὸν πρώτο πόλεμο (1900-1920), τῆν περίοδο του μεσοπολέμου και του δευτέρου με-

γάλου πολέμου (1920-1945) και τῆν μεταπολεμική περίοδο⁽¹⁾.

II. Η πρώτη φάσι τῆς μουσικής εξέλιξεως του αιώνα μας (1900-1920) ακολουθεῖ περίπου χρονολογικά τῆ διαδρομή: Ιμπρεσσιονισμός, έξπρεσσιονισμός, αντιρωμαντισμός, έθνικισμός.

Η αντίθεσι πρὸς τὸν γερμανικό ρωμαντισμό που κορυφώθηκε με τὸ έργο του Richard Wagner (1813-1883), ξεκίνησε άπ' τῆ Γαλλία μετα τῆν ἦττα του 1870. Στη συγκινησιακή θερμη και τὸ φλογερὸ πάθος του δασκάλου του Bayreuth άντέταξαν οι Γάλλοι τῆν αυτοσυγκράτησι στην έκφρασι τών αισθημάτων, τῆν καθαρότητα τῆς φόρμας, τὸ δηκτικό πνεύμα, τῆν ίσορροπία αισθηματος και μορφῆς. Αυτὰ τὰ στοιχεῖα βρίσκουμε στο έργο του Gabriel Faure (1845-1924), του Ernest Chausson (1855-1899), του Paul Dukas (1865-1935).

Έτσι εἶχαν τὰ πράγματα όταν έμφανίστηκε τὸ προσωπικό, τὸ πρωτότυπο στυλ του Claude Debussy (1862-1918), τὸ κορύφωμα του άντι-Βαγκνερισμού, που άνοιξε καινούργιους δρόμους στη μουσική. Τὸ στυλ αυτό δνωμάστηκε Ιμπρεσσιονισμός κατ' αναλογία πρὸς τῆν άντίστοιχη κίνησι στη ζωγραφική, που πήρε τὸ όνομά της άπ' τὸ γνωστό πίνακα του Claude Monet. Χαρακτηριστικό του Ιμπρεσσιονισμού στη μουσική είναι μία διάχυτη ασάφεια, ή περιγραφικότητα, ό πλούτος τῆς ήχοχρωματικῆς παλέττας, ή προθυμία για τῆ χρησιμοποίησι του νέου, του έξωτικού, ή άποφυγή πλήρους αναπτύξεως μιᾶς συναισθηματικῆς κα-

(1) Βλ. λ.χ. William E. Brandt: «The way of music», Allyn and Bacon, 1969.

ταστάσεως, ή προσπάθεια αποτυπώσεως της έντυπώσεως της στιγμής, ή ως δια μαγείας εμφάνισι και εξαφάνισι του θέματος, ή έκμετάλλευσι τών καταστάσεων του όνειρου, ή πρωταρχική σημασία στη χροιά πάνω στα άλλα στοιχεία της μουσικής.

Τόν ιμπρεσσιονισμό άκολούθησαν και συνθέτες άλλων χωρών μέχρις ενός σημείου, όπως οί "Άγγλοι Frederik Delius (1862-1934) και Cyril Scott (γ. 1879), ο "Άμερικανός Charles Griffes (1884-1920), ο "Ισπανός Manuel de Falla (1876-1946) στα πρώτα του ίδιως έργα, έν μέροςι ο "Ιταλός Ottorino Respighi (1879-1936) και άλλοι.

Σχεδόν ταυτόχρονα ή λίγο μεταγενέστερα από τόν ιμπρεσσιονισμό του Παρισιού εμφανίζεται ο έξπρεσσιονισμός στη Βιέννη. Χαρακτηρίζεται από μιá έντασι του ύποκειμενισμού, παρουσιάζει την έσωτερική κατάστασι του καλλιτέχνη, προβάλλει συχνά ένα κόσμο φαντασίας, δίδει μιá άναπαράστασι της έμπειρίας δια μέσου τών συναισθηματικών αντίδράσεων του συνθέτη (και κατ' αναλογία του ποιητή ή του ζωγράφου). Ο ύποκειμενισμός του ρωμαντισμού ίσχυροποιείται έτσι εις τό έπακρο.

Ο κύριος εκπρόσωπος αυτής της σχολής, ο Arnold Schönberg (1874-1951), θρεμμένος στη Βιέννη με τη μουσική του Wagner, του Bruckner, του Brahms και του Mahler, ξεκίνησε από τόν ρωμαντισμό. Αντιμετώπισε τόν πρόβλημα της τονικότητας με τολμηρό πνεύμα, πήρε τόν πρόβλημα εκεί που τόν άφησε ο Wagner με τόν Τριστάνο και έδωσε δικές του πρωτότυπες λύσεις βοηθούμενος από τούς συνεργάτες και μαθητές του, τόν Alban Berg (1885-1935), τύπο μαχητικού καθολικού, και τόν Anton Webern (1883-1945), συνθέτη με βαθειά πίστι. Η μελέτη αυτή ώδήγησε στη δωδεκάτονη μουσική δομή και στους κανόνες της σειραϊκής μουσικής.

Ο αντίρωμαντισμός εμφανίστηκε κι αυτός με έπίκεντρο τόν Παρίσι και περιλαμβάνει σχεδόν όλους τούς αντίρωμαντικούς που δέν άνήκουν στον ιμπρεσσι-

ονισμό, σαν τόν Erik Satie (1866-1925), τόν Maurice Ravel (1875-1937), που έπηρεάστηκε από τόν ιμπρεσσιονισμό στην άρχή της καριέρας του, τούς έξη Γάλλους⁽²⁾, τούς Ρώσους Serguεί Prokofiev (1891-1953) και Igor Stravinsky (1882-1972).

Ο έθνικισμός περιλαμβάνει τούς συνθέτες που ζήτησαν έμπνεύσεις στην έθνική τους κληρονομιά και τόν δημοτικό και λαϊκό τραγούδι ή έγραψαν μουσική με χρώμα έντονα τοπικό. Τέτοιοι είναι λ.χ. οί Ούγγροι Béla Bartók (1881-1945) και Zoltán Kodály (1882-1967), ο Βρετανός Ralph Vaughan Williams (1872-1958), ο "Ισπανός Manuel de Falla (1876-1946), ο Φινλανδός Jean Sibelius (1865-1957) και άλλοι.

III. Η δεύτερη φάσι της μουσικής του αιώνα μας, εκείνη της περιόδου (1920-1945), ένω εμφανίζει και πολλούς εκπροσώπους του έθνικισμού και της άκραίας πρωτοπορίας, χαρακτηρίζεται πρό πάντων από την εξέλιξι του δωδεκαφθογγισμού και την παράλληλη δραστηριότητα της αντίπαλου παρατάξεως, που ώνόμασαν πολλοί σχολή τών νεοκλασικών. Έπί κεφαλής τών δύο ομάδων είναι ο Schönberg και ο Stravinsky, ένω άλλοι συνθέτες όπως ο Bartók ξεμειναν κάπως έξω από τά αντίπαλα στρατόπεδα, άν και ο τελευταίος κατατάσσεται στους νεοκλασικούς. Μερικοί τέλος αξιόλογοι συνθέτες αυτής της έποχής, όπως ο Ρώσος Dimitri Shostakovich (γ. 1906), δοκίμασαν όλα τά είδη, τις φόρμες και τά στυλ.

Τόν χαρακτηριστικό του νεοκλασικισμού είναι μιá τάσις επανόδου σε στοιχεία και φόρμες προρωμαντικές, μιá μουσική με αίσθημα και έκφραστικότητα, πειθαρχημένη όμως και ίσορροπημένη από την διάνοια, χωρίς νά καταλή-

---

(2) Πρόκειται για τούς Francis Poulenc (1899-1963), Darius Milhaud (γ. 1892), George Auric (γ. 1899), Arthur Honegger (1892-1955), Louis Durey (γ. 1888) και την Germaine Tailleferre (γ. 1892).

γη σὲ ψυχρότητα. Σαφήνεια, προσήλωσι στὸ πνεῦμα, ὄχι στὸ γράμμα τῆς προρωμαντικῆς παραδόσεως τοῦ 17ου καὶ 18ου αἰώνα, οἰκονομία μέσων, ἀλλὰ καὶ ποικιλία μορφῶν, ἀναλόγως τῆς προσωπικότητος τοῦ συνθέτη, χαρακτηρίζει τὴν τάσι αὐτῆς τῆς μουσικῆς τοῦ αἰώνα μας.

Στοὺς νεοκλασσικοὺς συνήθως κατατάσσουν, παρὰ τὶς μεγάλες διαφορὰς ποὺ οἱ συνθέτες αὐτοὶ παρουσιάζουν μεταξύ των, τὸν ἀντιρωμαντικὸ Stravinsky, σὲ μιὰ τοῦλάχιστο περίοδο τῆς δημιουργικῆς του δραστηριότητος, τὸν Γερμανὸ Paul Hindemith (1895-1963), τὸν Bartók, ποὺ κατατάσσεται καὶ στοὺς ἐθνικιστές, τοὺς Ἀμερικανοὺς Walter Piston (γεν. 1894) καὶ William Schuman (γεν. 1910) καὶ ἄλλους.

Ἡ πρωτοπορία αὐτῆς τῆς ἐποχῆς, ὅπως ὁ γαλλικῆς καταγωγῆς Edgard Varèse (1883-1965), προώθησε ἰδέες καὶ ἔγραψε μουσικὴ στὸ στάδιο τοῦ πειραματισμοῦ ποὺ ἀπετέλεσε τὴ θάσι γιὰ τὴν «concrète» καὶ τὴν ἠλεκτρονικὴ μουσικὴ τῆς μεταπολεμικῆς περιόδου τῶν Pierre Schaeffer (γεν. 1910), Karlheinz Stockhausen (γεν. 1928) καὶ ἄλλων.

Κατὰ τὴν περίοδο αὐτῆ ἐξ ἄλλου ὁ Benjamin Britten (γ. 1913) στὴν Ἀγγλία, ὁ Olivier Messiaen (γεν. 1908) στὴ Γαλλία καὶ ἄλλοι, μᾶς ἔδωσαν ἔργα θρησκευτικῆς ἐμπνεύσεως ἀπαράμιλλης ὁμορφιάς.

IV. Τὴ μετὰ τὸ 1945 ἐποχὴ χαρακτηρίζει, παράλληλα μὲ τὴ δραστηριότητα τῆς παλιᾶς φρουρᾶς, ὁ ἔντονος πειραματισμὸς τῆς πρωτοπορίας, ἡ ἐμφάνισι τῆς «πλήρους» σειραϊκῆς μουσικῆς (complete serialization) (Pierre Boulez (γεν. 1925)) καὶ τῆς «στοχαστικῆς» μουσικῆς τοῦ Ἰάννη Ξενάκη (γεν. 1922), ποὺ πήγασε ἀπὸ τὴ μαθηματικὴ καὶ πιθανοθεωρητικὴ ἄποψι τῆς θεωρίας καὶ τῆς συνθέσεως, ἡ συνεργασία τῶν νέων μὲ ἠλεκτρονικοὺς καὶ μηχανικοὺς,

ἡ δημιουργία στὰ Πανεπιστήμια κέντρων μελέτης τῆς ἠλεκτρονικῆς μουσικῆς καὶ ἡ πληθώρα τῶν φεστιβάλ στὴν δραστηριότητα τῶν ὁποίων ὑπεισέρχονται καὶ παράγοντες ἐξωκαλλιτεχνικοὶ (οἰκονομικοὶ, τουριστικοὶ, ἐθνικιστικοὶ καὶ ἄλλοι).

Μεταξὺ τῶν μεταπολεμικῶν μουσικῶν ἐκδηλώσεων μεγάλη σημασία γιὰ τὴν ἐξέλιξι τῆς μουσικῆς ἔχουν οἱ ἀγῶνες μουσικῆς τοῦ Darmstadt τῆς Γερμανίας. Ἐκεῖ γίνεται μιὰ ἐπι διεθνούς ἐπιπέδου ἀνταλλαγὴ ἰδεῶν, ὀργανώνονται συζητήσεις, σεμινάρια καὶ διαλέξεις. Ἐκεῖ μεταφέρθηκε ἀπὸ τὸ 1951 ἀπὸ τὸ Bayreuth, τὸ ἴνστιτούτο σύγχρονης μουσικῆς καὶ ἐκπαίδευσέως καὶ δίδονται βραβεῖα ἀπὸ τὸ Ἰνστιτούτο Kranichstein στοὺς ἐρμηνευτὲς μοντέρνων ἔργων.

Στὰ στενὰ πλαίσια αὐτοῦ τοῦ μικροῦ ἄρθρου, μόνο πολὺ σύντομα καὶ σχηματικὰ ἐπέτρεψε ὁ χῶρος νὰ ἀναφερθοῦμε στὶς κύριες τάσεις ποὺ χαρακτηρίζουν τὴ μουσικὴ τοῦ αἰώνα μας καὶ στοὺς κύριους ἐκπροσώπους κάθε τάσεως καὶ κάθε σχολῆς.

Οἱ εἰδικοὶ κοινωνιολόγοι θὰ εἶχαν ἴσως πολλὰ νὰ συμπεράνουν καὶ ἀπὸ τὴν ἐξέλιξι τῆς ἑλαφρᾶς μουσικῆς στὸν αἰῶνα μας, ἀπὸ τὴν ἀμεριμνησία τῶν ρυθμῶν τῆς μπελ ἐπὸκ ἕως τὴ μαζικὴ φρενίτιδα τοῦ ρόκ.

Οἱ ἀληθινὰ ἄξιοι συνθέτες τοῦ αἰώνα μας, καὶ ὅταν ἀκόμη ἡ μουσικὴ τους δὲν εἶχε καθαρὰ θρησκευτικὸ χαρακτήρα, ἔδωσαν, ἀνεξάρτητα ἀπὸ σχολές, στυλ καὶ τεχνικές, ἔργο ποὺ ἀποτελεῖ φωνὴ διαμαρτυρίας ἐκ θαθέως γιὰ τὴν ἀλλοτριώσι τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τοὺς ὀλοκληρωτισμοὺς διαφόρων τύπων καὶ τὸν κίνδυνο ὑποδουλώσεως του στὴ μηχανή, ἄνεμο ἐλπίδας ποὺ ἔπνευσε πάνω ἀπὸ τὰ ἐρείπια δύο παγκοσμίων πολέμων, αὐθεντικὴ ὁμολογία πίστεως, αἰσιόδοξο μῆνυμα ζωῆς, ἀλήθειας καὶ γνησιότητος.

A. ΔΩΡΙΚΟΣ

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ ΕΝΟΣ ΣΤΟΧΑΣΤΟΥ

Ἀναζητήσεις καὶ προοπτικαὶ

Ἄνθρωπος ὁ **Werner Jaeger** ἀποτελεῖ τὴν μεγάλην μορφήν τῆς κλασικῆς φιλολογίας καὶ τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς φιλοσοφίας εἰς τὸν αἰῶνα μας. Δὲν ἀνήκει μόνον εἰς τὴν Γερμανίαν. Ἀνήκει πρωτίτως εἰς τὴν Ἑλλάδα. Ἀνήκει εἰς τὴν Εὐρώπην καὶ εἰς τὸν κόσμον, πού ἀκολουθεῖ τὸν πολιτισμὸν τῆς Εὐρώπης.

Ὁ Jaeger ὑπῆρξεν ὑπέροχος, διότι δὲν ἔδειξε σχολαστικότητα, φανατισμὸν, μονομέρειαν. Ἐγνώριζεν ὅσον ὀλίγοι τὰ μυστικά τῆς φιλολογικῆς κριτικῆς, ἀλλὰ δὲν περιωρίσθη εἰς τὴν γλωσσικὴν διόρθωσιν καὶ ἀποκατάστασιν τῶν κειμένων. ἤξερε ὅσον ὀλίγοι τοὺς προσωκρατικούς ἢ τὸν Πλάτωνα. Ἡ μελέτη του διὰ τὸν Ἀριστοτέλη ὑπῆρξεν ὑποδειγματική.

Ὁ Jaeger δὲν εἶχε σοφίαν τεμαχισμένην. Προεχώρησεν εἰς τὴν ἐνότητα καὶ τὴν σύνθεσιν. Συνέλαβε τὸν ἑλληνισμὸν εἰς τὴν πληρότητά του· δι' αὐτὸ ἀνεγνώρισε τὴν μεγίστην παιδευτικὴν ἀξίαν τοῦ Χριστιανισμοῦ. Ὁ ἀνθρωπισμὸς του δὲν ἦτο μόνον ἑλληνικός, ἀλλὰ καὶ χριστιανικός· δι' αὐτὸ ἐπεδόθη μὲ ζῆλον καὶ ἐπιτυχίαν εἰς τὴν κριτικὴν ἔκδοσιν τοῦ Γρηγορίου Νύσσης.

Τὸ ἔργον του **Παιδεία** ἀποτελεῖ σταθμὸν διὰ τὴν γνῶσιν τοῦ ἀρχαίου ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ. Διότι ὁ σ. δὲν περιορίζεται εἰς τὴν ἀνίχνευσιν στοιχείων καὶ εἰς τὴν συγκέντρωσιν πληροφοριῶν, ἀλλὰ προχωρεῖ εἰς τὴν ἐμβάθυνσιν καὶ ἀνάλυσιν τῆς ἑλληνικῆς πνευματικῆς πορείας.

Διὰ νὰ χαρακτηρίσῃ τὸ ἔργον του,

χρησιμοποιεῖ τὸν ἑλληνικὸν ὄρον «παιδεία». Διότι ἡ παιδεία δὲν εἶναι ἀπλὴ περιέργεια τοῦ νοῦ, ἄσκησις τῆς μνήμης, λεκτικὸν παιγνίδι, γύμνασμα ρητορικόν, εὐφυῆς ἀπασχόλησις, ἀλλ' οὐσία τοῦ πνεύματος καὶ τρόπος τοῦ «εὖ ζῆν».

Μὲ θαθύτητα, συνδυαστικὴν ἱκανότητα, μὲ δύναμιν καὶ σαφήνειαν ὁ Γερμανὸς σοφὸς παρακολουθεῖ τὴν ἀνέλιξιν καὶ ὠρίμασιν τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος. Δὲν κάμνει ἀπλὴν ἱστορικὴν ἀναπαράστασιν, ἀλλ' ἀναλύει καὶ δεικνύει ὑπὸ ποίας συνθήκας ὁ στοχασμὸς τοῦ ἀνθρώπου καθίσταται ὠριμος καὶ δημιουργικός.

Ὁ κ. Γ. Π. Βέρροιος ἐπιχειρεῖ καὶ πραγματοποιεῖ σύγχρονον ἄθλον. Ἀφιέρωσε τὸν ἐλεύθερον χρόνον του καὶ μεταφράζει εἰς τὴν ἑλληνικὴν τὸ ἔργον τοῦ Jaeger. Ἦδη ἔχω ἐμπρός μου τοὺς δύο κατ' ἐπανάληψιν ἐκδοθέντος πρώτους τόμους τῆς **Παιδείας**.

Μὲ σαφήνειαν, μὲ γνῶσιν, μὲ προσοχήν, μεταφραστικὴν εὐσυνειδησίαν, μὲ ἀγάπην πρὸς τὸν Γερμανὸν συγγραφέα καὶ ἀφοσίωσιν εἰς τὰ ἑλληνικὰ γράμματα, εἰς γλώσσαν καθαρᾶν, εὐχάριστον, ἀνετον, ἀπλὴν παρουσιάζει τὴν σοφίαν καὶ τὰς ἐπιτεύξεις τῆς ἑλληνικῆς παιδείας.

Ὅπως γράφει προλογίζων τὸν ὑπὸ ἔκδοσιν τρίτον τόμον τῆς **Παιδείας** ὁ καθηγητὴς κ. Τσιριντάνης, εἰς τὸν κ. Βέρροιον «ὀφείλομεν ὄχι μόνον θερμὰ συγχαρητήρια, ἀλλὰ καὶ ὀλοφύχως εὐχαριστίας ὡς Ἑλληνας, πού ποιοῦμεν καὶ ἀκόμη, διατὶ νὰ τὸ κρῦψωμεν, πού

άνησυχούμεν διὰ τὸ μέλλον τοῦ πνευματικοῦ μας πολιτισμοῦ, διὰ τὴν νεολαίαν μας καὶ διὰ τὴν παιδείαν τῆς νεολαίας μας. Μὲ τὴν ὠραίαν του προσφοράν ὁ κ. Γ. Π. Βέρριοις δίδει μίαν σπουδαίαν ἐλπίδα ὡς ἀντίβαρον τῆς ἀνησυχίας μας αὐτῆς».

Ὁ Jaeger ὑπῆρξεν ἀληθινὰ μεγάλος, διότι προσέφερεν ὄντως πολλά, σπουδαῖα καὶ πολύτιμα. Κατὰ τὸν χαρακτηρισμὸν τοῦ καθηγητοῦ Τσιριντάνη, ὁ Γερμανὸς σοφὸς ὑπῆρξεν «ἀληθινὸς ἡγέτης. Φιλὸλόγος-ἡγέτης, res miranda, ἀλήθεια. Ἔχει τὸ μυστικὸν νὰ παρουσιάσῃ καὶ νὰ ζωντανεύῃ τὰς ἀξίας τοῦ ἀρχαίου ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ, ἔτσι τοῦ νὰ σοῦ μιλοῦν καὶ σήμερον».

Ἐπειδὴ τὰ προβλήματα τῆς κλασσικῆς φιλοσοφίας εἶναι πολύπλοκα καὶ δύσκολα, ἐπειδὴ δὲν ἔχομεν πάντοτε κριτήρια ἀσφαλῆ καὶ βέβαια, διὰ νὰ ἐπαληθεύσωμεν τὰς λογικὰς προϋποθέσεις ἢ νὰ δικαιώσωμεν τὰ συμπεράσματα, εἰς τὰ ὁποῖα καταλήγομεν, πολλοὶ σύγχρονοι φιλόσοφοι ἐστράφησαν εἰς τὸν κόσμον τῶν αἰσθητῶν πραγμάτων, εἰς τὰ προβλήματα τῆς ἐμπειρίας, εἰς τὰ θέματα τῆς καθημερινῆς ζωῆς.

Ἰδιαιτέρως εἰς τὴν Ἀγγλίαν οἱ στοχασταὶ ἐλπίζουν ὅτι διὰ τῆς φιλοσοφικῆς, γλωσσικῆς ἀναλύσεως δίδουν διέξοδον εἰς τὸν προβληματισμὸν τοῦ συστηματικοῦ στοχασμοῦ, ἂν ἀποφύγουν τὰ θέματα τῆς κλασσικῆς φιλοσοφίας καὶ μεταφυσικῆς καὶ περιορίσουν τοὺς

ὀρίζοντάς των εἰς τὴν ἐμπειρίαν καὶ τὴν ἀνάλυσιν τῆς γλώσσης.

Ἡ νέα φιλοσοφικὴ θεώρησις ἔχει ἀποκτήσει τόσοσους πολλοὺς ὁπαδοὺς εἰς τὴν Ἀγγλίαν, ὥστε ἡ φιλοσοφία νὰ τείνῃ νὰ ταυτισθῇ πρὸς τὴν λογικὴν, γλωσσικὴν ἀνάλυσιν. Ἡ διευκρίνησις τῶν ὄρων, ἡ σπουδὴ τοῦ μηχανισμοῦ τῆς γλώσσης, ἡ ἐτυμολογία, ἡ ἀνάλυσις φράσεων, προτάσεων καὶ κρίσεων εἰλημμένων ἀπὸ τὸν καθημερινὸν λόγον παρέχουν τὴν ψευδαίσθησιν μιᾶς περισσότερον θετικῆς ἀντιμετωπίσεως τῆς φιλοσοφίας.

Ἀλλὰ φιλοσοφία χωρὶς τὸν παραδοσιακὸν προβληματισμὸν δὲν νοεῖται. Στοχασμὸς χωρὶς ἀξιώματα δὲν ὑπάρχει. Τοιοῦτοτρόπως καὶ ἡ φιλοσοφικὴ, γλωσσικὴ ἀνάλυσις ἔχει τὴν μεταφυσικὴν, τὰ δόγματα, τὰς προκαταλήψεις καὶ τὰς ὑπερβολὰς τῆς.

Ὁ καθηγητὴς **C. W. K. Mundle** εἰς τὸ βιβλίον του **A Critique of Linguistic Philosophy, Oxford, Clarendon Press**, εἶχε τὸ θάρρος νὰ ὑπάγῃ ἀντίθετα πρὸς τὸ ρεῦμα. Μὲ κριτικὸν βλέμμα, μὲ εἰσδυτικὴν σκέψιν, ἐπιμονὴν εἰς τὴν ἀνάλυσιν ἀποκαλύπτει δογματισμούς, ἀναλύει ἀδυναμίας, δεικνύει ἐλλείψεις καὶ κενά, κρίνει ἀντιφάσεις, ὑπογραμμίζει τὴν σύγχυσιν περὶ τοὺς ὄρους καὶ τὴν μέθοδον τῆς γλωσσικῆς φιλοσοφίας.

Ἐλπίζω εἰς μελλοντικὸν σημείωμα νὰ παρουσιάσω περισσότερον ἐκτεταμένα τὸ ἀξιόλογον βιβλίον τοῦ καθηγητοῦ Mundle.

ΣΤΟΧΑΣΤΗΣ

ΜΕ ΑΙΣΘΗΜΑ ΕΥΘΥΝΗΣ

Ζούμε σ' ένα κομμάτι γης, που η ιστορία του μακραίνει πέρα από τρεις χιλιάδες χρόνια και τ' όνομά του το λένε 'Ελλάδα. Τοῦτο τὸ κομμάτι ἄλλοτε ἀβγαταίνει, ἄλλοτε λιγοστεύει κι ἄλλοτε ἀφανίζεται ἐδαφικά. Οἱ ἄνθρωποι του, οἱ 'Ελληνες, δὲν ἀκολουθοῦν τὴ μοίρα τοῦ τόπου τους. Κι ὅταν ἀκόμα ἡ 'Ελλάδα ἀφανίζεται ἀπὸ τὸ μαῦρο ρόπι τῆς σκλαβιάς, ἐκεῖνοι μένουν ἀσάλετοι στὸ χρέος. Γιὰ νὰ τὴν ἀναστήσουν. Καὶ νὰ τὴν ἀβγατήσουν ὅσο μποροῦνε. Παράλογη τούτη ἡ στάση, τούτη ἡ θέληση γιὰ ζωὴ!

Ὅσοο εἶναι νὰ θλίβεται, ὅταν βλέπεις τὶς πλημμυρίδες καὶ τὶς ἀμπότιδες τῆς 'Ελλάδας. Ὅταν βλέπεις αὐτὲς τὶς ἀκατανόητες παλίρροιας, πὺ τὴν κατατροπῶνε αἰῶνες καὶ αἰῶνες. Καὶ δὲν εἶναι μιά, οὔτε δύο, οὔτε πέντε, οὔτε δέκα. Εἶναι μιά ἀλυσίδα, ἀνάλογη μὲ τὸ μακρὸς τῆς ἐλληνικῆς ιστορίας.

Στὴν ἑβδομὴ ἔκδοσιν τῆς «Ἱστορίας τοῦ 'Ελληνικοῦ Ἔθνους» τοῦ Κ. Παπαρηγοπούλου καὶ στὸ τέλος τοῦ ἑβδομοῦ τόμου ὑπάρχουν 40 ἔγχρωμοι χάρτες, πὺ δίνουν ὀπτικά τὶς ἐδαφικὲς καὶ πνευματικὲς παλίρροιας αὐτοῦ τοῦ τόπου. Ὅταν τοὺς μελετᾶς — κι ἂν ἔχεις τὴν εὐαισθησία τοῦ γνήσιου Ἑλληνα — δὲν μπορεῖ, παρὰ νὰ σοῦ γεννιῶνται ρωτήματα καντά.

Σὰν φτάσεις στὸν τελευταῖο χάρτη, ἀναρωτιέσαι: Τί εἶναι λοιπὸν ἡ 'Ελλάδα; Τί εἶναι τούτη ἡ χώρα, πὺ κατοικοῦμε; Εἶναι κάμποσα τετραγωνικὰ χιλιόμετρα γῆς μὲ μερικὰ ἑκατομμύρια κατοίκους; Εἶναι μιά Ἰδέα; Εἶναι ἓνα Ἰδανικό; Ἐνα Ὅραμα; Ἡ εἶναι κάτι πέρα καὶ πάνω ἀπ' ὅλα αὐτά; Μὴν εἶναι τάχα μιά πυροπολημένη γῆ ἀπὸ Μνῆμες καὶ Ἰδέες καὶ Ὅραματα;

Λέω: σὰν φτάσεις στὸν τελευταῖο χάρτη! Γιατί, αὐτὸς ὁ χάρτης, δείχνει τὴν 'Ελλάδα τοῦ 1946. Εἶναι ἡ 'Ελλάδα μετὰ τὴν Κατοχή. Ἡ μαρτυρικὴ 'Ελλάδα, μὲ τὸ ἀφθαστο ψυχικὸ μεγαλεῖο καὶ τὴν καταματωμένη ἐσθῆτα!

Ἡ μεγαλύτερη ὅσοο διαπίστωση, πὺ βγαίνει ἀπ' αὐτοὺς τοὺς χάρτες, εἶναι

πὺς, συντάχτης τους εἶναι οἱ γενιὲς πὺ ἐξῆσαν στὸν συγκεκριμένο ἱστορικὸ χρόνο. Ἡ κάθε γενιά φτιάχνει τὸ δικὸ τῆς χάρτη: Ἀβγαταίνει, λιγοστεύει ἢ ἀφανίζει τὴν 'Ελλάδα - τοῦλάχιστο πνευματικά!

Σκληρὴ ἢ διαπίστωση. Ἀλλὰ πραγματική. Πάνω ἀπ' ὅλα ἀληθινή. Καὶ ἡρωϊκὴ! Λέν πρέπει νὰ ὀδηγήσει σὲ θρήνους. Ὅτι ἔγινε, ἔγινε! Οἱ χάρτες πὺ φτιάχτηκαν, δὲν μποροῦν ν' ἀλλάξουν μορφή. Τὸ παρελθὸν δὲν ἀνατρέπεται. Τὸ μέλλον κατασκευάζεται! Ὁ καινούριος χάρτης ἔχει σημασία.

Ποιὸς ὅμως θὰ ἔναι αὐτὸς ὁ χάρτης; Μὲ τί χρώματα θὰ εἶναι καινωμένοι; Καὶ τί θὰ φανερώσουν αὐτὰ τὰ χρώματα; Ποιὲς θὰ εἶναι οἱ πνευματικὲς διακυμάνσεις τοῦ τόπου μας; Θὰ ἀβγαταίνουν τάχα, γιὰ θὰ λιγοστεύουν τὴν 'Ελλάδα;

Αὐτὸς ὁ χάρτης θὰ σχεδιαστεῖ ἀπὸ μᾶς τοὺς ἴδιους, ἀπὸ τὴ στάση μας μπροστὰ στὰ προβλήματα πὺ ἀντιμετωπίζει ἡ πατρίδα μας. Καὶ θὰ ὀλοκληρωθεῖ ἀπὸ τὴ νέα γενιά. Αὐτὴ ἔχει τὰ χρονικὰ τοῦλάχιστο περιθώρια νὰ παίξει ἀποφασιστικὸ ρόλο στὴν ὀλοκλήρωση τοῦ χάρτη. Γι' αὐτὸ καὶ τὸ χρέος τῆς εἶναι ἀφάνταστα μεγάλο!

Ὅσοο, ἡ νέα γενιά, εἶναι ἂν ὄχι ἀδύνατο, τοῦλάχιστο πολὺ δύσκολο νὰ ἐνεργήσει θετικά, ἂν δὲν προβληματιστεῖ. Ἄν ἡ «παρούσα» γενιά δὲν τῆς ἀνοίξει «διάπλατα τὶς πόρτες εἰς τὸ νὰ ἰδεῖ καὶ νὰ μελετήσῃ τὰ προβλήματα» τοῦ τόπου.

Τεράστια, λοιπὸν, ἡ εὐθύνη τῆς «παρούσης» γενιάς στὸ νὰ προβληματίσει τὴ νέα! Νὰ τῆς «δημιουργήσει ἐνεργητικὲς ἀνησυχίες». Νὰ τῆς παρουσιάσει γυμνὴ τὴν ἀλήθεια, ἀλλὰ μὲ αἶσθημα εὐθύνης καὶ ἀγάπης. Γιὰ νὰ νιώσει σωστά, ἡ νέα γενιά, τὰ προβλήματα πὺ ἀντιμετωπίζει ἢ πατρίδα μας. Μὲ δυὸ λόγια: Νὰ τὴν βοηθήσει, ἀυξάνοντας μέσα τῆς τὴν ἀγάπη στὴν πατρίδα!

Αὐτὸ προσπάθησαν νὰ κάμουν καὶ οἱ λιγοστὲς τούτες σκέψεις. Καὶ ὅσες θ' ἀκολούθησαν σὲ τούτη τὴ στήλη.

ΝΙΚΟΣ ΑΡΒΑΝΙΤΗΣ

ΑΠΟ ΤΗΝ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗ ΜΑΣ

ΚΙΝΗΣΗ

Μιά σπάνια πνευματική παρουσία, ο έναρκτηριος λόγος του τακτικού καθηγητού της Βυζαντινής Φιλολογίας στο Πανεπιστήμιο 'Αθηνών κ. 'Αθαν. Κομίνη, την 28ην Φεβρουαρίου έ. έ. στη μεγάλη αίθουσα των τελετών του Πανεπιστημίου. Θέμα του, ένα μεγάλο έρώτημα, που έθεσαν κατά καιρούς, ειδικοί και μή, απαντώντας κατά τις προσωπικές τους απόψεις και υπό την έπιρροήν «θέσεων» των διαφόρων έποχων. Το έρώτημα: «'Υπήρχε ποίηση εις τό Βυζάντιον;» Ο κ. 'Αθ. Κομίνης τό έθεσε, τό ανέλυσε με την πιό θαθεία και πλατεία άνατομία και έδωσε σαφώς τεκμηριωμένη την καταφατική του άπάντησι. Φυσικά, έδω, δέν είναι δυνατόν, όχι νά αναλύσωμε, άλλα ούτε καν νά θίγωμε τό θέμα. Έκείνο που θά θέλαμε νά έπισημάνωμε, είναι ο τρόπος, τό κύρος και ή παρρησία, με τά όποια τό προσέφερε στους ανθρώπους. Διότι, οί περισσότεροι από τους μέχρι τουδε μελετητάς του θέματος προσεπάθησαν νά τό διαστρεβλώσουν, διά τόν λόγον, ότι κάθε έκφρασις πνευματικότητος που προήρχετο από τό Βυζάντιον, προήρχετο μέσα από την έννοιαν θρησκεία-έκκλησία και αυτό, ήταν άρκετό γιά νά προκαλέση αντιδράσεις. Όμως ο κ. Καθηγητής, ύστερα από μελέτες και έρευνες πολλών έτών, ήλθε νά μάς δώση την άλλη, την όρθή θέση του θέματος, με τό πνεύμα του έρευνητού που σκύβει με καθαρή σκέψη, με σεβασμό και ταπεινώση κι ακόμη με την άποψη, νά μη φοβηθή νά τραθήξη τό σκοτεινό πέπλο που προηγούμενοι έθεσαν και νά άποκαλύψη την αλήθεια, νά φωτίση πυγχές που έμεναν άγνωστες γιά χρόνια. Ήταν χαρά και έκπληξη γιά τόν άκροατή του, νά οδηγή τή σκέψη του άνάμεσα από μονοπάτια που έφεραν πίσω στον χρόνο και τό άπεκάλυπταν την αλήθεια μέσα από τοίματα των Γραφών και των πατέρων. Σε μία έποχή, που οί πιό δυνατές φωνές είναι εκείνες που φθείρουν και εκφράζουν ό,τι φτηνό ύπάρχει στην ανθρώπινη ύπόστασι, τό νά άκούγεται μία φωνή καθαρή γεμάτη πνεύμα, γεμάτη κύρος και δύναμη και νά είναι όλόκληρη μία όμολογία πίστεως και νά έξαιρη την άξία της ύμνολογίας και την ποιήσι των κειμένων της έκκλησίας, είναι κάτι που πρέπει νά μάς γεμίξη με αισιοδοξία. Διότι όταν οί νέοι έχουν τέτοιους οδηγούς, θά ύπάρξη δυνατότης, νά οδηγηθούν, στον δρόμο της 'Αλήθειας και της Πίστεως, και νά δημιουργήσουν έναν αύριανό καλύτερο κόσμο.

«**ΑΚΤΙΝΕΣ**». Μηνιαίον περιοδικόν. Κυκλοφορεί την 1ην εκάστου μηνός.

'Ιδιοκτήτης: «Χριστιανική Ένωσις 'Ακτινες», όδός Καρύστη 14, 'Αθήναι (124), Τηλ. 3235-023.

'Εκδότης και Διευθυντής Συντάξεως: Γεώργιος Δ. 'Ιατρίδης, Παρθενώνος 26, 'Αθήναι (402).

Συντάσσεται επιμελεία του 'Ινστιτούτου Ψυχολογίας & Ψυχικής 'Υγιεινής

Προϊστάμενος Τυπογραφείον: Βλ. Σταματοπούλος, 'Ιπποκρίτους 189, 'Αθήναι(708). Τιμή τεύχους δρχ. 10

'Ετησία συνδρομή, έξωτερικού δρχ. 100, έξωτερικού δολλ. 7. Τόπος έκδόσεως: 'Αθήναι, 'Απρίλιος 1974.

'Η διεύθυνσις επιφυλάσσει εις εαυτήν τό δικαίωμα νά μη δημοσιεύη ή νά συντέμη κατά την κρίσιν της οίονδήποτε χειρόγραφον. Χειρόγραφα, δημοσιεύόμενα ή μή, δέν επιστρέφονται.

'Αναγγελία έντύπων εν γένει και εις βλιοχρησία δέν θά δημοσιεύωνται.

«Έφαρμογαι της 'Αστροναυτικής εις την καθημερινήν ζωήν» ήταν τό θέμα της όμιλίας του Καθηγητού του Πανεπιστημίου 'Αθηνών κ. Μιχαήλ Μουτσούλα, που δόθηκε την 1η Φεβρουαρίου έ. έ. στην αίθουσα της «Έταιρείας των Φίλων του Λαού» στη σειρά των όμιλιών του «Λαϊκού Πανεπιστημίου».

Ο κ. Καθηγητής αναφερόμενος στην δεκαπενταετία του Διαστήματος, ανέφερε πλείστα όσα τεκμήρια, αναπτύσσοντας τό θέμα του, με τόσες λεπτομέρειες, με τόση γνώση κι ολοκλήρωση, με τέτοιο κύρος και λιτότητα λόγου, φωτίζοντας πράγματα άγνωστα στους πολλούς. Πολλή χαρά νοιώθει ο άκροατής του γιά την αλήθεια που παρουσιάζει ο έρευνητής μέσα από τό πρίσμα της πίστεως. Ο όμιλητής παίρνει τή σκέψη και την οδηγεί ανάμεσα από τά άπέραντα «μεγέθη» του Σύμπαντος και με την αγάπη και τό πάθος που έχει αυτός ο νέος άνθρωπος γιά την έπιστήμη του, οδηγεί τή σκέψη στους άπέραντους χώρους που έρευνά με τά μάτια του έπιστήμονος άλλα και του πιστού. Δέν είναι ο ψυχρός μελετητής, που δίνει τά στοιχεία, είναι ο θερμός πιστός που ξεκινάει από τή σωστή άφετηρία της Δημιουργίας και προσφέροντας τή γνώση της έρεύνης του, καταλήγει με την ευχή όπως οί «Τέλεσταρς» «μη μεταδίδουν μηνύματα θανάτου, άλλα μηνύματα ζωής».

Κ. Κ.

ΜΟΛΙΣ ΕΚΥΚΛΟΦΟΡΗΣΕ

ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ ΚΩΤΣΑΚΗ

Καθηγητοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν

ΤΟ ΑΣΤΡΟΝΟΜΙΚΟΝ ΣΥΜΠΑΝ

ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΑ ἢ ΤΥΧΗ ;

Τὸ μεγαλοπρεπὲς καὶ τεράστιον εἰς διαστάσεις Σύμπαν τῶν ἀστέρων καὶ γαλαξιδῶν εἶναι δημιούργημα τῆς τύχης ἢ πανσόφου Δημιουργοῦ; Ἀπάντησιν εἰς τὸ μεγάλο τοῦτο ἐρωτήματα δίδει ἡ ἐπιστήμη καὶ οἱ σύγχρονοι σοφοί. Εἶναι ἐνδιαφέρουσα καὶ θεμελιώδης διὰ κάθε ἄνθρωπον.

Τιμᾶται δρχ. 60

.....

ΕΝΤΟΣ ΤΩΝ ΗΜΕΡΩΝ ΚΥΚΛΟΦΟΡΕΙ

ΣΤΕΦ. ΜΠΟΛΕΤΣΗ

ΜΙΚΡΟΙ ΑΣΥΝΟΡΟΙ ΚΟΣΜΟΙ

Μία ἐξαιρετος συλλογὴ ποιημάτων γιὰ παιδιά.

ΕΚΔΟΣΕΙΣ «Η ΔΑΜΑΣΚΟΣ»

Καρύτση 14 — Ἀθῆναι 124

Ἐπενθυμίζομεν εἰς ὅσους ἐκ τῶν κ. κ. συνδρομητῶν μας δὲν κατέβαλον ἀκόμη τὴν συνδρομὴν των διὰ τὸ 1974 τὴν ἀνάγκην ἀνανεώσεώς της.

Ἐτησίᾳ συνδρομὴ δρχ. 100.

« ΨΥΧΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΖΩΗ » (*)

ΜΕΛΕΤΑΙ ΤΟΥ ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟΥ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑΣ ΚΑΙ ΨΥΧΙΚΗΣ ΥΓΙΕΙΝΗΣ

Διευθυντής ο Ψυχίατρος ΑΡ. Α. ΑΣΠΙΩΤΗΣ

ΑΠΟ ΤΑ ΨΥΧΟΛΟΓΙΚΑ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ ΤΟΥ ΕΦΗΒΟΥ

	Δρχ.	Δολ.
ΤΑ ΑΙΣΘΗΜΑΤΑ ΜΕΙΟΝΕΚΤΙΚΟΤΗΤΟΣ ..... (Β' έκδοσις)	35	2
ΕΓΚΟΛΠΙΟΝ ΓΙΑ ΚΑΘΕ ΕΛΛΗΝΑ ΝΕΟ	50	3

ΑΠΟ ΤΑ ΨΥΧΟΛΟΓΙΚΑ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ ΤΟΥ ΚΟΡΙΤΣΙΟΥ

Η ΣΥΝΑΝΤΗΣΙΣ ΜΕ ΤΟ ΑΛΛΟ ΦΥΛΟΝ	30	2
Η ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΙΚΗ ΖΩΗ ΤΟΥ ΚΟΡΙΤΣΙΟΥ	25	1
ΤΟ ΚΟΡΙΤΣΙ ΚΑΙ Η ΜΟΡΦΩΤΙΚΗ ΑΓΩΓΗ ΤΟΥ	25	1

ΑΠΟ ΤΑ ΨΥΧΟΛΟΓΙΚΑ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ ΤΟΥ ΠΑΙΔΙΟΥ

ΤΟ ΠΑΙΔΙ ΚΑΙ Η ΠΕΙΘΑΡΧΙΑ	35	2
ΤΟ ΠΑΙΔΙ ΚΑΙ ΤΟ ΠΑΙΓΝΙΑΔΙ	35	2
ΤΟ ΠΑΙΔΙ ΚΑΙ Η ΣΕΞΟΥΑΛΙΚΗ ΔΙΑΦΩΤΙΣΙΣ	40	2
ΤΟ ΠΑΙΔΙ ΚΑΙ Η ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΗ ΔΙΑΠΑΙΔΑΓΩΓΗΣΙΣ	40	2
ΤΟ ΠΑΙΔΙ ΚΑΙ Η ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΤΟΥ ΖΩΗ	40	2
ΤΟ ΠΑΙΔΙ ΚΑΙ Η ΣΧΟΛΙΚΗ ΤΟΥ ΖΩΗ	30	2
ΤΟ ΠΑΙΔΙ ΚΑΙ ΤΟ ΜΑΘΗΜΑ	35	2
ΤΑ ΑΝΩΜΑΛΑ ΚΑΙ ΑΠΡΟΣΑΡΜΟΣΤΑ ΠΑΙΔΙΑ	40	2
Η ΨΥΧΙΚΗ ΥΓΙΕΙΝΗ ΤΟΥ ΜΑΘΗΤΟΥ	40	2
ΤΑ ΔΥΣΚΟΛΑ ΠΑΙΔΙΑ	35	2
ΟΙ ΦΟΒΟΙ ΤΟΥ ΠΑΙΔΙΟΥ ΚΑΙ ΑΙ ΑΠΟΤΥΧΙΑΙ ΤΟΥ	35	2
ΤΑ ΕΛΑΤΤΩΜΑΤΑ ΤΩΝ ΠΑΙΔΙΩΝ	25	1
ΤΟ ΠΑΙΔΙ ΚΑΙ Ο ΧΑΡΑΚΤΗΡ	50	3

ΑΡΧΑΙ ΚΑΙ ΕΦΑΡΜΟΓΑΙ ΤΗΣ ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΚΗΣ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑΣ

ΑΠΟ ΤΗΝ ΣΦΑΙΡΑΝ ΤΟΥ ΑΡΡΩΣΤΟΥ ΨΥΧΙΚΟΥ ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΥ	30	2
ΘΕΜΑΤΑ ΤΗΣ ΣΗΜΕΡΙΝΗΣ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑΣ	35	2
Η ΑΓΩΓΗ ΚΑΙ Ο ΝΕΟΣ ΑΝΘΡΩΠΟΣ	40	2
ΑΠΟ ΤΗΝ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑΝ ΤΩΝ ΑΝΘΡΩΠΙΝΩΝ ΣΧΕΣΕΩΝ ..	40	3
Η ΓΥΝΑΙΚΑ ΚΑΙ Ο ΨΥΧΙΚΟΣ ΤΗΣ ΚΟΣΜΟΣ	50	3
Η ΣΕΞΟΥΑΛΙΚΗ ΣΦΑΙΡΑ ΚΑΙ Ο ΝΕΟΣ ΑΝΘΡΩΠΟΣ	150	8
ΜΙΚΡΑ ΚΑΙ ΜΕΓΑΛΑ ΜΥΣΤΙΚΑ (Για άγόρια από 16 ετών) ..	100	5
ΜΙΚΡΑ ΚΑΙ ΜΕΓΑΛΑ ΜΥΣΤΙΚΑ (Για κορίτσια από 16 ετών) ..	100	5

(*) Εις τόν παρόντα πίνακα τών εκδόσεων του Ίνστιτούτου αναφέρονται μόνον οί μη έξαντληθέντες τόμοι και κυκλοφορούντες εις τά βιβλιοπωλεία. Κεντρική διάθεσις τών ως άνω βιβλίων εις τό γραφείον τών «'Ακτιών», Καρύτση 14,